

БЪЛГАРИТЕ В ЧУЖБИНА

ТОЛКОВА БЛИЗО, ТОЛКОВА ДАЛЕЧЕ

Част 3

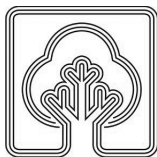
Съставители

**Снежана Иванова Йовева-Димитрова
Ана Иванова Кочева**

София, 2021

**Сборникът се издава от Държавната агенция за българите
в чужбина към Министерски съвет на Република България
и се разпространява безплатно.**

Сборникът представлява вариант на Международното рефегирано
електронно списание за етнология, медиевистика и археология
„Онгал“, бр. 19, год. XIII, 2021.
<http://www.spisanie.ongal.net/broi19.html>

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Снежана Иванова Йовева-Димитрова (Главен редактор)
проф. д-р Ана Иванова Кочева
проф. д-р Николай Иванов Ненов
I ПКС дфн Росен Росенов Малчев
доц. д-р Константин Звездомиров Рангочев

БЪЛГАРИТЕ В ЧУЖБИНА – ТОЛКОВА БЛИЗО, ТОЛКОВА ДАЛЕЧЕ. Част 3.

Първо издание

© Снежана Иванова Йовева-Димитрова, съставител, 2021

© Ана Иванова Кочева, съставител, 2021

© Людмил Веселинов, художник на корицата, 2021

© Милен Алексиев, технически редактор на корицата, 2021

© Юлиана Лефеджиева, преводач на предговора на английски език,
2021

© Държавна агенция за българите в чужбина, 2021

www.aba.government.bg

ел. поща: aba@aba.government.bg

© Импресарско-издателска къща „Род“, 2021

ел. поща: rod_sofia@yahoo.com

Формат 16/70/100

Тираж 500

ISBN 978-954-476-087-8

BULGARIANS ABROAD

SO CLOSE,

SO FAR

Part 3

Compilers

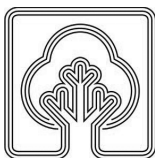
Snezhana Ivanova Yoveva-Dimitrova

Ana Ivanova Kocheva

Sofia, 2021

**The collection is published by the State Agency for Bulgarians Abroad
at the Council of Ministers of the Republic of Bulgaria
and is distributed free of charge.**

The edition is a Version of the International Refereed Electronic Journal for
Ethnology, Archaeology and Medieval Studies “Ongal”,
Vol. 19, Year XIII, 2021.
<http://www.spisanie.ongal.net/broi19.html>

EDITORIAL BOARD

Snezhana Ivanova Yoveva-Dimitrova (Editor-in-chief)
Prof. Ana Ivanova Kocheva, Ph.D.
Prof. Nikolay Ivanov Nenov, Ph.D.
1st class teacher Rossen Rossenov Malchev, Dr. Habil.
Assoc. Prof. Konstantin Zvezdomirov Rangochev, Ph.D.

BULGARIANS ABROAD – SO CLOSE, SO FAR. Part 3.

First edition

- © Snezhana Ivanova Yoveva-Dimitrova, compiler, 2021
- © Ana Ivanova Kocheva, compiler, 2021
- © Lyudmil Vesselinov, cover artist, 2021
- © Milen Alexiev, technical editor on the cover, 2021
- © Yuliana Lefedzhieva, translator of the preface into English, 2021

- © State Agency for Bulgarian Abroad, 2021
www.aba.government.bg
e-mail: aba@aba.government.bg
- © ‘ROD’ Impresario & Publishing House, 2021
e-mail: rod_sofia@yahoo.com

ISBN 978-954-476-087-8

СЪДЪРЖАНИЕ

Снежана Йовева-Димитрова – Въведение	9
--	---

ЧАСТ ПЪРВА

Мария Касимова-Моасе – Напускането, пътуването, стигането... ..	18
Маринела Липчева – Да превърнеш чуждото в свое	32
Ана Кочева – По пътя на сребърния черпак от Струга през София до Анхиало	36
Борислав Б. Петранов – София – Виена – Берлин – толкова близо, толкова далеч	43
Катя Костова – Родината е такава, каквато я носим в сърцата си	68
Джули Лефе – До чужбина и назад	72
Симеон Гаспаров – „Хеви метъл“-ът, с който пораснахме и остаряхме	84
Албена Ненкова – В Париж – любов или нищо	92
Цветелина Русалиева – Всички пътища водят към Рим	96
Веска Топалова – От Рим до София. Пътят на разказите за деца на Дора Габе, преведени от деца на италиански език	102
Александър Димитров – Международен детски великденски фестивал – Босилеград: настояще и бъдеще	105
Емилия Иванова Юкер – 15 години един особен клуб на българските жени и семейства в Хамбург: екологична среда за запазване на българската народност и култура	110
Илиян Сарандалиев – Родопски гайди за 8-ми декември	125
Лили Спасова – Споделено за изкуството и ролята му в живота на младите българи в чужбина	132
Владимир Атанасов – Артистът отблизо, артистът надалеч	137

ЧАСТ ВТОРА

Ния Табакова – Изложбата „Посока север“, или как да започнем всичко отначало	151
Владимир Пенчев, Анелия Авджиева, Таня Матанова – Българските общностни организации в чужбина в условията на пандемия	156
Милена Димитрова – Как „новото нормално“ промени връзката с българите в чужбина?	173
Таня Матанова, Мариянка Борисова – Езикът като културно наследство – по примера на българско училище „Родолубие“ в Мароко	187
Даниела Горчева – Вързан мост, извързани обувки. <i>„Може да говори български. Това е cool!“</i>	200
Сандра Керелезова – Енорията като едно семейство: българската църковна община в Женева	211
Илияна Гаравалова – За начина на самоопределяне на „нашенците“ в областта Средска жупа, Р. Косово	227
Илюстрации	243

TABLE OF CONTENTS

Snezhana Yoveva-Dimitrova – Preface. Bulgarians abroad – so close, so far. Volume 3.	14
---	----

PART 1

Maria Kassimova-Moisset – Leaving, travelling, arrival....	18
Marinela Lipcheva – To turn the foreign into your own	32
Ana Kocheva – On the path of the silver ladle from Struga through Sofia to Anhialo	36
Borislav B. Petranov – Sofia – Vienna – Berlin – so close, so far	43
Katya Kostova – Homeland is what carries in our hearts	68
Julie Leffe – To abroad and back	72
Simeon Gasparov – “Heavy metal” – The one with which we grew up and grew old	84
Albena Nenkova – In Paris – love or nothing	92
Tsvetelina Russalieva – All roads lead to Rome	96
Veska Topalova – From Rome to Sofia. The path of Dora Gabe’s stories for children, translated by children in Italian	102
Alexander Dimitrov – International children’s Easter festival – Bosilegrad – present and future	105
Emilia Ivanova Jucker – 15 years a special club of Bulgarian women and families in Hamburg: ecological environment for the preservation of Bulgarian nationality and culture	110
Ilian Sarandaliev – Rhodope bagpipes for December 8.	125
Lily Spassova – Sharing about art and its role in the life of young Bulgarians abroad	132
Vladimir Atanassov – The artist from close up, the artist far away	137

PART 2

Nia Tabakova – The exhibition “Direction North” or how to start everything from the beginning	151
Vladimir Penchev, Anelia Avdzhieva, and Tanya Matanova – Bulgarian community organizations abroad in the conditions of a pandemic	156
Milena Dimitrova – How did the “new normal” change the relationship with Bulgarians abroad?	173
Tanya Matanova and Marianka Borissova – The language as a cultural heritage – following the example of the Bulgarian school “Rodolyubie” in Morocco	187
Daniela Gorcheva – Tied bridge, unbound shoes. “ <i>He can speak Bulgarian. This is cool!</i> ”	200
Sandra Kerelezova – The parish as a family: the Bulgarian church community in Geneva	211
Iliana Garavalova – About the means of self-determination of “our people” in the area of Sredačka župa, Kosovo	227
Illustrations	243

ВЪВЕДЕНИЕ

За „живота“ на една творческа матрица бих искала да споделя с вас, драги читатели на сборника „Българите в чужбина – толкова близо, толкова далече“, част 3.

Когато през 2016 година излезе от печат първата част на сборника, не очаквах, че ще има такъв интерес към него, а по време на представянето му в чужбина, сред българи в различни страни, видях и осъзнах как текстовете, темите, емоциите от книжното издание са успели да докоснат много наши сънародници – толкова близо, толкова далече. Успешно бе представянето на сборника в препълнените зали на нашите представителни дипломатически мисии в Париж (2016), Женева (2017), Рим (2018), в Българския културен институт – Берлин (2019) и Българския културен институт „Дом Витгенщайн“ във Виена (2017), в рамките на важни събития на българите в Амстердам, съвместно с екип от Държавната агенция за българите в чужбина (2016), и в Будапеща по време на честванията на 100-годишнината от създаването на българското училище в Унгария (2018). Нуждата да споделят по своему, нашите сънародници виждаха именно във възможността да четат и създават текстове, изпълнени с емоциите на емигриралия и търсеция (себе си) българин – толкова ли е близо Родината, или остава все по-далече ...

Съвсем естествено дойде организирането и появата на втората част на сборника през 2018 г., който убедително затвърди „живота“ на творческата матрица с ново интересно и разнообразно съдържание за сънародниците ни от Бразилия, та до ... – научни текстове от екипи изследователи от академичните и университетски среди; те се редуваха в наративна лекота с текстове на представители на различни български организации в чужбина. „Толкова близо, толкова далеч“ заживя като успешен модел, който чакаше своето следващо проявление – трета част.

Трябва да отбележа, че достъпността на съдържанието и на двете части в онлайн пространството, благодарение на международното електронно реферирано списание за етнология, медиевистика и археология „Онгъл“¹, както и разбира се, подкрепата на Държавната агенция за българите в чужбина, с помощта на която сборникът достигна до

¹ <http://www.spisanie.ongal.net/>

повече наши сънародници по света, определено допринесе за популяризирането и устойчивостта в общностните дискурси на творческия бранд #толковаблизотолковадалече, за да заживее той свой самостоятелен живот и да създаде предпоставки и желание за създаването и организирането на настоящото издание, част 3. на сборника „Българите в чужбина – толкова близо, толкова далече“.

За мен, като съставител, инициатор и съавтор в първите две издания, беше чест да поканя проф. д-р Ана Кочева² за съвместно участие при съставянето на настоящата трета част – отново издание на Държавната агенция за българите в чужбина и Импресарско-издателска къща „РОД“. Художник на корицата е посветеният в книжния дизайн д-р Людмил Веселинов.

Драги читатели,

Настоящото издание е по-различно от предишните, то има за цел да ви пренесе в ширините на българската душа по света, да откриете другите Българи по уникален начин, много лиричен, понякога болезнен, друг път шеговит, но винаги – откровен и истински, защото българите са едновременно толкова близо и толкова далече – с езика си, с празниците и делниците, с тревогите, радостите и надеждите за по-доброто бъдеще.

Сборникът е разделен на две части – първата включва литературно-есеистични текстове от автори с изразен характер и почерк, с патос и страст. Това са имена, които сте срещали в различни публични и публицистични контексти, но които сега са посветили своето „писмо и перо“ на „Българите в чужбина – толкова близо, толкова далече“. Срещата с текста на журналистката и писателка **Мария Касимова-Моасе** ни пренася, пътувайки по и през света, в търсенето и постигането на себе си, **Мариела Липчева** ни докосва емоционално с текст, който с лекотата на изказа си превръща чуждото в свое, а **Катя Костова**, създателката на

² Проф. Ана Кочева е доказан учен, езиковед и специалист в областта на проучванията на българите по света, участвала е активно във важни, национално значими изследователски проекти, посветени на българите в Австрия, Германия, на нашите исторически диаспори и др. Член е на общественния Съвет за работа с българите в чужбина при Вицепрезидента на Република България г-жа Илияна Йотова.

Арт театър Берлин, откровено споделя къде е родината за нея и как чрез посветеността ѝ за популяризирането на българския театър в Германия тя създава „своята България“. **Симеон Гаспаров**, журналист и писател, в своя интригуващ текст ни прехвърля в пространствата на мечтите на младите хлапета, отрасли с хеви метъла преди 90-те години в София. Към тях той се връща от новия си дом в Чикаго. Не по-малко интригуващи са и студентските музикални приключения в Москва на млади българи като **Илиян Сарандалиев**.

Друга група лирико-есеистични текстове ни предлагат изживявания в чужбина на лирически герои, в които мнозина биха се разпознали – с вълненията в града на любовта Париж закачливо ни пренася **Албена Ненкова**, артистичния път и артистични срещи по него ни предлага **Борислав Петранов** – София-Виена-Берлин е траектория, през която са показани и разказани великолепни артистични образи, които всяват респект и доверие – това са успешните българи в чужбина. Пътят пък КЪМ родината е описан от **проф. д-р Ана Кочева** в емоционален литературен разказ през дирята на една семейна, родова реликва – сребърния черпак. Това е пътуването на предците ѝ от Струга до Анхиало. „До чужбина и назад“ ни среща с още интересни образи и преживявания в есето на младата авторка, живяла в чужбина, но избрала завръщането, **Джули Лефе**.

С артиста отблизо, артиста отдалеч ни среща великолепният литературен текст **проф. д-р Владимир Атанасов**, който през призмата на литературно-митологемните пластове дава една нова любопитна гледна точка за артиста през времето, културата и световното изкуство. А дългогодишният и посветен главен експерт в Държавната агенция за българите в чужбина **Лили Спасова** споделя за изкуството така, както само един потопен в него човек може да го направи, и най-вече каква е ролята му за младите българи в чужбина.

„Всички пътища водят до Рим“ е текст, посветен на реализирането на една мечта, на която се посвещава артистичният директор на италианска и българска галерия **Цветелина Русалиева**. Пак Италия е мястото, за което авторката **Веска Топалова** разказва как българската литература се превежда на италиански език от деца в българското училище.

Има организации, които са от голяма важност за съхранението на българската идентичност в определени райони на чужбина. Върху тях е поставен особен акцент в сборника – на Клуба на българските жени и семейства в Хамбург е посветен текстът на **д-р Емилия Иванова Юкер**. Ще научите и за Сдружение „Глас“ в Босилеград, което организира всяка година Международния детски великденски фестивал. За него разказва създателят на фестивала **Александър Димитров**. Българската църковна община в Женева е сравнително нова енория, но сплотеността ѝ вече е изградила едно християнско „семейство“ и на това е посветен текстът на богослова и журналист **Сандра Керелезова**.

Втората част на сборника поставя акцент върху академико-изследователския поглед по най-актуалните теми за българите в чужбина. Една нова тема пронизва част от разказите – как се отразява на организационно-битовото позициониране, програмите, обученията и дейностите на българите глобалната пандемия от COVID-19. Такива са анализите в студията на **проф. Владимир Пенчев**, **д-р Анелия Авджиева** и **д-р Таня Матанова** „Българските общностни организации в чужбина в условията на пандемия“, на **Милена Димитрова** за това, „Как „новото нормално“ промени връзката с българите в чужбина?“, на **Ния Табакова**, която ни пренася в пространството на съвременното изкуство на българските артисти в чужбина и по-точно, в северните държави, през призмата на един успешно реализиран в София проект – изложбата „Посока Север“, обединила артисти от Швеция, Финландия, Дания и Норвегия, които предават северната чувствителност през българския талант.

Лингвокултурологичните теми, свързани с нашите сънародници в чужбина, също имат място в сборника и те се откриват в студията на **д-р Таня Матанова** и **д-р Мариянка Борисова** „Езикът като културно наследство – по примера на българско училище „Родолубие“ в Мароко“, а **доц. д-р Илиана Гаравалова** прави етнолингвистичен и диалектоложки анализ на самоопределянето на *наиенците* в областта Средска жупа, Р. Косово.

Говоренето на български в другоетнична среда е важна част от битието на сънародниците ни в чужбина, особено на децата, затова тази тема присъства като анализи и изследвания и в първите две части. Из-

вестната журналистка **Даниела Горчева** ни прави съпричастни към богатия набор от преживени лингвокултурологични случки в семейна билингвална среда, когато *„да се говори български, това е cool!“*.

Поредицата „Българите в чужбина – толкова близо, толкова далече“ направи своята следваща стъпка с настоящата трета част и ние вярваме, че той ще ни срещне с нови и интересни следващи читатели и автори, защото не всичко е толкова далеч в днешните дигитални и динамични времена. В тях обаче е важно да се пази идентичността и българският етнопрофил, за има възпитание в родова памет и в почит към общото ни минало.

Снежана Йовева-Димитрова

PREFACE

I would like to tell you, my dear readers, the story of the book series “*Bulgarians Abroad – So Near, Yet So Far*”, Vol. 3, and give you some exciting insights about its “life” as a creative matrix.

When the first volume was published in 2016, I didn’t expect that there would be such interest in it. During its presentation abroad, held to Bulgarians living in different countries, I saw and then realized how the texts, overall topics and emotions in the print edition succeeded to affect so many of our compatriots – so near, yet so far. We have successfully promoted the book series in the crowded halls of our numerous diplomatic missions in Paris (2016), Geneva (2017), Rome (2018), at the Bulgarian Cultural Institute in Berlin (2019), at the Bulgarian Cultural Institute “House Wittgenstein” in Vienna (2017), within important events of the Bulgarians in Amsterdam, together with a team from the State Agency for Bulgarians Abroad (2016), and in Budapest within the celebrations of the 100th anniversary of the establishment of the Bulgarian school in Hungary (2018). The need to share in their own way, our compatriots saw exactly in the opportunity to read and create related texts, filled with the emotions and desires of the emigrant (self-seeking) Bulgarian – is the homeland really so near or does it remain further and further away...

Afterwards, the curation and appearance of the second volume of the book series came naturally at the end of 2017, which convincingly confirmed the “life” of the creative matrix and offered new interesting and diverse content for our fellow compatriots – scientific texts by research teams from university and academic fields, that alternated in narrative ease with texts of representatives of various Bulgarian organizations abroad. “*So Near, Yet So Far*” came to life as an independent creative piece that seemed to have waited for its next manifestation – the third volume.

I should note that the accessibility of the content of both volumes in the online space (thanks to the international electronic peer-reviewed journal about ethnology, medieval studies and archaeology “Ongal”) and the support of the State Agency for Bulgarians Abroad which helped reach more of our compatriots around the world, definitely contributed to the promotion and sustainability in the community discourses of the creative brand

#SoNearYetSoFar, thus creating a solid premise for the appearance of the current edition – Volume 3 of the book series “*Bulgarians Abroad – So Near, Yet So Far*”.

For me as an initiator, editor and co-author in the first two editions it was an honour to invite Prof. Dr Ana Kocheva to join me as an editor in this third volume – again published by the State Agency for Bulgarians Abroad in collaboration with the Impresario and publishing house “ROD”. The cover artist is Dr Lyudmil Vesselinov, who has vast experience in book design.

Dear readers,

This current edition is very different from the previous ones. It aims at introducing you to the innermost parts of the Bulgarian soul living abroad, so you can discover the “other” Bulgaria in a unique way – very lyrical, sometimes painful, also funny, but always sincere and true. Because Bulgarians are both so near and yet so far away – with their language, their holidays and weekdays, with their worries and joys and most importantly, with their hopes for a better future.

The book is divided into two parts – the first includes literary and essay texts by famous authors with expressive character and style, with pathos and passion. These are names that you have encountered in various publicistic contexts, but who have now dedicated their words to “*Bulgarians Abroad – So Near, Yet So Far*”.

The text of the journalist and writer Maria Kassimova-Moisset takes us on a journey to self-discovery while travelling and exploring the world. Marinela Lipcheva touches us emotionally and through the ease of her expression turns foreign into her own. Katya Kostova, the founder of Art Theatre Berlin, openly shares where her homeland is and how she created her own Bulgaria through her dedication to promoting the Bulgarian theatre in Germany. In his intriguing text journalist and writer, Simeon Gasparov takes us back to the land of dreams of young kids, who grew up with heavy metal. His creativity brought him back to them when he was already living in Chicago. Whereas, the young Bulgarian Ilian Sarandaliev describes his student musical adventures and memories in Moscow.

Another group of essayistic texts outlines the experiences of the lyrical characters abroad, in which many of us would recognize themselves. Albena Nenkova playfully transfers us to Paris with her exciting adventures in the

city of love. Borislav Petranov offers us artistic encounters along the artistic path – Sofia-Vienna-Berlin is the trajectory through which magnificent artistic images are shown, which bring respect and trust – these are the successful Bulgarians abroad. The way back to the homeland, described by Prof. Dr Ana Kocheva, is an emotional literary story about the trails of a family relic – a silver ladle. This is the journey of her ancestors from Struga to Anhialo. The text *“To Foreign Countries And Back”* introduces us to more interesting characters and stories in the essay of the young author Julie Leffe, who lived and studied abroad, but chose to return back home.

The magnificent literary text of Prof. Dr Vladimir Atanassov shows the “artist up close, the artist from afar” and manages to give a new curious point of view about the artist through time, the culture and the world art, using the prism of the literary-mythological layers. And the long-term expert in the State Agency for Bulgarians Abroad – Lily Spassova, shares in her text about the role of art for young Bulgarians abroad.

“All Roads Lead to Rome” is a text dedicated to a dream fulfilled by the art director of both an Italian and a Bulgarian gallery in Rome Tsvetelina Russalieva. Again, Italy is the place where Bulgarian literature is translated into Italian by children in the Bulgarian school – a story told by the author Veska Topalova.

There are organizations which are of great importance for the preservation of the Bulgarian identity in certain regions abroad. Special emphasis is placed on them in this current volume as well. The text of Dr Emilia Ivanova Jucker is dedicated, for example, to the Club of Bulgarian Women and Families in Hamburg. You will also learn about the Association “Glas” (from Bulgarian – Voice) in Bosilegrad, which every year organizes the International Children’s Easter Festival, tells the festival’s founder Alexander Dimitrov. The Bulgarian church community in Geneva is a relatively new parish, but its unity is already contributing to the Christian community in the area – the text of the theologian and journalist Sandra Kerelezova is proving this.

The second part of the book combines an academic-research view with the most valuable topics for Bulgarians abroad. A new theme is widely seen in some of the stories – how does the global pandemic caused by the massive spread of COVID-19 affect the daily organizational life, programs, trainings and activities of Bulgarians. Answers to these questions we can find in

the study of Prof. Vladimir Penchev, Dr Anelia Avdzhieva, and Dr Tanya Matanova “*Bulgarian community organizations abroad in the conditions of a pandemic*”, and in Milena Dimitrova’s “*How the “new normal“ changed the relationship to Bulgarians abroad?*” Nia Tabakova illustrates the contemporary art of Bulgarian artists abroad (more precisely in the northern countries) through a project successfully implemented in Sofia – the exhibition “*Direction North*”, which brought together artists from Sweden, Finland, Denmark and Norway and depicted the northern sensitivity through the Bulgarian talent.

The linguistic and cultural topics related to our compatriots abroad have also found a place in the book and this is seen in the studies of Dr Tanya Matanova and Dr Marianka Borissova “*Language as a cultural heritage – following the example of the Bulgarian school “Rodolyubie” (from Bulgarian – patriotism) in Morocco*”. Assoc. Prof. Dr Iliana Garavalova makes an ethnolinguistic and dialectological analysis of the self-determination of *our fellow compatriots* in the area of Sredačka župa, Republic of Kosovo.

Speaking Bulgarian in a different ethnic environment is an important part of the life of our compatriots abroad, especially for children, and this topic is presented in the first two volumes as well. The popular journalist Daniela Gorcheva introduces us to a rich set of experienced linguistic and cultural events in a bilingual family, when “*speaking Bulgarian – that’s cool!*”

“*Bulgarians Abroad – So Near, Yet So Far*” has taken its next step with the current third volume and we believe that it will connect us with new interesting readers and authors because not everything is so far in today’s digital and dynamic times. However, it is important to preserve our identity and ethno-profile, in order to further educate in family memory and respect for our common Bulgarian past.

Snezhana Yoveva-Dimitrova

ЧАСТ ПЪРВА

НАПУСКАНЕТО, ПЪТУВАНЕТО, СТИГАНЕТО...

Мария Касимова-Моасе

Франция

В едно преместване от едно място на друго всичко има значение. Или поне придобива по-голямо такова – поради усещането за преминаване на граница. За опаковане на един етап от живота ти, който заслужава да бъде описан, осмислен и складиран подобаващо. Най-хубавото на напускането на някаква установена реалност е чувството за започване начисто. Въпреки всички неустановености, в които ти предстои да се потопиш, независимо от несигурността, която трябва да приемеш и опитомиш, неусетно заживяваш в нещо като перманентен полет. Хем уж още си там, откъдето си тръгваш, хем вече и не съвсем. Полека се обезпелтяваш в досегашното си „тук“, но все още не си се телепортирал физически и „там“. В българския език имаме един чудесен глагол точно за това състояние – витая. Витаенето е невидимо, тайнствено присъствие някъде. Нещо, което се усеща, но не може да бъде установено в параметри, не може да бъде оразмерено, пипнато и описано по наблюдение.

Започнах да витая случайно и неподготвено. Често съм искала да напусна страната си по всякакви битови или социални причини, но никога не е било толкова категорично, че да съм стигала до планиране. Напускането ми стана заради друг човек. И по-скоро, заради неговото усещане за нещастие на мястото, което аз наричам своя родина. След три години в България съпругът ми – французин, роден и живял цял живот в Париж – ме помоли да я напуснем. Не заради дупките по пътищата, не заради липсата на инфраструктура, лошото медицинско обслужване или грозната мутренска архитектура, а защото „*в тази страна ставам по-лош човек*“. До този момент не бях чувала такъв аргумент за напускане на обиталище. Причините да си тръгнем отнякъде обикновено винаги са свързани с другите и това, което е извън нас. Затова бях свикнала да мисля за емигрирането като за вид критика

към действителността, която се отнася само до моята невъзможност да я понеса такава, каквато е. Но не и до влиянието, което тя оказва върху личния ми етичен кодекс, върху начина, по който оформя морала ми. Като че аз самата наблюдавам този процес и се възмуствам от него, но той така и не успява да ме засегне – все така етично стабилна и морално установена съм! Мъжът ми обаче ме изненада – той говореше за промяната, която започва да усеща у себе си заради средата. И че тази промяна не му харесва, защото човекът, в който тя бавно го превръща, не е този, който той иска да бъде. Когато пред себе си имаш такъв аргумент, си даваш сметка за две неща: първо, че обичаш, когото трябва, и това е истинско щастие, и второ, че за да задържиш щастиято, трябва да последваш човека си. Така дойде и личното ми решение да емигрирам. Или добре, не точно да емигрирам, защото живея в границите на обединена Европа, но да напусна родината си. Да си сменя обиталището с цветната дандания около това приключение. И с цялото вътрешно витаене, без точна перспектива за кацане, свиване на гнездо и с трепетно очакване да придобия усет за дом някъде си там.

БАГАЖЪТ

Първото ми лично предизвикателство беше събирането на багажа. По-точно отсяването на разни неща, които непременно трябва да ме съпътстват, от други, дето могат да останат съхранени в онова пакутирано и складирано минало. Все ми се беше случвало да се местя, но винаги в рамките на родния ми град София – от един апартамент в друг, от една квартира в следващата. Тогава си имаш някакво твое скривалище, където всичко може да те чака непокътнато – я в раклата на баба ти, я в дъното на оня шкаф в гардероба на вашите, я в детската ти стая, която родителите ти ревностно пазят, както си я оставил, защото и на тях им е трудно да пакетират и да се разделят с периоди в живота. Малко като с мазетата – тези буфери за осъзнаване и приемане на безвъзвратно отишлото си. В мазето складираме нещата „за всеки случай“, предметите, които не можем просто да погребем, като изгубим дирите им из боклука. Обикновено каквото влезе в мазето, не се връща отново за употреба „горе“, у дома. Но пък стои архивирано, своеобразно погребано с възможност за възкръсване при нужда. Преди години в едно

училищно съчинение дъщеря ми беше написала, че мазе е мястото, където се местят да живеят играчките, когато вече не играеш с тях. Не мога да се сетя за по-точно описание на това нужно повече на душата, отколкото на реалността място – и аз прашах артефактите от миналото си, моите „играчки“ в ето такива буферни зони, където достъпът ми до тях беше лесен. В случай че ми се доиграе отново...

Този път обаче напускането ми не беше просто на друг етаж, друга улица или дори друг град. Беше напускане на начин на живот. Беше изстъргване от корена и опит да се презасадя наново на друга почва, с друг ландшафт и други растения наоколо. И там нямаше как да замъкна цялото си досегашно мазе – трябваше да го прегледам из основи, да го преоценя и да създам класация. Съревнование между личните ми неща и техните истории, според което някои завинаги ще си тръгнат, а с други ще се прелокализираме заедно. На практика това е равносметка – най-трудното и най-досадно действие в човешкия живот. Равносметката е счетоводният баланс на личността ти. Благодарение на нея разбираш на какво си разчитал, чрез какво си напредвал, как си се променял и накъде си тръгнал. Резултатът от нея никога не е напълно задоволителен, което всъщност е здравословно. Защото тогава осъзнаваш, че щастieto, към което се стремиш, не е нещо, до което се достига, а процес, път, по който спреш ли да вървиш, губиш и самото щастие. Само че откъде да знаеш кое от всичките ти лични притежания ще се окаже най-нужно по пътя на щастieto, който ти предстои? И как когато всичките ти предметни доказателства за разни достижения, емоции и преживелици винаги са били недалеч от теб в пространството, сега да ги класифицираш и обречеш на живот или смърт?

Резултатът от тази моя вътрешна битка, как да се разделя с обективния свят на своето минало, се побра в една пета от каросерията на средноголям камион. Освен един стар, белгийски стол с продънена седалка, който обичам по необясними причини, там бях складирала четири ракли с мои си безценности. Свидетелствата ми за преминати класове в началния курс; снимки с чавдарски и пионерски връзки; бележници от училище; албуми от бебешките ми години; писма от и до момчета, които съм обичала; чифт елегантни обувки на майка ми, както и нейно черно кожено манто; шест родопски одеяла, които нашите са купили в

годините на социалистическия дефицит, затова и още си стояха с етикетите; три гигантски плика с комплекти бели чаршафи, купени по същата причина; кама с кокалена дръжка, подарена на баща ми „Другаря Хиндо Касимов, актьор от Сатиричния театър“ (както е изписано на металната част), от колектива на някакъв завод; любимата ми детска играчка Мечо Васил; снимки на децата ми, докато растяха; двайсетина книги; няколко старинни метални кухненски съдове, които разнасям със себе си, вярвайки, че са били притежание на бабите ми; джунджурии със стойност на спомени и неочаквани сълзи на ръба на окото. Тотално бях забравила изобщо за съществуването на някои от тези така съкровени неща. Самото им откриване обаче, онази въздишка, върху която като с шейна се плъзва и споменът, възклицанието, изпуснато от дъното на дробовете, бързо материализиращите се образи на разни отишли си от земята хора, които не можеш да прежалиш – ето с кое всъщност не искаш да се разделиш. Дадох си сметка за това, когато сред онези бели и никога неизползвани чаршафи, купени преди поне четиридесет години, открих... горни торби с кръгла или ромбоидна дупка в средата, предназначени за чаршафосване на юрган. Че кой в днешно време ползва такива торби с дупки?! Седнала наред семейните съкровища като дете пред изхвърлените от майка му стари играчки, аз си спомням цяло едно детство покрай тези юрганени пликове с дупки! Виждам ги как висят прясно изпрани в двора на баба в Бургас, пекат се на юлското слънце и се надуват от морския вятър. Виждам ги в раклата на мама сред сапуните LUX и АМО, които трябваше да ги опазят от молци, докато дойде време на свой ред аз да ги ползвам като млада булка. Разгръщам ги и си спомням усещането, докато спиш, кракът ти да се навре ей в тоя ромб или кръг и да се събудиш от лъскавата студенина на юргана, лазеща по кожата ти. Знаем си, че никога няма да ги ползвам – я какви комплекти има сега – в цветовете, от всякакви материи, то на тези дори платът им е леко груб, за да са здрави по-дълго време, колкото за цял един живот... Как обаче да се разделя с оня образ на надулите се торби по простора в бургаския двор на баба?! И как да изоставя онова усещане как детското ми краче се навира в дупката, а когато се събужда, наоколо едва се разсъмва, стенният часовник на баба трака и в стаята нежно се промъква аромат на турско кафе и милинки?!

В процеса на преместване от една реалност в друга има много невидими неща, с които трябва да се срещнеш очи в очи. И с които трябва да проведеш разговор. При първото напускане не си давах сметка за това, какво моите принадлежности означават извън мен. Каква е обективната им стойност и предназначение. Някак дори не се сетях за тази тяхна независимост – те са мои, аз съм тук, следователно битието им е неизменна част от моето. И след като обслужват душата ми и нуждата ѝ да си има конкретни параметри и обозначения, те изначално са ми необходими.

Напускането на едно място с усещането за „завинаги“ те подлага на преоценки. Първоначално обаче те не са свързани с теб като нещо временно, нещо, което си има начало и край. Онова витаене, за което споменах в началото на този текст, ти дава измамното чувство, че си недосегаем. Предстоящият път пред теб като че те вади за известно време от класическия развой на съществуването и те прави за малко вечен, застрахован срещу лоши баналности като остаряване, смърт или провал на новото място например. В този смисъл мистичното ти витаене те кара дори да се чувстваш леко божествен. Изчистен от излишества и добре обграден и защитен със само твои доказателства за идентификация. Като ето тези никому другиго ненужни торби за юргани с дупки. Или като родопските одеяла, които, сигурна съм, дъщерите ми един ден биха изхвърлили с чиста съвест и женска практичност.

За това обаче си дадох сметка по-късно, при следващото преместване, когато след три години в Испания, се запътихме към Франция. Отново с идеята за нов живот, макар и с по-малко ентузиазъм. И с по-малко багаж, в който не присъстваха вече нито въпросните чаршафи, нито белгийският стол, нито одеялата. Осъзнах, че се бях разделила с усещането за безвреме и божественост, затова и физическите свидетелства за някакви мои душевни трепети вече не ми бяха нужни. Пътят ми беше по-важен от новото място. Затова и исках да ми е леко, докато го извървявам. Понякога точно онези само твои доказателства за нещо преживяно се оказват камък на шията – не дават възможност да преживееш същото, само че събудено от други случки, в друга среда и в друго обкръжение. Така се лишаваш от самото преживяване, фаворизирайки някогашните негови символи като единствено възможни. Опредметя-

ваш се. И се ограничаваш, защото не допускаш друго бъдеще, различно от това, което сам си си представял. Мисля... не, сигурна съм, че това е остаряването. Когато го осъзнах, багажът ми автоматично започна да олеква.

ПЪТЯТ

Едно е да хванеш самолет и да се приземиш след няколко часа в средата на новото си житиеубежище, друго – да го пропътуваш по земя. Моето преместване се случи в няколко дни, чрез временно пребиваване в Мини Купър с две големи кучета на задната седалка и багаж „с най-необходимото“, натъпкан във всички възможни дупки и ниши из тялото му. Горката дребна количка беше като запушена с пешкир уста – имах чувството, че ѝ се крещи, а аз диктаторски ѝ отнемам това право, докато я карам да ме носи на ръце (или колела) до новото ми „у нас“. За да стигнем до границата ни със Сърбия, а оттам да се впуснем по централните артерии на Европа, трябваше да минем из цяла София. Всички онези улици, булеварди и сгради, които са свидетели на моя досегашен живот, изведнъж ставаха плоски като схематични рисунки на хартиена, туристическа карта. Хората заприличваха на човечета от анимация, чиито животи мога да си представя, но няма да докосна никога, защото вече не съм оттук. Не съм оттук. Ето това изречение беше започнало да се изписва от вътрешната страна на челото ми и бавно да придобива конкретно значение. Нямах дата за връщане, нямах план Б, нямах дори намерения. Просто се возех в Мини Купъра и заедно с четирите души в него – две човешки и две кучешки – си отивах. Тръгването вече се беше превърнало в отиване. Оставаше само отиването да приключи с пристигане. За след това не мислех. Нямах капацитет да понеса спокойно всичките неизвестни по пътя и предпочитах просто да участвам в пътуването пълнокръвно, като го наблюдавам и преживявам тук и сега. Оказа се единствената спасителна стратегия, защото ластичите, дето те държат за разни неща в родината и „твоего си място“, са доста по-здрави и еластични, отколкото си си представял. В този път на местене е важно не само да си дадеш сметка за това, но и да продължиш да дърпаш, да дърпаш до скъсване. Оставиш ли се за малко, дори и физически да продължаваш да следваш посоката, същността ти се е

отплеснала в обратен камшичен удар и адската болка от удара в някакъв близък, макар и все още неясен момент, те очаква.

Някога в университета ходех да слушам лекциите на проф. Цочо Бояджиев по философия. Говореше за Средновековието и описваше какво е представлявало местенето от едно място на друго, пътуването през този мрачен период. Докато се тръскахме в количката (минитата возят доста твърдо, между другото), пред очите ми изникна картината, която въображението ми беше изрисувало по време на онези лекции. Представях си мръсен, облечен в чувалени дрехи човек, който крачи из европейски планински пътеки и равнини, подпирайки се на тояга. Знае, че във всеки момент може да бъде нападнат от бандити, които да му вземат сетрето или вмирисания кокал, предназначен да засити стомаха му за три вечери. Параболата между него и мен се оформи над главата ми за секунди и се усетих изплашена. Че някой може да ми преже гърлото заради нещо, което аз имам, а той – не. Че напускането на познатите граници е риск, от който дори не излизаш герой, а просто оцелял. Въпросът е, какво от целия ТЕБ ти е важно да оцелее... За мен беше важно човекът, когото обичам, да се чувства по-добър човек. Или поне да е себе си такъв, какъвто се харесва. И аз да продължа да съм тази, която може спокойно да се гледа в огледалото и да се връща към личните си обещания без онова чувство за потискана вина, което имаш, докато се опитваш да вървиш по пътя си. Откъде да съм сигурна, че не правя грешка, като напускам?! И как мога да съм спокойна, че оставеното назад наистина си е струвало да бъде оставено в името на онова, което съм избрала да не знам и да не умея по време на новия ми път?!

С всеки изминат километър бившето ти местонахождение се смалва. Буквално. Свива се като плод, който сушиш за зимата. Като някакъв калейдоскоп, дето се събира в мъничка точица, закодирала всичко важно за теб. Зипнало е файловете на това, което си преживял, и ги е превърнало в семена за посяване. Знаеш си вътрешно, че един ден, ако имаш нужда от опората на нещо, което е било действителност в живота ти, можеш просто да ги полееш и да изчакаш реколтата. Това ти дава известно успокоение, когато си безпочвен. Дава ти спокойствието да мислиш, че принципно не си отникъде, не си паднал от небето, а си съвсем конкретен и потенциално зареден с възможности.

Пътуването към новото ти „твое място“ е като отиване на гости в чужд дом на хора, които не са те канили да им гостуваш. Но и няма да те върнат. Предстои ти да свикваш с чуждата другост. Лично аз първо трябваше да свикна с възглавниците в един словенски хотел. Големи и меки, тотално различни от леко твърдите правоъгълници, върху които се разиграваха българските ми сънища. В стаята в хотела ни имаше и две специално приготвени кучешки легла. Домакините ни се бяха погрижили не само за нас, но и за четириногите ни спътници. Бяха им заредили постели, показваха, че са желани и чакани.

После дойде фериботът. Цялата организация по качването на колата, миризмата на гориво и спарен въздух от издишаните дробове на разни автомобили, придошли отвсякъде, ме караха полека да се освобождавам от ластиците на моето минало. И като значка с дръзко послание да се прикачам към безлични места за пътуващи хора. Като ферибота. Минималистичен макет на съвременното човешко „най-необходимо“ – семпла каюта с две легла и пластмасова баня, бар със залъгалки за севивата и стомаха, магазини за удоволствия и спомени и специално място за принудително пътуващи кучета, каквито бяха и нашите. Лягаш в каютата, а от илюминатора те гледа морето, този свидетел на всичко на света. Сега си част от кръвта във вените му, носиш се като някакво изпуснато ДНК из тях и чакаш да се влееш в новия орган, който да даде смисъл на цялото ти тяло и всичката ти душа.

По едно време очакването се материализира. В моя случай беше във вид на аларма, с която ни будеха – акостирахме на новия бряг, буквално. Беше пет сутринта, слънцето едва се издигаше над земята и морето и имах чувството, че сега изгрява за първи път. Ново слънце, нов хоризонт, нова земя и нови хора. Нещо като пристигането на Колумб в Америка, само че без страх, че можеш да станеш закуска за човекоядци. На новия бряг човекоядците все още спяха. Домовете им бяха със затворени капаци, стените, боядисани в летни цветове, пазеха тяхното битие от нашето нашествие – моето на нов заселник и онова на другите, туристите. Туристическото беше добре дошло, защото е временно. Моето... не толкова. Предстоеше ми да се запозная с това местно битие, а то априори не ме харесваше. Бях му чужда, неотличима от всеки беглец от някакво минало, който търси тук свое ново настояще. И свое бъдеще, в

което тези тук, с тяхното си минало, нямаше как да не се намесят. Егати странното усещане е това – да си нов в един сам по себе си стар свят! Като новородено, което съзнава, че се появява сред старци. Като охлюв, лишен от черупката си, в търсене на нова. Скицирана биография, която държи да се оцвети точно тук с чуждите бои, на чуждото платно.

Прибрахме се в къщата си. Имахме я преди да напуснем България и това ме караше да се чувствам по-малко като дърво без корен. Коренът е там, където мога да спя и да не ме е страх от тъмното. Ето това си повтарях, докато чаршафосвах модерните си завивки с чисто нов комплект за спане. Онези моите, с дупката за юрган в средата, си бяха останали спомени, не настояще. Родопските одеяла също. Не им приличаше да се отпуснат свойски в испанската реалност, защото и те като мен бяха чужденци. Предметите, които взимаш със себе си, също са чужденци на новото ти място – ето това ми предстоеше да разбере сега. И го разбрах. Родопските ми одеяла така и никога не се оказаха подходящи – лятото беше твърде горещо за тях, зимата пък се оказа твърде влажна, за да могат да топлят. Наложих се да се запозная с местните привички по-бързо и по-активно, отколкото си представях. Не само с начина, по който например хората се топлеха зимата, но и с храната, която ядяха, със спомените, които ги караха да се разграничават от останалото човечество, дори с природата, в която имаше толкова неща, които виждах за първи път. Например гущерите. Дребни, но мускулести, добре оформени мини модели на праисторически чудовища, които приемат къщата ти като свой дом по право. И са прави – в един момент ти си тръгваш, но те остават. Обитават дупките в стените ти, шумуват се между завесите ти, притичват по напечената от слънце земя и за секунди се спират да те погледнат в очите. Сякаш да те запомнят, да те регистрират за световната памет и без никакво твое усилие да те превърнат в артефакт. Докато пътуваш към своето ново място и полека си извоюваш своето настояще там, ставаш историческо доказателство. Вписваш се в процес, който един ден ще загуби изцяло своята конкретна човечност и ще е просто факт за анализиране. Точно това не го очаквах. И да, беше ми трудно да се разделя с мисълта за собствената си важност и уникалност в този процес по напускане. Да осъзная, че колкото и да минава през моята лична и неповторима душа, това пътуване извън моите коорди-

нати е просто част от вечното, световно и космическо местене на неща. Че съм нещо, което се мести. Че съм нещо.

ЕЗИКЪТ

Битовото усядане е дейност, която слага ред в ума. Да си подредиш кухнята така, както ти беше „у нас“. Да си сложиш дрехите по същия начин, по който си стояха в гардероба „вкъщи“. Да си наместиш навигите в новото място, за да му покажеш, че го владееш. И че то трябва да ти служи, не ти на него. Разхвърлям личните си „котви“ из стаите, планирани от архитект с испанско мислене. Какво значи испанско мислене всъщност? Ами значи, че някой човек с испанско минало мисли каква трябва да е една къща, за да е удобна. Удобна според испанския начин на живот, за испанци. Не такива като мен, които идват от някъде си с намерението да си извоюват собствена среда. Излишъци. Пухчета от нацъфтели тополи, които искат да заседнат в чуждо гърло. Спомени за друго време и друга история, които държат да се разкажат точно тук. Никой не ги слуша.

Първата дума, която научавам на испански, е *chuletas* („чулетас“) – котлети, пържоли. Но аз я научавам първо в значение на „пищови“, средство, от което преписваш на изпит. Ето как в съзнанието ми се случва срещата на двете култури – на изпит ние „стреляме“, те „хапват“. За нас преписването е риск, битка. За тях е просто малко усилие, каквото е това около храненето. Оттук нататък ми предстои да разбера, че тази съществена отлика между испанците и българите всъщност е показателна. Ние чукаме на дърво, прекръстваме се, ревниво пазим тайни и винаги страдаме, подозираме и не си отстъпваме щастието, защото смятаме, че то е изчерпаемо. Испанците живеят, вярват в бог с едно особено и противоречиво трагично веселие, споделят това, което смятат за общочовешко, и не претендират за монопол над щастието. За тях то може да е вятърна мелница, но е винаги възможно, когато Дон Кихот си има Санчо Панса. Присъствието на другия до теб прави щастието видимо и постижимо. Заедността е предимство, не заплаха. Нещо, което в моето старо обиталище така и винаги щеше да си остане по-скоро обратното.

Опознаването на хората и начина им на мислене минава през думите. Езикът регистрира чувствата и историите, през които те имат

нужда да бъдат споделени. Установих, че българският и испанският по някакъв особен начин си приличат. И двата езика се четат лесно. Освен само мекото Л и онзи звук, наподобяващ Д, но произведен с език между зъбите, в испанския няма нужда да си кълчиш езика по мъчителен за българския начин. Конструкцията на изреченията също е почти като тази на нашия език, емоцията също. Единствената съществена разлика (освен лексиката, все пак) е във висотата и тембъра на говорене. Един испанец просто не може да говори тихо. Дори шептенето му излиза някъде от гръкляна, мощно подтикнато напред от силна струя въздух. Езикът на испанците е като танците им – настъпателен, дързък, емоционален и категоричен. Нашият се движи по продължение на целия ни торс – тръгва от дъното на стомаха, стига до гръкляна, а оттам може да излезе тихичко през прихлупените устни, да измрънка в ноздрите и да погъделичка бузите или да се излее през широко отвореното гърло. Езикът и начинът ни на говорене са такива, каквито сме ние.

В съседната на нашата къща живеят възрастни италианци. Лука е към осемдесет и малко, строен, слаб и с почти скандинавско лице. Зад спретнатите му очилца сините му очи приличат на малки рибки в кръгъл аквариум. Мануела, съпругата му, е от онези жени, за които се казва, че са шармантни. Говори брилянтен френски. Английският ѝ е като от британски университет. Немският ѝ е философски. А испанския го говори с една нетипична за него мекота, заради която всички спонтанно млъкват и я слушат. Езиците ѝ се покоряват, испанският даже ѝ се подмазва. Когато ме посреща и ми се радва, Мануела ми говори на италиански. Учила съм го в гимназията, но оттогава не ми се е случвало да го говоря. Като любима дреха, която вече не ми става е – гледам я, знам ѝ подробностите, помня къде точно има джоб и колко са копчетата, но няма как да я облека. Докато Мануела ме облива с италиански обаче ми е хубаво. По-уютно е някак, гостоприемно е.

После, когато говорим за делничните неща от квартала, неусетно минаваме на испански. Мануела много хубаво се ядосва на испански – и нейният глас се вдига в горните регистри и започва да излиза някъде от стегнатото гърло, не от дробовете. И пак си е мек.

Спокойните теми за изкуство преобръщат умовете ни на френски. Не съм толкова уверена в говоренето му, но плавните му движения ви-

наги са ми напомняли носещия се из белия лист молив, който бърза да скицира някаква картина, силует или чувство. В началото на френски ми беше трудно дори да различа думите една от друга, да ги вкарам в правилните конструкции, за да разбере кой на кого, защо, какво и как е направил. Сега морфемите му са се диференцирали в главата ми и значението им се подрежда неусетно и плавно. Изкуството се осъзнава по-дълбоко, когато за него се говори на френски. Удължените гласни измъкват делничното значение на думите и ги правят по-меланхолични. Едва завъртащото се Р в края на инфинитива на глагола му дава допълнителна скорост и действието се усеща по-отчетливо. Звуковете, образувани в носа, са софистицирани и трудни за твърдия български маниер на говорене. Благодарение на тях обаче, когато говоря на френски, винаги имам чувството, че се доближавам до старобългарския с неговите носовки. Съзрцателни хора трябва да са създали тези звукове и да ги използват в ежедневноото си общуване. Те са трудни за чуване и трудни за произнасяне, а присъствието им в думите сякаш им окастря ръбовете, дава им овал, по който леко се спуска значението. Френски се говори внимателно.

Този език на дипломатията отстъпва естествено на английския, когато подхванем теми за политика. Елегантен език, оразмерен и балансиран, точен и възпитан. Подрежда света в една специфична порядъчност, която е по-лесно да ползваш. Като добре подредени книги на лавицата в библиотека – всичко си е на мястото, просто трябва да то издърпаш с показалец. Английският има характер на изискан господин, който може да те посече с думи, без дори да ти остави възможност да се разсърдиш. Даже ще ти е приятно да го слушаш как се върти из значенията на думите и те припкат леко и в ритъм след мисълта. Английският на Мануела е като на британците. Този на Лука е по италиански раздърпан и даже разпасан. Като говори, имаш чувството, че думите капят. Сигурно затова и немският не му се получава. Немският не може просто да капе, той се кове.

Ето това е език, от който почти дума не разбирам. Но със сетивата си усещам, когато на някого не му приляга. Мекият характер на Лука прави немския да изглежда безхарактерен в устата му. Вероятно това е причината и когато дойде време за немски, Мануела да се включва

по-активно. Струва ми се, че дори изражението ѝ се променя, когато го говори. Придобива една съсредоточеност и деловитост, която иначе е трудно да доловиш в италианската ѝ природа.

На една вечеря, на която бяхме италианци, белгийци, германци, испанци, аржентинци, британци и моя милост, българката, ме помолиха да им кажа нещо на български. Избраха да преведа „Напълни ми чашата догоре!“. Гледаха ме съсредоточено в устните, докато разберат откъде идват тези правоъгълни, ръбати звукове, а после се опитаха да повторят. От само себе си всички свъсиха лица и склочиха вежди. Израженията им станаха заплашителни. Не ми харесва, когато ми кажат, че българският е груб, защото ние знаем, че не е. Започнах да им речитирам стихове. Сетих се за началото на „Цветарка“ на Смирненски:

*Тази вечер Витоша е тъй загадъчна и нежна
като теменужен остров в лунно-сребърни води.*

*И над сънния ѝ гребен,
сякаш в болка безнадеждна,
се разтапят в тънка пара
бледи, есенни звезди.*

Сниших глас, прибрах гласните в акустиката зад ребрата, леко изливах тези Ш и Ж и Ч, оставих двойното Н да се разпилее малко повече, двете Б-та в „болка“ и „безнадеждна“ отпуснах да издуют бузите ми и да се окръглят, думата „пара“ изведох до небцето си и я издишах. Докато изричах една след друга поетичните думи на това стихотворение, лицата на всички се промениха. Напрежението се стопи, веждите се отпуснаха и проясниха очите, бръчките от напрежение се изгладиха, а естествената тишина, която се настани около масата, се заслуша в поезията. „Нежен език, с богат характер и мека душа, който може да те удари през лицето, докато му се любоваш“, каза Лука на английски. Всички международни глави се заклатиха в знак на съгласие. „Сигурно и хората ви са като езика си – нежни и богати души, които не прощават, ако ги раниш.“, обади се Мануела на френски. Помислих си, че езикът е като човек – също може да лъже...

Международните глави ми се усмихваха съзаклятнически. До края на вечерта знаеха по една българска дума и премятаха произношението ѝ с усърдие. Всеки ме попита за някоя конкретна. Така спонтанно се по-

лучи ето това: добро утро, благодаря, честито, обичам те, минало, бъдеще, човек, сърце, приключение, свобода, къща, приятел, съсед. Бяха ни достатъчни да разговаряме. Да си разкажем човешките истории, които ни бяха довели в този ден, на това място, заедно, от толкова различни посоки. Това е смисълът на пътуването и местенето – в някакъв миг от непрекъснатото движение на планетата да спреш за малко в живота на някой друг. Там да кръстосате пътища и заедно да ги превърнете в човешка памет. Човешко ДНК за напускането, витаенето, пътуването. *И стигането до щастието.*

ДА ПРЕВЪРНЕШ ЧУЖДТОТО В СВОЕ

Маринела Липчева

„*Ти не си първата чужденка, която влиза в това семейство*“, ми казва заговорнически Хани преди много години във Фрайбург, недалеч от източния бряг на река Рейн, немския бряг. Бъдещата ми свекърва се е приготвила за срещата с мен с най-любимите сладкиши от детството ѝ в Елзас, на западния бряг на река Рейн, френския бряг. Погледът ми се плъзва по огромната саварина, поставена в центъра на масата, но това което произвежда скенерът в главата ми, са снимки на шумен рояк ученици пред лавката, в която за голямото междучасие са донесли тави с пресни малки саваринки. Не обичах маслената розичка върху тях, но за самите саваринки умирах и бях готова, ако се наложи, да раздавам справедливост за всички онези, които чинно чакаха на опашката, без да се бутат.

Първата хапка, която се опитвам да задържа по-дълго в устата, сокът, който се стича задължително извън малкото парче твърда хартия и лепне по пръстите, запечатват спомена за щастливо детство в иначе кратките междучасия в една държава доста по на изток от източния бряг на Рейн. По това време между саварината на бъдещата ми свекърва и моите саваринки с маслени розички се издига бетонна стена – да не би случайно да се срещнат едни други и да разберат колко са близки.

Само една друга вкусотия можеше да оспорва първото място в кулинарната ранглиста на българското ми детство: купичките с крем карамел на майка ми, които тя приготвяше за специални случаи, като например случая, който ме доведе в средата на 90-те в къщата на Хани. Нейният крем карамел е само един, но огромен, под формата на торта и разбира се, обърнат – така както правеше майка ми с малките купички у дома. Няма значение, че Хани го нарича Flan, това си е същият вкус, който те кара да се чувстваш по-специален, дълго чакан. „*Обожавам крем карамел и саварини, защото ме връщат назад към детството ми в България*“, казвам и виждам как очите на Хани живват от многото въпросителни в тях. Значи сме се намерили една друга – през годините и хилядите километри, станали сме заговорнички в семейството, създадено от нея, семейството, в което влизам аз заради сина ѝ и в което няма

да се чувствам чужденка, ня-ма! Знам, че се е опитала да ме успокои, да ми каже: „чуждото“ у нас е добре дошло. От теб и другите зависи дали ще го направите свое.

В живота на Хани „свое“ и „чуждо“ често са сменяли местата си, а разстоянието между двата бряга на Рейн се е измервало дълго време не в километри, а в степени на отблъскване и неприязън. Някога, в края на 40-те години на миналия век, когато тя, родената в Париж и израснала във френския Елзас германка, решава да се омъжи за германец от другия бряг на Рейн, я заплюват като предателка, защото не може да си от Елзас, да си преживял нацистката окупация и да се влюбиш в германец, да тръгнеш към него, пресичайки реката. Не може да си кръстена в католическа църква, а да се омъжиш за протестантски пастор. „Не може“ реже като нож съдбата ѝ на няколко пъти и тя събира парчетата успешно както майка ѝ, германката, дръзнала да роди дете без брак в Париж в началото на 20-ти век; да развие свой бизнес, съсипван на два пъти: най-напред от голямата рецесия, а после от нацистите в Страсбург. „*И като дойдох в Германия с нейните тлъсти ястия...*“, подхваща Хани, без да довърши изречението, защото лицето ѝ със сбърчения в отврата нос и смеещите се очи казват останалото. С всички сили се опитва да говори с мен на литературен немски, но мелодията на баденския алемански диалект разбива правилата, като проправя път и на елзаското наречие. А моят източноевропейски акцент запечатва дори граматически перфектния изказ като отклонение от езиковата норма. Поне аз си мисля така. Бъдещото ми семейство дори и не се впечатлява от говора ми – децата в него са израснали с това, че мама говори по-различно, но пък най-хубаво от всички останали.

Никога не посмях да питам Хани като каква се чувства по националност и коя е родината ѝ, но бях почти сигурна в отговора: като елзаска, родена в началото на 20-ти век, чийто роден език е алеманският диалект и която научава литературен немски едва в училище. Десетилетия по-късно в Германия учител ѝ забранява да говори с децата си на френски „за да не забави развитието им“. По това време от другата страна на Рейн, в Елзас, немският език е изтикан зад дебелите стени на къщите, получил е всички удари, които френските спомени от нацистката окупация са могли да му нанесат, за да зараснат раните на жертвите. Още

няколко десетилетия по-късно, в средата на 90-те, влизам в сградата на Съвета на Европа в Страсбург и питам младите колеги от пресслужбата къде мога да включа репортерския си касетофон, за да запиша пленарното заседание. Не получавам отговор, защото питам на грешния език. Един от колегите се смилява и тръгва с мен. Останали насаме, той спира да се мъчи с английския и обръща на немски, онзи немски, познат ми от общуването с Хани. **Езикът често е превръщан в бойно поле, на което продължават да се водят сражения дълго време, след като бившите врагове са заровили окопите, за да си орат нивите, а войната се е побрала в няколко страници на учебника по история.** Тогава реших, че многоезичието ще е моят дом, в който няма да позволя, да ми казват като каква трябва да се чувствам, да ме притискат да избира страна, от която да воювам срещу другите.

„Мамо, кой е родният ми език и коя е родината ми?“, попита преди десет години с нескрита тревожност в гласа седемгодишната ми дъщеря. Каза го на чист български език. Е, с малко заваялно „р“, което така и не можахме да оправим въпреки старателно повтаряното „Рачо реже риба“. Беше разтворила читанката от българското училище на страницата с разказа за Стария щърк, който отказва да полети на юг с помладите, защото иска да умре в родината си. Малката ми дъщеря явно беше объркана: никой никога досега не беше я карал да се самоопределя на принципа „или-или“. А и расте в къща, в която пътуването между държавите, езиците и културите е неизменна част от живота, търсена и постигана цел. Знае, че е родена в Берлин, но Германия и България присъстват с еднаква сила в живота ѝ. Знае, че баща ѝ нарича баба си Марй с френското „grand-maman“. За дъщеря ми тази множественост е най-нормалното нещо на света, като това да седиш на дивана между татко и дядо, и да им превеждаш – можеше го още на четиригодишна възраст. Исках детето ми да говори български, за да ме приеме с това, което нося в себе си, да стане част от него, но не за да бъде вкарвано в идентификационни матрици, които изключват всичко друго извън официално наложеното статукво на мнозинството. Затова решихме, че Старият щърк ще си лети до последно, накъдето си поиска, и ще остане там, където се чувства най-добре, без значение дали това е мястото, където е роден.

Никога не съм имала проблем с това, че съм по-различна от повечето хора в страната, в която съм избрала да живея; че спомените, от които сглобявам пъзела на миналото си, са по-други от тези на съпруга ми, неговите приятели, моите колеги. Никой не е успявал да ме накара да се чувствам чужда заради тази различност. Не че не е имало опити. Колкото и да са малко на брой, те полепват по кожата ти и години наред мястото там те сърби дразнещо. Намазвам го с мехлема на всички приятелства, които съм завързала във времето, на любопитството към мен, езика и културата, с които съм израснала. И отдавна съм превърнала чуждото в свое, Хани. Живея във време, в което мога да си го позволя, без да съм принудена да се боря за това, както ти в твоята младост. На 17 години внучката ти говори четири езика и е невероятно горда от това. На стената до вратата на стаята ѝ е родословното дърво с българските ѝ корени, но застане ли до снимката на grand-maman Marie лицето ѝ издава смайваща прилика две поколения назад. Или усмивката е все пак от българския ѝ дядо?

* * *

Маринела Липчева-Вайс завършва журналистика в СУ „Климент Охридски“, след което е репортер и коментатор в новините на БНТ. Филмът ѝ „Кога свършва една война?“, посветен на изтеглянето на руските войски от Източна Германия, е в Златния фонд на БНТ. През 1996-та година е поканена да работи за българската програма на Дойче Веле в Кьолн като репортер и водещ, а впоследствие като кореспондент в Парламентарното студио в Берлин. От десет години работи за немската програма на Дойче Веле като редактор на документални филми.

ПО ПЪТЯ НА СРЕБЪРНИЯ ЧЕРПАК ОТ СТРУГА ПРЕЗ СОФИЯ ДО АНХИАЛО

Проф. д-р Ана Кочева

В семейството ми се разказват „легенди“ за мен като дете, най-вече за това, колко спокойно и спящо бебе съм била. Майка ми и баща ми се радвали на спокоен, непробуден нощен сън през цялото ми битие на кърмаче. В една-единствена нощ се случило да ги опровергая, събуждайки ги с чутовен бебешки рев. Непознат, нехарактерен, неистов! Било 17. юни 1966 г., буквално броени дни, преди да навърша първата си година. И тъй като за пръв път най-неочаквано съм посегнала на родителския сън, баща ми неволно погледнал часовника си – 02,30. Успокоили ме, чудейки се какво ли може да е провокирало необичайното ми поведение и отново заспали. Не за дълго. Този път звъннал телефонът. Обаждала се баба ми от Поморие. Да каже, че точно в 02,30, тъкмо в същия час и минута, в който аз съм изревала пронизително, от този свят си е отишъл моят дядо...

Нямах време да прекарам с него в съзнателния си живот, да го опозная наистина, но винаги в захлас слушах родовите истории. После прочетох и дневника му. Положил е своите спомени върху белия лист през последните години от живота си, когато вече е бил с два инфаркта, не особено подвижен, но напълно запазил бистрия си разсъдък. Продължавам да ги чета и препрочитам, живея с него трудния сирашки живот в Струга, пътувам по калните друмища на Македония, воювам за нея (това напоследък и почти буквално, макар и на друг, по-различен фронт), виждам Анхиало за пръв път през неговите очи... Тази история е неговата, споделям я с вас. Аз пък съм станала това, което съм, до голяма степен заради него и македонския ни род...

* * *

Тази история започва от Струга, Вардарска Македония, в самия край на 19 век. Градчето било малко, но събудено, многолико, шарено по балкански, проснато на единия бряг на Охридското езеро, там, откъдето изтича реката Църни Дрин. Жителите му напълно съзнателно считали себе си за част от българското етническо и езиково пространство

и не спирали да се надяват, че лелеяното обединение с родината-майка няма да закъсне твърде много.

На 20. август 1891 година в семейството на Григор Кочев и съпругата му Ефтимия се родил вторият им син, когото кръстили с императорското име Юстиниян. За да изхранва семейството си, бащата работел надалеч – в албанския град Елбасан, където наел малка фурна и от тъмни зори превивал гръб край огъня. Един ден фурната пламнала и докато помагал в гасенето на пожара, Григор се простудил и легнал тежко болен от пневмония. Съдружникът му побързал да се отърве от него, качил го на един кон и набързо го проводил към Струга при роднините му, те да си го гледат и да му берат гайлето. Тригодишният Юстиниян запомнил само едно нещо от тогава – как един ден баща му го притеглил към себе си в леглото и го прегърнал силно. За последно! Следващият спомен също бил смътен, но баща му го нямало там; запомнил свеци, цветя, разплакани роднини... Сурово, бедно и болно време било, малко по-късно се споминал и брат му Мате, а майка му, вдовица до края на живота си, заедно с баба му Благуна отгледали Юстиниян и невръстната му сестра, късайки от залъка си, за да ги изхранят и изучат. Той бил упорит, учел здраво, успял да завърши Битолската класическа гимназия с четири езика и цигулка и станал учител в родния си град.

Войната през 1913 г. обаче попарила надеждите на българите в Македония да се присъединят към свободна България, вместо това там пристигнали сръбски окупационни войски и започнала чудовищна асимилация, несравнима с турските тегоби доскоро. Затваряли българските училища, а учителите принуждавали да преподават на сръбски. За да „превъзпитат“ Юстиниян, му направили показно – дни наред кметът сърбин го привиквал в общината, за да присъства на побоите над българи, в това число и колеги – учители. Станало ясно, че единственото спасение е да се измъкне в посока България и там да си търси късмета. В една тъмна нощ майка му го изпратила нататък с един-единствен вдовишки дар, който можела да му даде – сребърен черпак, който да продаде в случай на крайна нужда (Ил. 1.)¹. Жената нямала нито пари, нито някакви ценности. По същото време започнала *Европейската война*, така наричали тогава Първата световна и той веднага станал доброво-

¹ Илюстрациите към текста са публикувани в специална кола в края на сборника на стр. 244. Бел. ред.

лец в българската войска. Прекарал години на фронта, бил военнопленник, а след злополучния край на войната, когато го демобилизирали като български офицер, станало съвсем немислимо да се завърне отново в родната Струга, тогава в състава на Кралство на сърби, хървати и словенци.

Единствената възможност след фронта се оказала София. В столицата на следвоенна България Юстиниян пристигнал с влак в ранна, мразовита декемврийска сутрин. Слязъл, отишъл в бюфета на гарата, където поръчал един горещ чай, за да стопли изстиналите си гърди. Напипвайки единствената монета от 10 стотинки в джоба си, се сетил да попита колко ще му струва чаят, но като чул, че цената е 15, крадешком се изхлузил от бюфета, за да не става за резил, когато дойде поръчката и се окаже, че не може да я плати. Почти тичешком се отправил към спирката наблизко, а когато трамваят спрял, побързал да се информира за стойността на билетчето и с облекчение чул, че е 10 стотинки. Последните му пари. С тях си купил билет и стигнал до голям площад в центъра на града. Улицата била заснежена, минувачи почти не се мяркали, защото било още много рано. И докато се щурал накъде да хване, край него минал ранобуден работник. Юстиниян го пресрещнал с въпроса има ли в София македонци (имал предвид земляци от Повардарието). Отговорът го сварил неподготвен: „*В София други няма, има само македонци!*“ След това човекът го завел до началото на улица „Пиротска“ и му заръчал да върви по нея и да търси от лявата ѝ страна кафене „Портартур“. „*Влизай там – продължил с указанията спътникът му – и ако си загубил баща си, вътре ще намериш и него!*“ Юстиниян така и направил, повървял, внимателно оглеждал табелите, докато накрая забелязал върху стъклата на ниска сграда, изписани с бяла боя, буквите „Портартур“. Камък служел за стъпало пред вратата на кафенето, Кочев се покачил върху него, дръпнал връвчицата, вратата се отворила, а задимената дупка била пълна с хора. Докато опитвал да прогледне през завесата от лютив, тютюнев дим и топъл, замърсен въздух, пред него се изправила мъжка фигура и той с почуда установил, че това е братовчед му Коле Танев, който го запрегръщал с възгласи: „*Ти жив ли си, Юстинияне!*“. Веднага му заръчал един горещ чай, след което го завел в съседната шкембеджийница, нагостил го с връля

шкембе чорба и много хляб, а щом се върнали отново в „Портартур“, се оказало, че там са надошли още охридчани. Записали му името и му връчили 5 лева помощ от македонската организация. Това били немалко пари, но за хотел не стигали, той струвал по левче на вечер и петте лева не решавали въпроса. Затова братовчед му го изпратил да търси подслон на ул. „Отец Паисий“, където живеело македонско семейство, даващо под наем стаи. Посрещнала го здрава 55-годишна жена, а когато го попитала кой е и откъде е и той отговорил, тя викнала от изненада, защото познавала и семейството на баща му Григор, а майка му Ефтимия знаела и лично. Така започнал софийският му живот...

Един ден, докато вървял по „Пиротска“, случайно срещнал на улицата свой другар от фронта Павел Кръндев. Заприказвали се и Павел споменал, че ще пътува за Анхиало, където се отворила работа за няколко македонци, бивши офицери. Кръндев тръгвал веднага, но Юстиниян можел да го догони в следващите дни. Поразмишлявал той, попретеглил, дал си сметка, че след войната работа трудно се намира и се качил на влака за Бургас. Преспал в хотел, а на другия ден наел файтон за градчето, което се оказало съвсем наблизо. Пътят минавал край морето, то било тихо, опнато като плюш, и Кочев му се любувал просълзен, защото гледката болезнено му напомняла за родната Струга и Охридското езеро. Когато преполовили пътя, пред очите му се открило Анхиало. В далечината му се сторило, че вижда чудно приказен град, наред който се виждали очертанията на стени и кубета на църкви, залязващото слънце хвърляло златни отблясъци върху сградите, които му приличали на дворци и създавали илюзията за омайна, вълшебна картина. Тя обаче изведнъж, драстично помръкнала, щом файтонът влязъл в града. Пред погледа му щръкнали не дворци и църкви, а руини. Нямаło и помен от град. Всъщност Анхиало изгоряло през 1905 г. и от него останали само порутените стени на изгорелите къщи. Дворищата били обрасли с бурени и магарешки бодил. Купища камънции, безразборно струпани по празните места, препречвали улиците. В цветущото някога Анхиало нямаło помен от живот, градът се бил приютил в ниски дъсчени бараки, построени от държавата след пожара от двете страни на улицата, която водела към Бургас. В тази тъжна и грозна обстановка, в изгорелия град, без близки, сред население, което говорело само гръцки и се отнасяло

негостолюбиво и студено към пришълците, духът на Юстиниян силно спаднал. Анхиалци били богати хора, имали лозя, солници, стока, но войните им попречили да строят къщи и градът стоял изоставен и пуст. Новодошлият постъпил на работа в някаква канцелария заедно с приятеля си от фронта. На същото място работели и две млади чиновнички, с които двамата се запознали, а вечерта излезли заедно на разходка. Госпожиците ги завели на брега на морето, на самия кей. Той бил едно малко дървено мостче, на което всички седнали и се загледали в тъмните води. Нощта била безлунна, но тиха. Докато унесено младите се разговаряли, едната девойка извадила малко камъче от джоба си и го хвърлила в морето. Изведнъж около него се образували светли кръгове. Другата повторила и отново блеснали кръговете, които мигновено изчезнали. И пак... Юстиниян останал очарован, на родното му Охридско езеро такива гледки нямало, водата не издавала светлина, когато се раздвижи. Девойките обяснили, че това се дължи на фосфора от водите и от морските риби. Когато нощем те се движели на пасажи в морето, се виждала светлина, а рибарите я забелязвали и отправяли лодките си в същата посока, за да извадят пълни мрежи със скумрия и паламуд. Кръстосвали надлъж и нашир от турската граница до руската, докато не задухвал студеният зимен вятър, който скривал рибата и прибирал рибарите и техните лодки на сушата. Тези картини останали в съзнанието на македонското момче, което този път не се задължало дълго в Анхиало, но се порадвало на морето и усетило чудната му притегателна сила. В крайна сметка обаче решило да се върне в София, където се записало студент в Юридическия факултет. Анхиало останало красив спомен, докато пътищата на съдбата след време не го изпратили отново в същата посока.

В началото като студент Юстиниян получавал материална подкрепа от свой чичо, щедър и добронамерен човек, който имал аптека в София. Когато обаче чичото изведнъж легнал болен, а не след дълго се и споминал, тетката (съпругата на чичото) категорично отказала да продължи да помага и безпаричието отново надвиснало над главата на младия македонец. Следването в Юридическия факултет било тежко и станало невъзможно да се съчетае с паралелна работа, която трябвало да осигури подслон над главата му и храна на масата, колкото и аске-

тично да живеел той. А да продаде сребърния черпак, който получил от майка си, за него било немислимо, черпакът оставал единствената връзка със стружкия му род и с майка му, която едва ли щял да види отново някога. Безработицата след войната в София била голяма, затова Юстиниян потърсил работа като учител извън столицата. Оказало се, че има свободно място за учител в село Буруджик (сега Просеник), близо до ... Анхиало. Понякога съдбата нарежда човешкия живот по странен начин, мислел си той, докато отново пътувал на изток. Този път окончателно.

В Буруджик се почувствал добре за пръв път от много време, имал покрив над главата си, получавал общинско възнаграждение към държавната заплата, селяните му носели всеки ден стотвена храна, обръщали се към него по всякакви въпроси, вратата на стаята му стояла отворена непрестанно, той давал съвети, книги, помагал им с писането на документи, четял им вестници; зимно време го канели на седенки, където до късно разговаряли, пеели песни, отпивали домашно червено вино, а жените ронели царевица или вършели друга домашна работа. Точно там установил, че колкото по-голямо богатство имал един селянин, толкова по-работлив и пестелив бил той и в същия дух възпитавал домочадието си. Тази патриархална общност не се различавала от стружката, в която бил отраснал и възпитан, затова изпитвал сигурност и удовлетворение от работата и живота си.

Няколко години по-късно се появила възможност да се премести в Анхиало пак като учител. Това било неговото поприще и призвание и след известно колебание Юстиниян все пак взел решение да направи тази крачка. Междувременно градчето било преобразено, съвзело се след пожарите и войните и се замогнало още повече. През 1931 година той окончателно се преселил в морския град, станал учител на децата от I до IV отделение и в продължение на 25 години до пенсионирането му през 1956 г. през неговата класна стая преминали поколения анхиалци и поморийци (Ил. 2.). Днес много от учениците му вече са приключили земния си път, но живите още го помнят и разказват спомените. Обичал децата, а образованието им приемал като отговорност, както подобава на истински български учител и възпитател. Носел стария възрожденски дух, бил справедлив и безкомпромисен към морала

и закона. В дневника си е описал много свои съграждани, случки, радости и разочарования, бил е лъган и мамен, ограбван и оставян на ръба, но никога не е навел глава. Един-два пъти му е идвало дори да извади пищова си (като македонски българин и бивш офицер е имал лично оръжие), но хладният разсъдък надделявал над емоциите.

В Анхиало срещнал моята баба, чието име нося, тя – също с македонска жилка и по двете си линии. Курортувала там и ходела на кални бани, но покрай него останала „вечна курортистка“. Създали семейство, свили гнездо в Шаронска къща. В такива къщи били подслонени 250 000 бежанци от Междусъюзническата и Първата световна война. Следвоенна България, разкъсана и плащаща репарации в злато на победителите в Първата световна война, безусловно се погрижила за своите и ги оземлила. А Юстиниян бързал да си върне борчовете на държавата, пестял и кѳтал, не искал да е длъжник и успял да се разплати до стотинка. Само година по-късно дълговете на бежанците били опростени...

Не си спомням старата къща с двора, където дядо ми стоял под асмата, вдишвал аромата на смокините, надвесили тежки клони над дървената маса, и пишел своите спомени. Той ме е видял на годинка, а следващото лято за малко не ме е дочакал. Разглеждала съм неведнѳж пожълтелите вече черно-бели снимки, повечето от Фото „Калѳчев“. Навсякъде е стегнат, спретнат, с костюм, на прѳв поглед изглежда строг, но като се вглеждаш в умните му очи, там се долавя много мекота. Като лятно море, искрящо под слънчевите лъчи, като кротките води на Охридско езеро. Когато посетих Струга за прѳв път и се разходих по алеята край езерото, разбрах! В човешкия живот никога нищо не става случайно. И съдбовната среща на Юстиниян с Анхиало е била съвсем закономерна, сякаш Ариадна на него е връчила кълбото с червената вълна, за да го размотава, докато намери своето място и по някакѳв начин се „завърне“ в Струга. С помощта на Анхиало, на чайките и морската пяна, на най-красивите залези и на светещото нощем море.

А сребърният черпак с инкрустираната дрѳжка кротко дреме в бюфета на моите родители и мълчаливо доразказва историята. От Струга през София до Анхиало...

**СОФИЯ – ВИЕНА – БЕРЛИН – ТОЛКОВА БЛИЗО,
ТОЛКОВА ДАЛЕЧ!
Борислав Б. Петранов**

ВИЕНА

Когато на 12. август 2002 година пристигнахме със съпругата и сина ми във Виена, няхах и понятие, че тази стъпка ще се окаже съдбова. Пристигнах пълен с идеи за това как по-добре да покажем постиженията на българската култура, изкуство и наука пред австрийската публика. Надявах се да заваря разработен културен институт със своя публика, все пак той съществуваше от 1977 година и би трябвало в годините да се е изградила някаква общност около него. Но, не, нямаше нищо такова. Този текст обаче не е за българските културни институти по света, а за българите емигранти, напуснали родината си преди 1989 година и след нея. В това отношение българската общност в Австрия е изключително интересна. Тя е смесица от наследниците на градинарите, заселили се тук в началото на ХХ век, които вече са загубили интерес към родината на своите предци, бегълците от комунистическия режим и техните наследници, които пък имат насаден страх от срещите си с официални представители на Република България, поради натрупания през годините негативен опит от подобни срещи, и напусналите България след 1989 година бивши комунистически величия и техните наследници. Това беше картинката през 2002 година. Последните от списъка предпочитаха да не се явяват на обществени места. С годините структурата се променяше, идваха млади хора, които или следваха, или пък бяха поканени да работят в централите на фирми, които имаха своите клонове в България. А след 2007 година Австрия се превърна в една от страните, които привличаха моите сънародници, и самата диаспора придоби съвсем друг облик. Тя се превърна в една малка България с хитреците на дребно, с „патриотарите“ и истинските патриоти, с псевдоинтелектуалците и истинските интелектуалци. Тук ще се опитам да направя портрет на различни хора, които обичат по своему България и които не се бият в гърдите как дават мило и драго за нея, но пък със

¹ Илюстрациите към текста са публикувани в специална кола в края на сборника на стр. 245–248. Бел. ред.

своето творчество и успехи в професията си са най-добрата реклама за нашата страна. Няма да се спирам на онези, които само търсят как да източат добре работещата социална система на Австрия, като същевременно постоянно недоволстват срещу държавата, в която сами са избрали да живеят. За съжаление, хората от тази порода са доста, не само в Австрия, а по-късно се сблъсках с тях и в Германия. Но да се върнем към тези, които са толкова далеч от България и все пак много близо до нея. През 16-те години, които прекарах във Виена животът ме срещна с много интересни хора. Има обаче срещи, които са съдбоносни и оставят своя отпечатък за цял живот.

Няколко месеца след като бяхме пристигнали, посланик Елена Кирчева покани български творци, които живеят и работят във Виена, в резиденцията на българския посланик в Хитцинг, за да ме представи. Това бе поводът да се запозная със световното сопрано Красимира Стоянова, с пианистката Мария Принц (дъщеря на българския композитор Константин Илиев) и с цигуларя Стефан Камиларов. С тези хора изградих дългогодишно партньорство и приятелство. Благодарение на техните съвети и помощ Българския културен институт „Дом Витгенщайн“ промени своя облик. Превърна се от място, затворено почти само за българската диаспора, в търсен партньор по много международни проекти. Присъствието в културната програма на тези имена, които бяха понятие за Виенската публика, промени профила на нашите посетители. По-късно съдбата ме срещна и с художника Стоимен Стоилов, с фотографа Юри Чарийски, с експерта в областта на културния туризъм Венета Табакова, с журналиста и преводач Константин Брадваров. В първата част на моето есе ще представя всеки един от тях. Те бяха лицата, които правеха и правят реклама на България и нейната култура пред местната публика. Те са в основата и на моите успешни години във Виена. А че тези години бяха успешни, не го твърдя аз, а времето просто го доказва.

Разказът ми ще започне с безспорната звезда **Красимира Стоянова**. По времето, когато се запознахме, тя беше постоянен член на трупата на Виенската опера. Имаше пълните основания да се държи като дива. Обаче пред мен беше една невероятно фина, излъчваща доброта жена. Успехите ѝ не я бяха накарали да гледа на света около нея отвисоко.

Много добре знаеше какво е нейното място в онзи ухаещ на пудра и шампанско свят на операта, но беше загърбила всяка суета. Аз няма да правя тук портрет на сопраното, в краката на което стоят безбройните оперни почитатели по света. Бил съм свидетел как след най-редово представление на Виенската опера на служебния вход има манифестация от хора, които я чакат да излезе, за да се докоснат до нея. Красимира Стоянова има нелек път, докато стигне Олимпа на операта. Завършва музикалното училище в Русе със специалност „цигулка“, следва и завършва същата специалност и в Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство в Пловдив. Работи като цигулар в различни български оркестри. Но пеенето е нейната голяма мечта. Отдава живота си на него. Дебютира през 1995 година в Софийската опера, а през 1998 година по време на турне със спектакъла „Еврейката“ тогавашният директор на Виенската опера Йоан Холендер я чува и я кани във Виена. Тя е постоянен член на трупата от 1999 до 2003 година, а от есента на същата година до момента е постоянен гост-солист. Красимира Стоянова подкрепя много благотворителни кампании, някои от които и сама организира. Едно от големите ѝ качества е скромността. Не обича да парадира с помощта, която оказва. Център на нейния живот е прекрасният ѝ дом в близост до Виена. Обожава и къщата си в Странджа. Виена ѝ донася изключителен успех и популярност и я дарява с много обич и почит. През 2009 година Красимира Стоянова беше удостоена с едно от най-високите отличия в оперния свят, званието „Камерзенгерин“ на Виенската опера. Стоянова не е емигрант, тя е човек на планетата. Професията ѝ я отвежда из целия свят. Остава обаче едно от емблематичните български имена във Виена. Изпитвал съм неизмерна гордост, когато четири хиляди човека в залата на Виенската опера ставаха на крака и аплодираха таланта ѝ. Виковете „браво“ и дъждът от цветя, летящи към сцената, са незабравими кадри. Щастлив съм, че съдбата ми отреди тази възможност да съпреживея всичко това и ми подари нейното приятелство. Среща, която остава за цял живот.

Следващата среща е с **Мария Принц**. Родена в семейството на един от най-талантливите български композитори и диригенти Константин Илиев, Мария се влюбва в света на музиката от много малка. Завършва Висшето училище за музика „Ханс Айслер“ в Берлин, след това спе-

циализира във Виена и Париж. Започва педагогическата си работа в Швейцария, а от 1987 година е преподавател в Университета за музика и сценични изкуства във Виена. Свири с водещи оркестри из цяла Европа, има изпълнения с Виенската филхармония и партнира с прочути диригенти като Рикардо Мути на Залцбургския фестивал, Сейджи Озава във Виена и сър Невил Маринър. Изнася рецитали в САЩ, Европа и Япония. Нейните изяви в жанра на камерната музика включват многобройни изпълнения с членове на Виенската филхармония – флейтистите Дитер Флури и Волфганг Шулц, кларинетистите Алфред Принц, Петер Шмидл и др. Въпреки, че има своите триумфи по света Мария Принц винаги се връща към България и българските си колеги. Годици наред тя водеше майсторски класове в Лятната академия на изкуствата в Созопол, няколкократно беше член на журито на конкурса „Франц Шуберт“, организиран от Училището по изкуствата в гр. Русе. Един от най-големите ѝ подаръци към българската публика бяха концертите ѝ с диригента сър Невил Маринер, баритона Матиас Гьорне и с флейтиста Патрик Галоа. Мария Принц изнася многобройни концерт в България със солисти от световна величина. Концертната ѝ дейност не се ограничава само до София, а включва още Русе, Пазарджик, Стара Загора, Бургас, Добрич.

Мария Принц е за мен пример за човек, който е отдал живота си на музиката, на своето творчество. Имал съм щастието да присъствам на много нейни концерти, но незабравим ще остане споменът ми за една нейна репетиция за концерт в Карнеги Хол с програма: Чайковски („Годишни времена“) и Прокофиев („Ромео и Жулиета“). Бях сам в залата. Нейното изпълнение така ме потопи в картини и емоции, че изключих къде съм. Беше като в сън. По-късно Мария постигна с този концерт огромен успех в Ню Йорк.

За мен Мария също не е емигрант. Тя на практика е постигнала онава, за което мечтаехме всички, и след 30 години на демократично развитие на България то вече е факт, а именно, свободата да избираш къде да живееш и твориш, без да се чувстваш далеч от Родината си.

С цигуларя **Стефан Камиларов** се запознах пак на споменатата вечеря в резиденцията на българския посланик във Виена. Той е син на световноизвестното цигулково дуо Емил Камиларов и Дина Шнайдер-

ман. Неговите родители са дали много поводи на България да се гордее с тях. Емил Камиларов печели конкурса „Николо Паганини“ и консервативната, да не кажем ревнива, италианска публика го нарича след победата „Българския Паганини“. Удостоен е с честта да свири на цигулката на легендарния Николо Паганини. Дина Шнайдерман също печели много престижни международни отличия. Но да се върнем към Стефан. Роден е в Москва по време на едно турне на родителите си. Обстоятелствата се стичат така, че малкият Стефан прекарва първите два месеца от живота си в българското посолство в руската столица. Детството му преминава в София. Той е един от малкото българи, които преди 10. ноември завършват елитната Виенска гимназия „Терезианум“, след това следва в Швеция и Австрия. Участва в концерти и турнета на прочутата Виенска филхармония. От много години е преподавател в Университета за музика и сценични изкуства във Виена. Стефан Камиларов избира път към сцената, който отговаря на неговите виждания. Отрано се насочва към камерната музика. Възможността да бъде солист на симфонични оркестри го привлича по-малко. Със струнния квартет, който ръководи, обикаля от Европа през Азия до Южна Америка. *„Не ми дава сърце да свиря пред публика, говореща по мобифона, пред хора, сбъркали залата, в която се твори високо изкуство, в сватбарски ресторант. Обичам да преподавам, удовлетворение са успехите на учениците ми, но и обичам да свиря. Радвам се и на постигнатото като диригент“* – споделя Камиларов в едно от многобройните си интервюта.

Негови ученици са носители на много и престижни награди. А той самият години наред беше член на журито и негов председател на конкурса за цигулари „Недялка Симеонова“ в гр. Хасково. В последните години Стефан Камиларов води и майсторски класове в гр. Плевен. Имаме многобройни успешни проекти, които сме реализирали заедно. Когато работи с него, човек може да разчита на коректност в отношенията, приемане на общата кауза като лична, на откровеност, нещо, което много липсва в съвременното ни общество.

От години Камиларов има свое място на бала на Виенската филхармония. Балната култура на Австрия я прави уникална. Започва се от средата на месец януари и се приключва в средата на февруари. Това са празници, които всяка една професия си организира (юристите, лекари-

те, сладкарите, пожарникарите). Оперният бал бележи връхната точка в месеца на баловете. Но от години той вече е повече политически, отколкото за забавление. Балът на Виенските филхармоници е придобил негласното звание „Бал на интелектуалците на Австрия“. Едно от незабравимите ми преживявания са участията ми в него като гост на Стефан Камиларов. Това може да се сравни само с приказката за Пепеляшка, с тази разлика, че в 12 часа не се превръща в тиква, а отивах с приятелите да ям гулаш в кафенето „Шварценберг“.

Стефан Камиларов наистина е жител на света. Ето какво споделя той относно връзката му с България: *„Животът води стъпките ни, а ние си внушаваме, че вземаме някакви решения. София, България е щастливото ми детство. Уви, тук не всичко се изменя към добро. Скъпа ми е дори миризмата на София. Където и да съм, в сърцето ми България остава държава с много голяма култура, с много образовани и таланти хора. Недостатък днес е, че част от тях са на преклонна възраст. Не виждам какво поколение идва след тях. Имаме прекрасни филхармония, оперетен театър. Музикантите, певците, балетистите ни са аплодирани по света. Художниците ни също са признати и извън страната. Не забравяйте, че културата развива духа. Общество без култура или със слаба памет е обезверено общество, без достатъчно морал. Убеден съм, че културата, изкуствата променят човека и той става по-добър.“*

С фотографа **Юри Чарийски** се срещнах също още през първата ми година във Виена. Тогава той беше фотограф на Виенската Фолксопер. Името му беше нашумяло с рекламните материали и изложбата, която беше направил за и по спектакъла „Нудо“ на балета на операта. В търсенето на български творци, които имат свое място във Виенската културна сцена, стигнах и до него.

Юри Чарийски е сред водещите световни имена в областта на художествената и рекламна фотография. Роден е в Добрич. Любовта е тази, която през 1978 година отвежда младия талант в австрийската столица Виена. Плод на тази любов са три деца. Дъщеря му Кристина Чарийски в момента е един от най-търсените театрални режисьори в немскоговорящия свят. Но да се върнем към Юри. Първоначално той учи електроника във Виена, но след това се насочва към изкуствата

и завършва Университета за приложни изкуства във Виена при проф. Шварц и фотография при проф. Франц Хубман и Ерих Лесинг. Завършва графика и комуникационен дизайн и специализира анимация. Неговите арт-фотографии и пейзажни творби са показвани във Франция, Германия, Израел и Австрия. Ето какво си спомня той за своето замиванаване за Австрия: „Случи се много изненадващо, включително и за мен самия. Залюбих се, както се казва на български, с една австрийка и след едногодишна борба да ми разрешат да сключа брак, защото по ония времена беше доста трудно, все пак успях и започнах да следвам в Австрия. Първоначално електроника, а по щастливо, сигурно съдбовно стечение държах изпит и в Академията по приложни изкуства във Виена заедно с един приятел, на когото трябваше всъщност да помагам. Но така се получи, че излязох на второ място. А той за съжаление не влезе... Та Виена наистина стана моето място, но аз имам и други такива места...“

Веднага след промените, през 90-те години, Юри се опитва да създаде своя рекламна агенция в България, но задълженията му към семейството го връщат във Виена.

През далечната 2003 година много ми хареса неговата изложба „Нудо“ и поканих Чарийски да я покаже в БКИ „Дом Витгенщайн“. Изложбата предизвика голям фурор. По-късно, благодарение на моите усилия, тя беше експонирана в белия салон на Националната галерия в София. По този начин името на Юри Чарийски се завърна на българската културна сцена. Възложих му да направи нови рекламни снимки на „Дом Витгенщайн“ и до ден днешен няма по-добри от неговите фотоси. Години наред те се разпространяваха сред многобройните туристи, които по мое време посещаваха Дома. Негово дело е и елегантният графичен знак на БКИ „Дом Витгенщайн“ в годините 2003–2013 година. Имам много и интересни преживявания с Юри Чарийски. В тези години благодарение на него имахме изключителен архив на събитията, които организираме. Незабравим е споменът ми от една фотосесия, която той направи на покрива на „Дом Витгенщайн“. По-голямо усещане за свобода и светлина никога по-късно не съм изпитвал. През 2007 година заедно с посолството на България и Банка Австрия организирахме „Дни на България“. Едно от събитията беше изложба на Юри

Чарийски в старата централа на банката. В нея той показва свои фотографии от Северното Черноморие. Ето какво си спомня за тази изложба: „*Моите фотографии се приеха от австрийската публика с неочакван интерес, вероятно продиктуван от факта, че България е общо взето непозната. Няколко души даже идваха да ме питат: „Ама това наистина в България ли е снимано?“*“ Защото австрийците познават туристически снимки – Златни пясъци, Слънчев бряг, Несебър, Албена. А такива скрити местенца като Камен бряг, Тюленово не са и подозирали, че съществуват. И останаха много очаровани. При това съм убеден, че след тази изложба много от тях са отишли в България. От друга страна пък, и доста българи във Виена не бяха виждали тези места. А иначе, имаше идея книга с тези фотографии да бъде презентирана заедно с изложбата, но до книгата все още не се е стигнало, въпреки че е вече готова. Трябва обаче да се намерят средства, спонсори за издаването ѝ. В момента няма никаква подобна литература в чужбина. Има пътеводители, брошури, някои добри, други не чак толкова, но такъв албум, който да показва определена част от България, няма.“ Е, през 2008 година тази книга излезе. И с радост мога да отбележа, че съм един от хората, благодарение на които тя видя бял свят. Издаването на книгата беше подкрепено от Министерството на културата на България. И беше наистина издание, което разкриваше една непозната частица от прекрасната природа на нашата страна.

Юри Чарийски също участва и сам организира благотворителни кампании за България, но не обича да се шуми за това. Например фотоси от албума му бяха предложени благотворително на търг, за да бъде подпомогната дейността на фолклорния състав от читалището в екзотичното село Камен бряг. По-късно той създаде и сдружението ЕКО НОРД, което има за цел опазването на флората и фауната по уникалното Северно Черноморие на България. От петнайсет години организира Лятна фотоакадемия в с. Камен бряг. Разкрива на младите таланти тайните на фотографията. Няколко успешни издания има и фестивалът „Jazz на село“ отново в Камен бряг, който привлича стотици зрители.

Юри Чарийски е изключително позитивна личност, извор на идеи, от които не се отказва, докато не ги осъществи. Той продължава да пътува и да снима. Като един трубадур, с обектива си възпява България по света. Благодарен съм на съдбата, че по пътя си срещнах този творец.

Когато човек срещне **Венета Табакова**, няма как да не я забележи. Тя е от онези жени, които пръскат своя чар, така че само след няколко минути разговор с тях си спечелен за тяхната кауза. В Австрия не се случва често да срещнеш жена, която е елегантна не само в облеклото, но и в поведението си. При Венета Табакова има нещо френско. Прилича на онези приказни жени от френското кино на 70-те и 80-те години. И няма как да не е така. Съдбата я отвежда още като ученичка в любимия Париж. Баща ѝ е представител на БГА „Балкан“ във френската столица. В началото на Венета ѝ е много трудно в този непознат свят, но той много бързо я омагьосва. С много хумор тя разказва първата си разходка с кола по „Шанз-Елизе“. За младата девойка, идваща от социалистически Бургас, блясъкът на легендарния Парижки булевард я омагьосва и тя се влюбва в града до полуца. Благодарение на силния си характер и разбира се, положени усилия, не само наваксва училищния материал, който е по-различен от този в България, но и успява да завърши училище по-рано от своите връстници. Човек слуша в захлас за срещите ѝ с Емил Димитров, с Богдана Карадочева, за любовта ѝ към Жо Дасен и Жак Брел. Но приказката свършва и тя се връща в България. Завършва френска филология. Не може да забрави Франция. Смята, че ако ще живее някъде извън Родината си, то това непременно ще е страната на петлите. Започва да работи в областта на туризма. Увлича се. В началото на 90-те години тръгва със съпруга си за ... , както тя казва, за една страна, която ѝ е напълно чужда, за Австрия. Началото е много трудно. Не знае езика, а и той в сравнение с френския ѝ се струва много дървен и немелодичен. Не може да започне работа в туристическа агенция, защото все още не е сигурна в познанията си по немски. Обаче Венета има усет към езиците и отново се проявява нейният характер. Взема надомна работа и учи езика. Явява се на интервюта, докато най-накрая шансът ѝ се усмихва и я вземат в едно туристическо бюро. И така започва нейната кариера в областта на туризма в новата ѝ родина Австрия. Венета Табакова говори свободно пет езика – български, руски, френски, английски и немски. По-късно създава собствено туристическо бюро в сърцето на Виена, на улица „Тифер Грабен“, в историческия център на града. Първо се намира в едно малко помещение от едната страна на улицата, а по-късно, когато работата се разраства,

се премества в просторен и светъл офис, който е не само работно място, а и притегателен център за различни събития, свързани с културата и туризма.

Когато се запознахме, Венета Табакова беше вече една от авторитетните личности в българското общество във Виена. Председател на училищното настоятелство на българо-австрийското училище „Св. св. Кирил и Методий“, представител на българската авиокомпания „Виаджо Еър“, туристическата ѝ фирма „Интервега“ вече беше утвърдена в областта на културния туризъм. Венета Табакова е голям меломан. Обичта ѝ към класическата музика я кара да следва по света големите български оперни изпълнители, много от които са ѝ лични приятели. В годините, в които работихме заедно, успяхме да съчетаваме представянето на българското изкуство и култура с прелестите на българската природа пред австрийската публика. По това време станаха традиционни организираните от нея културни маршрути в България. Като например посещение на Празника на българската роза в гр. Казанлък, маршрут, представящ откритите тракийски гробници по нашите земи, друг маршрут представя едни от най-красивите духовни места в България, манастирите. Венета Табакова е от онази порода хора, които успееш ли да убедиш в качествата на един проект, те го приемат като свой и се борят за него докрай. В периода между 2003 и 2013 година няма голям проект в областта на представянето на българската култура, който да не е бил подкрепен от нея. Тя също така много допринесе и при привличането на австрийска публика към активностите на БКИ „Дом Витгенщайн“. Очарованието, с което омайва своите клиенти, водейки ги през красива България, тя прехвърляше и към рекламата на събития като изложбата на млади български художници в двореца „Порча“ и изложбата „Български книги, печатани в края на XIX в. в Австрия“, която организирахме в тържествената зала на Австрийската национална библиотека.

България няма свое туристическо представителство в Австрия. Венета Табакова извършва тази дейност на частни начала, от любов към Родината си, към нейната култура. Името на нейната туристическа фирма отдавна е символ не само за коректност, но и за изключително интересни и нестандартни предложения в областта на туризма. Венета

може да бъде наречена очарователното и фино лице на България във Виена. Благодарен съм на съдбата, че пресече нашите пътища.

За българския художник **Стоимен Стоилов**, който е много популярен във Виена, бях слушал много преди да се озова там. Стоимен също може да бъде наречен космополит. Роден е във Варна. Завършва Националната художествена академия през 1972 година в класа на проф. Александър Поппилов. Създател е на Международното биенале на графиката във Варна. През 1991 година е удостоен с Хердерова награда на Виенския университет за цялостно творчество. Малко след като е обявена наградата, ателието му във Варна изгаря до основи, много произведения са изгубени. Същата година се премества да живее във Виена. Когато през 2002 година се срещнахме, той вече беше накарал тежката консервативна виенска публика да го приеме. Неговите плакати бяха станали запазена марка на Дунавския фестивал в гр. Кремс. Бившият канцлер и външен министър на Австрия Волфганг Шусел имаше негови картини в кабинета си. По повод на Международен форум на върха за правата на човека, след дълга подборка между редица художници селекционната комисия беше избрала именно Стоимен Стоилов да разрисува темата за човешкото страдание върху общо 200 квадратни метра, изложени не къде да е, а в Двореца „Хофбург“. През 2003 година Виена честваше годишнина на метрото си, а плакат, изработен именно от Стоимен Стоилов, грееше по всички спирки на подземното влакче. На него беше изрисувал 200 емблематични за този град фигури – от Хабсбургите, през Моцарт, Щраус, Фройд, Канети, та до наши дни. Разбира се имаше закачка, като между тези фигури беше изобразил и фигурата на българския композитор Нелко Коларов. Творчеството на Стоилов го отвежда до различни точки на света от Ню Йорк, където през 2000 година представя своята изложба „Гравирани поеми и поетични графики“ по стихове на поета Уйлям Мередит (носител на „Пулицър“ и на Международната награда „Никола Вапцаров“), през музея на фондация „Шрайнер“ в Германия, през Страсбург, където има изложба в Съвета на Европа, през Москва и музея „Пушкин“, който притежава негови работи, през Конгресната библиотека във Вашингтон, през Френската национална библиотека и Националния фонд за съвременно изкуство в Париж, през графичния кабинет на галерията „Албертина“ във Виена

или Австрийското министерство на външните работи... Името му фигурира в Venezit – най-старата френска енциклопедия за изобразително изкуство. Пътят на Стоимен Стоилов в никакъв случай не е само щастливо стечение на обстоятелства. Той е съдба, лично изстрадана.

Да имаш на своя страна такъв капацитет, когато се налага да представяш българската култура в чужбина, е рядък шанс. През всичките ми години във Виена Стоимен Стоилов е бил онзи авторитет в изобразителното изкуство, на чието мнение особено много съм държал. Той е творец, стъпил здраво на земята, лишен от всякаква суета. И нещо много важно – с особена грижа към младото поколение. Едно от големите събития, които сме организирали съвместно, бе изложба, в която той представи двама млади художници. Името му привлече многобройна публика и той използва възможността да направи реклама на младите си колеги. Стоимен винаги живо се е интересувал какво се случва в България. Морето и любимата Варна го привличат като магнит. Явно там той се зарежда с творческа енергия, която после претворява в магичната си живопис. Ето какво споделя в едно интервю: *„Струва ми се, че особено сега, когато България е в ЕС, навсякъде би трябвало да се чувстваме у дома. Аз лично се чувствам у дома на много места. Във всеки случай най-приятно ми е като се завърна във Варна и видя морето. У дома е там, където са спомените от детството, където са корените.“*

България почете твореца, като го удостои с най-високото си отличие – орден „Стара планина – I степен“. А едно от най-ярките ми преживявания, свързани със Стоимен, е церемонията по получаването на почетната титла „професор“, която му беше присъдена през 2009 година от тогавашния президент на Република Австрия Хайнц Фишер. Всъщност това беше едно признание не само за Стоимен Стоилов, но и за България. Ето какво каза в лаудациото си д-р Волфганг Шусел: *„Изкуството е душата на Европа, в този смисъл художникът Стоимен Стоилов е истински посланик на европейската култура. Със своя уникален почерк и специфични техники, митове и легенди от Средиземноморието и цяла Европа неговото изкуство прекрачва границите на времето от иконописиста и венецианските фрески до днешните митове и го превръща в запазен знак за европейска култура.“* Е, как едно такова признание да не те накара да си горд с творците, които създава твоята Родина.

Стоимен Стоилов е от онази приятели, с които може да не се срещаш месеци наред, обаче, когато се видите, продължавате разговора си, сякаш сте се разделили вчера. Щастие е да се нарека негов приятел.

С журналиста и преводач **Константин Браваров** се срещнах по-късно. Първото нещо, което ми направи впечатление, беше тембъра на гласа му. Освен че беше школуван, беше топъл и приятен за слушане. Срещнахме се по повод на едно сценично четене във Виена. Константин Браваров печели събеседниците си с изключителното си чувство за хумор, което в дадени моменти се превръща в остра ирония. Той е от категорията български емигранти, избягали от социалистическа България. Разказано от него, бягството му прилича на приключенски роман. Едва на двайсет години е, когато осъзнава, че „социалистическият лагер“, в който живее, му е тесен. Въпреки че благодарение на родителите си получава добро образование, а и приятелският му кръг е сред младите интелектуалци на тогавашна България, въпреки всичко това там му е тясно. Решава, че ще бяга към Канада. Тръгва с българина Александър Скарлати. Успяват с много късмет да преминат югославската граница. Вече на територията на Югославия се отправят към границата ѝ с Италия, но поради престрелка на карабинерите с югославски контрабандисти там е несигурно и те са принудени да свърнат на север и да преминат в Австрия. Изпращат ги в лагера за бежанци в Трайскирхен. Годината е 1975. Обстоятелствата се стичат така, че Браваров остава да живее във Виена. Следва „Сравнително езиковедие“. Говори перфектно немски, полски, руски, английски и български език. По време на следването си се жени за полякиня и му се ражда дъщеря. По онова време е привлечен като сътрудник на вестник „Свободен народ“, орган на Българската социалдемократическа партия, който се издава във Виена. По-късно става и негов редактор. Години наред е автор на поредицата „Без грим“ в същия вестник. Бил е отговорен редактор за програмни анализи на радио „Свободна Европа“ – Мюнхен, „Дойче веле“ – Кьолн, „Гласът на Америка“ – Вашингтон, и радио „Свобода“ – Париж, както и кореспондент на културната секция на „ББС“ – Лондон. Константин Браваров е бил изключително активен и политически преди промените от 1989 година у нас. Той е член на организациите „Свободна преса“ – Мюнхен, и „Европейски съюз на журналистите“ – Париж. Член, а

по-късно и председател е на „Българската лига за правата на човека“ (БЛПЧ) и отговорен редактор на бюлетина и на интернет страницата на Лигата. Член е на „Амнести интернешънъл“ и „Хелзинки уоч“ – Виена. Посредством агенция „Ройтерс“ негови статии са публикувани в американските вестници „Ню Йорк Хералд Трибюн“ и „Уошингтън Пост“. Има публикации и в алманаха на „Хелзинки уоч“ – „В защита на човешките права“.

Константин Брадваров е извор на информация за едни отминали времена, които, ако някой не ги разкаже, много скоро ще бъдат забравени. Хората, които активно са участвали в историята, когато България е била от другата страна на разделителната линия, вече почти не са между живите. А много от тях не искаха да напишат спомените си и тези години остават обвити в мъглата на слухове и догадки. К. Брадваров пише есета, в които с много хумор и от дистанцията на времето се връща и към тях. През 1989 г. като член на „Българската лига за правата на човека“ взема участие в конференцията „България, въпреки перестройката“, организирана от „Хелзинки уоч“ – Рим, и изнася реч пред италианския парламент. В негово лице животът ме срещна не само с една изключително колоритна личност и много добър есеист, а и с приятел, който в моите години на изпитания не ме изостави. Надявам се, че някой ден ще можем да прочетем книга с негови есета и очерци. Засега те могат да бъдат намерени само в българския периодичен печат.

* * *

В годините, които прекарах във Виена, имах много срещи с български творци, които по една или друга причина са избрали този град, за да отдадат таланта си на него. Много години съвместна работа ме свързва с актрисата Деси Урумова, с пианистката Елена Герчева, с музикантите Деница Лафчиева, Пламен и Нора Саманджиеви, Евгени Шевкенов, Мишел Нахабедиян, Любомир Господинов, Константин, Александър и Екатерина Владигерови, с оперните певици Надя Кръстева и Ива Йонова, с художниците Искрен Илиев, Илиана Нагел, Диана Стоилова, Камен Стоянов, с модните дизайнери Биляна и Петър Пелови. С някои от тях освен служебни, изградихме и приятелски отношения. Може би някой ден ще напиша своите спомени и за тях.

А сега минавам към следващата част. В края на 2013 година със семейството ми взехме решение да се възползваме от свободата на избор къде да живеем и решихме да останем във Виена. Така че аз също имам вече своя опит на човек, който е много далеч от Родината си и същевременно толкова близо до нея. Тези години от живота ми бяха, може би, онези, които ми дадоха най-големия житейски урок. Отсях лицемерните от истинските приятелства. Появиха се нови срещи със забравени приятели, които ми протегнаха ръка в неочаквани ситуации. Други пък, на които аз бях помагал, бързо ми обърнаха гръб и избягаха, вече не им бях нужен. Години на изпитания, в които разбрах, че ако човек прави добро, то непременно му се връща, но обикновено не от този, на когото си го сторил.

БЕРЛИН

Минаха години. И съдбата си направи шега с мен. Отведе ме в град, към който никога не съм изпитвал особено топли чувства. Град, който беше за мен прекалено хаотичен, шумен, с неясен профил. Конфронтира ме с предизвикателството да се справя с неочаквана за мен ситуация. Обичам провокациите, обичам да преодолявам предубежденията на хората относно скромната ми персона. И така в последния ден на октомври 2018 година пристигнах в Берлин. В главата си вече бях подредил какво и как искам да направя. Откъде да започна и накъде да отида. Разбира се, човек нищо не може да направи, без да открие съмишленици. Българи, които имат своите постижения в професията си и са намерили своето място в германското общество. Потърсих поетесата и писателка Цвета Софрониева, с която се знаехме отдавна, по-късно благодарение на общи познати се запознах и с балетиста-солист на Фридрихщатпаласт Димитър Пейчев, благодарение на когото открих своите кътчета в многоликия Берлин, работата ме срещна и с много популярния тук и в България музикант Владимир Кърпаров и с писателя Весо Портарски. Описанието на берлинския период от моя живот ще започна като направя опит за портрет на всеки един от тях.

С поетесата **Цвета Софрониева** се запознах в края на 90-те години на миналия век. Няколко лета работех за Международния театрален фестивал „Варненско лято“ и отговарях за трупите, които гостуваха от

немскоговорящия свят. Така се срещнах с Цвета. Един германски театър представяше спектакъл по нейни текстове. Представлението се играеше в Художествената галерия на гр. Варна. С Цвета се сприятелихме. Тя е изключително интересна личност. Многопластова. Ученичка на Йосиф Бродски, поетеса и физик, в своите произведения Цвета Софрониева разсъждава над относителността на времето, над човека, който унищожавя своя дом – земята, а в същото време страда физически от унищожението на природата. Текстове ѝ са автентични, философски и дълбоки, подобно на квантовата физика, те завладяват ума на читателя и разкриват неподозирани светове. Цвета Софрониева е пример за човек, който е избрал свободата да обитава, както тя се изразява, „стаи“ в различни държави. Ето какво споделя тя в едно свое интервю за емиграцията: *„Що се отнася до мен, аз не понасям думата емигрант. Никога не съм била такъв. Аз просто съм се родила в една стая в София, живяла съм в разни стаи къде ли не и сега съм си наела една стая в Берлин, утре това може да е другаде, зависи от стичането на живота. Точно както пиша в „Кръщене“. Не знам на какъв език ще пиша в другиден. Но винаги ще пиша на своя език. И на български винаги ще има една основна част от моя език, защото оттам съм тръгнала за първи път и защото на български знам коя съм. Макс Фриш нарича родно онази гара, от която човек е тръгнал, без да е пристигнал на нея, от всички други е дошъл и чак тогава си е тръгнал.“* Цвета Софрониева живее в Берлин от много години. В периода между 1993 и 2000 година е била кореспондент на радио „Свободна Европа“. Автор е на над двадесет книги. Превежда редица съвременни поети. Нейното творчество има сериозно международно признание, носител е на престижни награди за поезия като: „Адалберт фон Шамисо“, ПЕН Америкън, „Клиф Бекър“. Поезията ѝ е превеждана на френски, унгарски, английски, нидерландски, фински, руски, японски, узбекски, сръбски и други езици. Цвета е от онзи тип хора, за които границите нямат значение – дали е в София, или в Берлин, в Чикаго или Самарканд, няма голямо значение, защото тя е убедена, че интересни хора и интересни теми за писане, винаги има. И още няколко думи от нея относно начина, по който напуска България: *„Не напуснах Народна република България, в нея все се връщах не от страх, по мое време не убиваха семейството ти, ако*

останеш навън. Връщаш се заради надеждата и желанието за промяна и градеж. Смених си паспорта едва когато станахме част от ЕС, защото считам, че дали на българско, или друго населено място в Европа, жители сме на една идея за бъдеще, като при това е разумно да сме гласоподаватели там, където плащаме данъци и ползваме всеки ден транспорта. Бъдещето определя гражданството, дава принадлежността, така си мисля. А ние от всяко място в Европа работим за едно и също. И дано да не се оставим да ни подлъжат, че не е така.“

През годините тя е подкрепяла преводите на много български писатели на немски език. Използва своята популярност на германската литературна сцена и полага усилия да представи многообразието на съвременната българска литература. Когато ръководех БКИ „Дом Витгенщайн“, Цвета Софрониева участва в няколко много интересни проекта, но този, който бих искал да отбележа, е съвместното ѝ представяне с поетесата Цвета Делчева. Беше вечер, в която стиховете им бяха представени като сценично четене и звучаха и на немски, и на български език. По-късно имахме спорадични срещи. Когато през 2018 година пристигнах в Берлин, беше най-нормалното нещо да я потърся. Едно от най-вълнуващите ми преживявания за 2020 година беше финасажа на проекта „Българските букви в Берлин 2020“, когато на открито, в сърцето на германската столица, Цвета Софрониева, Мирела Иванова и Владимир Кърпаров направиха един джемсешън от думи и музика. Убеден съм, че пред нас има още много възможности за съвместни проекти. Привързаността на Цвета към България и нашата литература я кара непрекъснато да следи развитието ѝ, да експериментира в различни форми на представянето ѝ, да участва в почти всички по-големи български литературни форуми като автор или като преводач на съвременни чужди автори. Приятелството ми с Цвета Софрониева за мен е онази червена нишка, която в годините ме водеше от София през Виена до Берлин.

Първата ми среща с **Димитър Пейчев** беше по повод представянето на книга на Даниела Шалева. Едно от емблематичните имена на българската диаспора в Берлин. Човек с много богат приятелски кръг и по стечение на обстоятелствата моя състудентка от Икономическия университет в София. Димитър беше модератор на вечерта. Залата на

Българския културен институт се препълни с публика. Това се случи в началото на 2019 година и за мен беше много интересно да се запозная с една голяма част от българското общество в Берлин, която има отношение към културата. Димитър Пейчев е от онези личности, които някак си естествено привличат вниманието на публиката. Забелязва се, че има богат сценичен опит, че владее зрителната зала. И няма как да не е така. През 1978 година той завършва балетното училище в София. От 1980 до 1991 година е солист на балета на Държавния музикален театър и е част от трупата на балет „Арабеск“, когато го ръководи легендарната Маргарита Арнаудова. В тези години той е изключително търсен в киното и телевизията. Участва в над 100 предавания на БНТ и в два игрални филма: „Вкус на бисери“ (1984), реж. Вили Цанков и „Чичо Кръстник“ (1988), реж. Стефан Димитров.

Първата му среща с Берлин е през 1983 година. Пристига на снимки за филма „Вкус на бисери“. Случва се в един топъл юлски ден. Полетът от София до Източен Берлин е с прекачване в Будапеща, където е има няколко часа престой. Една група от артистите се организират и използват времето, за да се разхождат из града. За Димитър това е първото посещение в Будапеща и той е въодушевен и впечатлен от архитектурата, от атмосферата. Всичко е много цветно и различно от тогавашна София. След тази прекрасна разходка из Будапеща очакванията му за Берлин са огромни. Кацат на летище Шьонефелд привечер. Все още е светло. Отправят се към центъра на града, към Александерплац, където се намира техният хотел. По пътя Димитър усеща как усмивката му започва бавно и славно да изчезва, защото, сравнявайки с Будапеща, вижда само една адска сивота, всичко е едно такова очукано, порутено. Исква му се, ако е възможно, автобусът да обърне посоката си, да хване първия полет за България и бързо да отиде на море. Всъщност първата му среща с града, който по-късно ще се превърне в негов втори дом, е разочароваща. Димитър обича много историята и това, което предизвиква интересът му, е възможността да се докосне до нея. По това време повечето сгради в Източен Берлин не са санирани. По тях личат белезите от бомби и шрапнели. Той използва всяка свободна минута да се разхожда из града. И осъзнава и физически усеща, че Втората световна война е била реалност. В атмосферата на Берлин обаче, за разлика от

атмосферата на Будапеща, се усеща някакво напрежение. Интересна е една среща на Пейчев от това време. Художник на костюмите на филма е германска сценографка, която е съпруга на главния хореограф на оперетата на ГДР „Метропол“. Един ден тя кани на гости само десет избрани човека от екипа. И Димитър е сред тях. Вечерята е в къща в края на Берлин, на едно езеро. Домакинът разбира, че има двама балетисти сред гостите. Освен Пейчев, гост е и балерината Ана-Мария Петрова-Гюзелева. През цялата вечер се водят много интензивни разговори за балетното изкуство. Домакинът е впечатлен от Димитър и му предлага работа в театър „Метропол“. Младежът, който с нетърпение чака да се върне в България и да отиде на море, категорично отказва с думите: *„Аз да живея тук? Никога!“* Е, съдбата му изиграва шега и седем години по-късно, през 1991 година, той идва отново в Берлин. Този път, за да остане. Пристига в града не от професионален интерес, в България е на върха на славата си, а заради една жена и любовта му към нея. Ето какво споделя в едно интервю: *„Аз имах една сравнително добра кариера в България. Бях много търсен, в телевизията най-вече, танцувах и в Музикалния театър, и в Арабеск, в Музикалния театър ми възлагаха и актьорски задачи. Чувствах се адски щастлив. Вървах и в буквалния смисъл пеех по улиците. В театъра влизах винаги с усмивка и с песен и те ми казваха: „Ето, слънцето идва.“* Тази лекота в общуването, тази ведрост Димитър Пейчев е запазил и до ден днешен. Той успява да вдъхне оптимизъм на хората, с които общува.

И така младежът следва жената, която обича и която вече от една година е в трупата на Фридрихшатпаласт. Той идва в Берлин, за да се яви на конкурс. Плановите му са да изкара няколко години тук и след това да се върне в България. В същото време съдбата го поставя отново пред избор. В БНТ започва да се излъчва всяка събота след обед младежко тричасово предаване. Режисьорката Ели Йорданова го кани за водещ, предлага му телевизионна кариера с думите: *„Танцът е до време, а какво ще правиш след това?“* Със същата категоричност, с която отказва предложението за „Метропол“, сега Димитър отказва телевизионното предложение. Любовта е по-силна от кариерата. Решава и тръгва. И до днешен не съжалява за нито едно решение, което е взел в живота си. Берлин му донася много щастливи мигове и в личен, и в професиона-

лен план. Обстоятелствата се стичат така, че след години се разделя с жената, заради която идва тук, но пък намира нова любов и от тази връзка се ражда прекрасната му дъщеря София. А в професионален план има незабравими срещи със световни хореографи, с които не би работил, ако беше останал в България. Изобщо театър „Фридрихщатпаласт“ няма аналог в Европа. Той притежава най-голямата сцена в света, широчината ѝ е 38 метра, а дълбочината – 57 метра. Има два огромни въртящи се кръга, като предният потъва и може след това да се покаже на него басейн с фонтани или пък ледена пързалка. Концепцията за репертоар е подобна като на „Лидо“ и „Мулен Руж“, но с тази разлика, че това е театър. В своята професионална биография Димитър е благодарен на съдбата за срещите си с хореографа на мюзикълите „Евита“ и „Исус Христос супер звезда“ Лари Фюлер, с италианския хореограф Джино Ланди, с австралийския хореограф Кулман. Димитър Пейчев играе десет години на сцената на „Фридрихщатпаласт“. През 2001 година, когато е на 42 години, прекратява кариерата си. Много малко са изключенията, при които един балетист танцува до тази възраст. Обикновено възрастта, на която те се „пенсионират“ е 35-36 години. Работата им е много изтощавача. Имат по около десет танца на представление с много бързи преобличания. Играе се всяка вечер, а в събота и неделя имат по два спектакъла. В началото Димитър се сблъсква и със задължението да играе и на празниците. По онова време в България няма установена такава практика и за него това е много странно. Другото, което му е чуждо, е атмосферата, която витае в театъра. Тя е по-скоро атмосфера на предприятие, работиш като на конвейер. Няма я онази топлина, която цари зад кулисите и по гримьорните в българските театри. Усещането за общност го няма. Трябва да внимаваш как се държиш, какво говориш. Въобще дистанцията и студенината в отношенията е една от големите разлики.

На въпроса дали България му е липсвала, отговаря, че винаги е усещал тази липса. Сега, от позицията на времето, смята, че е бил по-щастлив на сцената на Държавния музикален театър. Не може да го обясни точно. Някак си там е имал повече усещането за театър. То идва може би от факта, че в една седмица играеш всяка вечер различни спектакли, а на сцената на „Фридрихщатпаласт“ има някаква монотонност, играеш

едно и също шоу цяла година, само по Коледа за две седмици се представя нещо различно. Така че от тази гледна точка, България му е липсвала. Той не тръгва, защото е искал да напусне Родината си или пък целта му е била да бъде в чужбина. Тръгва заради любов, заради жена.

След тридесет години вече е приел Берлин като своето място за обитаване. Открил е прекрасни места тук, които представи и на мен и успя да ме убеди, че градът е изключително многолик. Мога да кажа, че за тридесет години Димитър Пейчев е опознал много добре целия град. Благодарение на неговите съвети успях да открия и най-подходящото място за инсталиране на „Българските букви“. Той беше човекът, с когото споделих тази своя идея и който ми каза: *„Ако искаш този проект да бъде посетен от хиляди хора, то мястото му е само тук – парка „Джеймс Симон“.* И въпреки че градът му е познат, споделя, че все още чувства едно напрежение в себе си, което веднага изчезва, когато се завърне в София. Предава тази любов към България и на дъщеря си, която обича да прекарва своите лета там.

Моята среща с Димитър Пейчев е едно от щастливите стечения на обстоятелствата при моето пребиваване в Берлин. Той успя да ми покаже онзи Берлин на 20-те и 30-те години на ХХ век, който винаги много ме е привличал и в който мога да се почувствам уютно. Надявам се, че нашето пътешествие продължава.

Преди да започна работа в Берлин се познавах със саксофониста **Владимир Кърпаров** съвсем бегло. Беше участвал във Виена в концерти с други български джаз музиканти. Но когато пристигнах тук, се убедих, че той има свое място в Берлинската джаз сцена. Владимир Кърпаров е български музикант, който от много ранна възраст проявява уникален талант и печели многобройни награди, включително и тази за „Най-добър млад джаз изпълнител на годината“ на Фондация „Сорос“ – България, още през 1996 година. Учи в Музикалната академия „Проф. Панчо Владигеров“ в София – специалност джаз и поп музика, а от 1999 година във Висшето учебно заведение по музика и театър в Хамбург. През 2001 година се премества в Берлин, където завършва музикалната консерватория „Ханс Айслер“. Оттогава живее в германската столица. *„Много съм щастлив, че съм точно в Берлин.“* – казва Владимир Кърпаров. Колкото по-дълго живее далеч от родината си, толкова

по-интензивно се занимава с българския фолклор, който оттук нататък ще се превърне във формираща част от неговата музика. Той е свирил и гастролирал с музиканти като Иво Папазов, Георг Брейншмид, Аркадий Шилклопер, Петер Херболцхаймер и много други знаменитости от американската, западно- и източноевропейската джаз и фолклорна сцена. От много години свири със Стоян Янкулов – Стунджи в джаз групата ZONE C, както и в етно и фолклорни групи. Преди 5-6 години известното белгийско етно джаз трио Ака Моон кани Стоян Янкулов, Недялко Недялков и Владимир Кърпаров в нов проект наречен Ака Balkan Moon, базиран на българския фолклор, на българските неравноделни ритми. Така заедно музикантите са канени за участие в редица европейски страни. *„Винаги съм се възхищавал на това каква отговорност носят докторите и пилотите, но си мисля, че и от хората на изкуството „зависят“ човешки животи“* – казва в едно интервю Кърпаров. Тази мисъл го занимава от дълго време и в някаква степен е провокирана от общуването му с вече покойния пианист Васил Пармаков. *„За мен творчеството е отговорност. Всеки трябва да осъзнае силата си, когато прави нещо – както лекарят, който оперира, или пилотът, който натиска копчетата и управлява тази невероятна машина. Всъщност ние носим отговорност за изкуството. Затова смятам, че от нас също зависят човешки животи, защото човешкият живот не е само да захранваме организма си с вещества, но и да го захранваме с другото, което движи това тяло и го прави одухотворено.“* – казва саксофонистът.

В негово лице намерих подкрепа, за да развия идеята си за „Джаз клуб БКИ-Берлин“, една поредица от концерти в залата на Института. Наблюдавал съм как работи Кърпаров. Той умее да увлече не само публиката, но и колегите, с които музицира. Дълбоко вярва в това, което прави, и музиката извира от него някак естествено. Характерно за неговите композиции е смесването на стилове. Всяка среща с неговата музика е радост. Две събития от календара на БКИ-Берлин през 2020 година бяха изключително повлияни от таланта на Владимир Кърпаров – финасажът на проекта „Българските букви в Берлин“, където той развихри таланта си в един шеметен джемсешън от думи и музика, съпроводен от поетесите Цвета Софрониева и Мирела Иванова; следва-

щата незабравима вечер бе концертът на неговото трио „Balkan Spirit“ на 1. ноември 2020 година, часове преди втория локдаун в Германия. В неговите изпълнения и тези на колегите му имаше нещо неистово. Джазовите обработки на българския фолклор доведоха публиката до еуфория. Това беше последното събитие, организирано от нас, преди отново за три месеца да затворим врати.

Владимир Кърпаров непрекъснато твори. Винаги изненадва публиката с нови композиции. Казва, че никога не е забравял България като свое вдъхновение и старт за всичко, което е постигнал до този момент. Това е и една от причините да се връща често в родината си.

С **Весо Портарски** се срещнах по повод наш общ проект. Той е от онзи тип хора, общуването с които е удоволствие. Те вдъхват спокойствие и оптимизъм. Бях се опитал да си съставя някакво мнение за него и неговото творчество, като потърсих информация в мрежата. Весо Портарски пише на немски език. Оказа се, че има десетки публикувани разкази, два издадени сборника, редица авторски четения, публикации в различни антологии и списания. Има много интересна биография. Напуска България през 1992 година, веднага след като завършва немската гимназия в София. Започва да следва икономика в Берлин. Печели стипендия в Амстердам, работи в Москва. Има разочароваща среща с Херта Мюлер. Работил е какво ли не – мениджър в отдел „ВИП-продажби“ на ФИФА, фотомодел, а това, което смята за своя съдба, е разказвач на истории. Включен е в антология на издателство „Diogenes“, съдържаща разкази на автори като Антон Чехов, Ърнест Хемингуей, Теодор Фонтане и Йозеф Рот. Голяма част от разказите му в издадения сборник на немски „Най-големият оргазъм на Балканите“ („Der größte Orgasmus auf dem Balkan“) са породени от сблъсъка между балканския и германския свят. А книгата му „Виното, което не биваше да се пие“ („Der Wein, der nicht getrunken werden durfte“) е вдъхновена от работата му в отдел „ВИП-продажби“ на ФИФА. Ето какво споделя в едно интервю Портарски относно отношението към младите автори в Германия и в България: *„Не е лесно да се пробие на немскоезичната литературна сцена. Но тук отношението към проходящите автори като мен е по-топло, отколкото в България. Изпращал съм няколко запитвания до български издателства, но те дори не си направиха усилието да ми отговорят.“*

Да се занимаваш само с писане и да се издържаш от това, е трудно навсякъде по света. Но Весо няма да се откаже. Той се е посветил на тази професия. Неговите разкази са сатирични, написани с чувство за хумор и човек ги чете на един дъх. Ето и какви са неговите 10 съвета към онези българи, които мечтаят да публикуват своя книга на немски език:

1. Научи се да говориш немски, така че да можеш да четеш Херман Хесе и Стефан Цвайг в оригинал.

2. Чети и пиши всеки ден.

3. Вярвай в себе си.

4. Обгради се с хора, които също вярват в теб.

5. Направи си блог и споделяй написаното.

6. Участвай в конкурси и четения.

7. Бъди постоянен, упорит и не се отказвай.

8. Пътувай сам, наблюдавай света, хората и себе си.

9. Поддържай в себе си визията за това, което искаш да постигнеш.

10. Не се вземай твърде на сериозно, нито пък моите съвети и си изгради свои собствени правила.

Весо Портарски има свои почитатели и голям кръг от публика. Последният проект, по който работихме заедно, беше впечатляващ. Културните институти от европейската мрежа на EUNIC, клъстер Берлин, организирахме „Коледен календар“, в който всяка страна представя свой творец, който живее и работи в Берлин. Всички се ориентираха към музиканти, художници, танцьори. Ние представихме Весо Портарски и неговия разказ „Как работих като Дядо Коледа“. В него с много хумор той разказва за своите преживявания, когато като студент е изкарвал някоя и друга марка, като е посещавал различни семейства като Дядо Коледа и е раздавал подаръци. Представянето на Весо имаше много голям успех и беше един от клиповете с най-много гледания.

Весо Портарски е от онези българи в чужбина, които със своето творчество правят реклама на нашата Родина. Не директна и досадна, а реклама, която индиректно показва колко талантлив народ сме ние, българите. А когато талантът е съчетан и със силен характер, успехът неминуемо идва.

* * *

В тези две години, в които център на моя живот е Берлин, срещнах още много българи, които вървят успешно по своя път – един от хората, с които отдавна се познавам и с радост мога да нарека мой приятел, е журналистката Маринела Липчева. Работата ме среща и с художниците Весела Григоријева, Соня Русков, Антония Дуенде, Иван Костолов, Елена Калудова, Боряна Перчинска, музикантите Христо Христов, Асен Танчев, Николай Иванов-Ом, Елия Закакушев. Една от знаковите ми срещи е и с Катя Костова – човек, който с голяма обич и респект работи за разпространението на българския театър и литература в Германия. Но за всички тях може би ще пиша, след като завърши моето приключение, наречено „Берлин“.

Берлин, 20. декември 2020 г.

РОДИНАТА Е ТАКАВА, КАКВАТО Я НОСИМ В СЪРЦАТА СИ¹

Катя Костова

*Директор на „Арт театър“, Берлин, Федерална
Република Германия*

www.arttheaterbg.com

Годината е 1994. Градът – Пещера. На сцената на местното читалище Андрей Баташов играе спектакъла „Секс, наркотици и рокендрол“ с чувствителността на актьор, с великолепна характерност и тънка ирония и яростен темпоритъм. Затаили сме дъх, следейки лутанията на човешкия дух, неговата двойственост и уязвимост, а иронията в играта му ни кара да се замислим, че рано или късно хората тръгват назад по път, изпълнен с мъдрост и надежда.

В това време аз съм едно лъчезарно и пълно с енергия младо момиче. Работя в пещерското читалище, влюбена съм в театъра и през ум не ми минава, че година по-късно ще събера най-необходимите си вещи в куфар и ще последвам съпруга си в преследване на мечтата за по-добър живот в Германия.

Тогава да пребиваваш и работиш в Германия, не беше както сега. Малцина имаха право на законен статут и работни визи. Моето семейство изпълваше всички условия и благодарение на предприемчивостта, която носехме в гените си, скоро успяхме да се адаптираме към новата държава и да създадем собствен бизнес. Животът си вървеше както в песента на „Щурците“, а на мен ужасно много ми липсваха театралните вечери и допира до изкуството на любимите ми творци.

Дванайсет години по-късно България стана пълноправен член на ЕС и все повече българи избраха да се установят и работят в Германия. В рамките на няколко години се обособиха български диаспори в големите градове. Създадоха се много нови български училища, които подкрепени от посолството и генералните консулства, се превърнаха в образователни средища. Постепенно в мен започна да назрява идеята за създаване на организация, която да обединява културните потребности на сънародниците ни и в същото време да популяризира българската култура в Германия. Времето, в което се занимавах с култура в

¹ Илюстрациите към текста са публикувани в специална кола в края на сборника на стр. 249–250. Бел. ред.

пещерското читалище, беше оставило своя траен отпечатък завинаги, а финансовата ми независимост ме доближаваше все повече към момента, в който да стартирам своята кауза.

Точният момент дойде, когато съдбата пресече пътя ми с Георги Тошев. Това се случи на изложба на художника Светослав Светославов – Славето, която беше организирана от Българския културен институт в Берлин. Там Татяна Лолова представи картините на своя съпруг по уникален начин, пълен с обич и възхищение. Накара гостите на изложбата да се пренесат в един свят от картини, роли и случки. Виждах очарованието и вълнението на хората и още преди да е свършила изложбата, реших, че културната организация, която ще създам, ще носи името Арт театър, а първият спектакъл, който ще организирам, ще бъде моноспектакълът „Дуенде“ на Театър 199 „Валентин Стойчев“. В главната роля, естествено – Татяна Лолова.

И така започна трескава подготовка на турнето на спектакъла. Съвместната ми работа с екипа на Театър 199 се оказа плодотворна и пълна с нови идеи. Наложих се екипът ни да изработи на място в Берлин декора на представлението, така че да бъде еднакъв с този на сцената на софийския театър. Наехме прекрасни зали в Берлин, Хамбург и Мюнхен, а желаещите да гледат спектакъла бяха повече от местата в салоните. Успехът беше грандиозен. Любимата на всички актриса Татяна Лолова игра като владетелка на дуендето в едноименния моноспектакъл. Тя грабна душите, ума и сърцата на публиката и се сля с нея. Тогава усетих, че българите обичат българския театър и имат нужда от него. Гледах пълните със сълзи очи на хората, дошли от различни градове, и се гордеех, че именно любимата на всички българи Татяна Лолова постави основите на Арт театър.

След „Дуенде“ исках да зарадвам публиката с нещо като дълго любовно писмо без адресат. Писмо, в което е написано всичко, което искаме да кажем на тези, които обичаме или сме обичали някога. Избрах постановката „Хората от Оз“ на най-награждавания съвременен български драматург Яна Борисова, която пише пиесата специално за Цветана Манева, след като я наблюдава повече от 7 години. За мен беше истинско предизвикателство, че имах възможност да организирам спектакъл на режисьора Галин Стоев, изигран от актьорите Цветана Манева, Атанас Атанасов, Вежен Велчовски, Стефан Вълдобрев и Радена Вълкано-

ва. Тази пиеса потопа публиката в един друг свят – свят, в който хората се разбират и обичат. Посланието, което остави, е, че всички ние трябва да се отнасяме към другите с чувствителност и разбиране, а не да се опитваме да ги променим. Ние трябва да приемем всеки човек такъв, какъвто е, да го разбираме, да го обичаме...

Именно това прави Арт театър с публиката. Спектаклите свършват, дългите аплодисменти утихват, актьорите излизат във фойето на театъра и там започва истинският празник. Посреща ги една аудитория, която е много по-различна и по-емоционална от тази в България. Тук те споделят сълзите в очите на публиката и се наслаждават на една атмосфера на наелектризирано обожание. Артистите отделят на всеки човек нужното време, а докато чакат да дойде техният миг, останалите хора създават контакти и се сближават. Тези фойета имат функцията на пространство за срещи на различни хора, които чрез културните си потребности създават едно отворено и сплотено българско общество.

Културният афиш на Арт театър и до днес продължава да се пълни със заглавия на постановки от българските театрални сцени и в него личи добрият вкус на подбор. Останахме верни на желанието си да предлагаме само стойностни културни събития. В началото най-трудно беше да научим публиката ни да прави разлика между истински стойностното и халтурата. За щастие успяхме.

Преди две години Арт театър стартира още една своя инициатива, която амбициозно нарекохме „Известни актьори четат съвременни български автори“. Новият формат се прие изключително добре от публиката. За мен той е „моето бижу“. Обяснявам си успеха му с това, че българите в чужбина все повече четат съвременни български автори, а когато книгите им са прочитани от популярни актьори, интересът към тях нараства неимоверно. Авторите, с които започнахме новото издание, са Захари Карабашлиев, Мария Лалева, Мария Касимова-Моасе, Маргарита Петкова и Добромир Банев, а актьорите са Симеон Лютаков, Нона Йотова, Цветана Манева, Татяна Лолова и Петър Антонов. За да се осъществи този проект, огромна роля изигра сътрудничеството на Арт театър с Българския културен институт в Берлин, в чиято зала хората се събират за литературните четения. Тук атмосферата е абсолютно лична, всеки от присъстващите се докосва до авторите и актьорите, задават се въпроси и неусетно публиката се пренася във времето и

пространството на текста. Вълнението е огромно. Сърдечната и уютна обстановка създават усещането за близост и връзка между присъстващите.

По един елегантен начин създадената от мен културна организация се превърна в свързващо звено между българските творци и българите в Германия. Започнахме да прожектираме и български филми в различни градове в Германия. Създадохме едно свое общество, което контактува помежду си и си сътрудничи. На всяко наше събитие публиката се увеличава, а най-голямата ни заслуга за това се оказаха субтитрите на филмите, които изиграха огромна роля в присъединяването на немскоговорящи любители на българската култура и изкуство към света на Арт театър.

Разбира се, и трудности не липсваха. Най-голямото предизвикателство се оказа времето на епидемията от коронавирус. Дойде като гръм. Театрите затвориха врати. Свалихме спектаклите. Но не спряхме!

След обръщение на канцлера Ангела Меркел и с цел да не създаваме предпоставки, които да водят до опасност за здравето на хората, на 24. октомври 2020 г. отменихме всичките си организирани събития до края на годината, но продължихме да творим красота – проектът „Известни актьори четат съвременни български автори“ се реализира онлайн. Това начинание бе подкрепено мигновено от театрите, актьорите и творците, с които Арт театър има дългогодишно сътрудничество. Присъединиха се институции и български училища, чрез които посланията на артистите достигнаха до много хора извън пределите на България.

Така неусетно пред всеки участник в нашето сплотено общество, тръгнал да търси по-добрия живот по чуждите земи и скрил в сърцето си обичта към България, се разкриваше път към Родината. А Родината е такава, каквато я носим в сърцата си – близка или далечна, но винаги България!

BULGARIA – AS WE CARRY IT IN OUR HEARTS

Katja Kostova

Director “Art Teather” – Berlin, Germany

An unexpected journey that never ends. An unknown world, full of interesting people. A love of art that is unparalleled.

ДО ЧУЖБИНА И НАЗАД

Джули Лефе

Октомври 2011-та година. Едно развълнувано дете на 19. Помня ясно картината, сякаш беше вчера. Нарамила огромна раница и два куфара, пристъпих за първи път към един напълно нов живот, без въобще да дозирам какво ме очаква. Емблематичният ескалатор на Терминал 2 на летище София бавно задвижи нагоре, давайки ми последна възможност да погледам нашите още малко. Много пъти след това щях да махам носталгично отгоре, докато те с тъга ме изпращат с очи. Някак символично е това извисяване – сякаш още преди да си напуснал, отправяйки се напред към светлото си бъдеще на Запад, се подготвяш за своето обещано израстване. През годините неведнъж съм разсъждавала върху крехката възраст, на която е прието да започнеш висшето си образование. А какво да говорим, ако това се случва в Чужбина. Отначало си мислех, че човек е твърде млад и неопитен за подобно предизвикателство. Сега съм убедена, че по-добра възраст всъщност няма. Младостта и неопитността те въоръжават до зъби със смелост, не ти позволяват да премисляш неволите твърде много, осигуряват ти наивна безгрижност и със сигурност те спасяват от страха от неизвестното. Колкото повече човек расте и трупа знания, толкова по-внимателен става, а оттам и по-резервиран, по-несигурен в себе си. Затова, пристъпвайки към ескалатора, чувствах единствено огромно любопитство към света и нямах търпение да видя какво е приготвил за мен. Не знаех къде отивам, но и не осъзнавах, че ще бъде трудно. Чак сега, от позицията на вече „възрастен“ човек, уж здраво стъпил на земята и разсъждаващ трезво, мога да погледна назад и да разкажа за моите Чужбини...

Чужбина, преди да я открия

Като за всеки типичен представител на 90-те в България, „Чужбината“ винаги е била за мен онова мистично място на върхова реализация, западни шоколади, красиви дрехи и безкрайно успели хора. Растейки, с нетърпение очаквах „марковото“ Барби или ново дебело яке, което майка ми ще донесе след поредната си командировка в Германия – страна, която винаги пораждаше у мен истинско възхищение. Обикновено спе-

циалните подаръци се пазеха за Коледа, което пък правеше празника още по-вълнуващ. Ядохме по един-два бонбона от вносните, пазехме опаковките на всичко, защото можеха да послужат за нещо, въодушевявахме се на „онова“ качество, „което тук го няма“. Чужбината за мен тогава се побираше в металните, шарени кръгли кутии от сладки, в които до ден днешен всяко себеуважащо се домочадие държи игли и конци.

Едва на 11 години, в 5-ти клас, получих невероятната възможност да замина за Германия за един срок и да уча редом до връстниците си в немско училище. В началото на немски език знаех единствено да произнасям „Guten Tag“. Без изобщо да си давам сметка, попаднах в напълно нова среда, изгубена в превода, но в същото време приета изключително радушно от съученици и класен ръководител. Комуникацията ни вървеше предимно на английски и дори си спомням, че някои от новите ми приятели влачеха със себе си немско-английски речници, за да общуват по-лесно с мен. Неусетно още на четвъртия месец вече говорех с тях свободно на родния им език, бях пълноправен член на класа, участвах в игрите им, канеха ме на рождени дни и гости, приемаха ме като неделима част от тях. Давам си сметка, че както могат да бъдат понякога твърде жестоки, децата умеят да бъдат и чистосърдечни, искрени, добри. Гледаха на мен като изключително интересен, може би дори екзотичен субект, често ме разпитваха за България, запомниха къде в Европа се намира и мечтаеха да посетят нашето Черноморие, вдъхновени от моите разкази за морето и сините вълни.

Сигурна съм, че не бих учудила никого с това твърдение, но помня колко по-различно беше образованието там в сравнение с нашето. Преподаването на различните предмети беше далеч по-интерактивно, пълно с проекти, загадки, предизвикателства. През материала не се прпускахе стремглаво, въпреки че до ден днешен не съм сигурна защо прекарахме по география цял срок в изучаване на „тропическата дъждовна гора“. Имахме предмети като религия, танци, гърнчарство, бизнес. А може би най-вълнуващата част от пребиваването ми беше седмицата на зелено училище, в която всеки ден имяхме конкретна програма, пълна с игри, възпитаващи в екипност, сътрудничество, отборен дух. Вечер се събирахме около огъня, хапвахме домашно приготвени мръвки, докато класният свиреше на китара и пееше песни.

Раздялата ни на края на годината беше повече от трогателна – децата подготвиха за мен специално изработена от тях книга с преживените случки, техни снимки и послания от всеки един. А дълго след като се бях прибрала обратно вкъщи, продължавахме да си пишем писма и да пазим спомена едни за други. В онези месеци преживях интеграция по учебник, без дори да знам какво означава тази дума. За мен тази Чужбина не беше вече далечна и непозната, а по детски интересна, различна и най-вече приемаща. Това беше Чужбина, преди да я открия и осмисля наистина.

През годините до завършването си съм имала още няколко срещи с чуждата реалност, но никога толкова топли, никога толкова свойски. Да пътуваш като турист, разбира се, е напълно различно – сградите са твърде красиви, запазени, реновирани, лъскави, хората са интересни, но далечни, езикът може би е неразбираем, историята на мястото не винаги понятна, улиците мъничко объркващи. С времето Чужбина се превърна отново в нещо по-скоро непознато и дори леко стряскащо. Вътрешно бях убедена, че някога ще се срещнем отново и очаквах с нетърпение да я открия и най-вече да я разбера, с надеждата да е онази същата, от немското ми детство в Марбург.

Чужбина по необходимост

И така малко по-късно, гордо завършила с отличие и приета в един от най-добрите университети в Мюнхен, поех към напълно различен, нов живот, който бързо щеше да се превърне в бурно ежедневие за следващите няколко години. Без никакъв опит със „сериозните“ неща, но и без капка колебание, че така е правилно, избрах да следвам отвъд границите на нашата държава с надеждата, че ей там, в онзи така мечтан като дете Запад, ще получа високо образование и ще науча тънкостите на самостоятелността. Решението за себе си взех почти в последния момент. Тогава огромната част от съучениците ми също заминаваше и вероятно до някаква степен сме се повлияли взаимно. Нашите също подкрепиха желанието ми и като мен вярвах, че възможностите, които следването в Чужбина дават впоследствие, ще бъдат огромни. С уговорката, че може би тогава не сме си давали сметка, че има значение каква точно специалност ще избереш. Със сигурност инженери и ме-

дици биха имали далеч по-голямо конкурентно предимство пред хуманитари и творящи хора като мен, занимаващи се със социални науки. Изхождайки обаче и от презумпцията, че за съжаление нивото на университети в България е все по-ниско и методите на преподаване са все по-застаряващи, беше някак дори силно препоръчително, че дори и необходимо, аз да замина.

Залисана в мисли за бляскавото ми бъдеще, неусетно се озовах в чужд дом, в страна, която вече бях срещала, но със сигурност не познавах достатъчно добре. Не знаех какви са хората и навиците им, не подозирах каква би била всеобщата настройка към чужденците, още повече пък към източноевропейците, не очаквах да се сблъскам толкова бързо с административни, организационни, а и междучовешки проблеми. В първите месеци всеки ден беше изпълнен с новости. Всичко се случваше с такава скорост, беше толкова различно и вълнуващо, че не смогвах нито осъзнато да го преживявам, нито да си правя смислени изводи. Учението ме погълна от ден първи – в който разбрах, че за всяко нещо ще се бачка много и усилието, което ще трябва да полагаме, ще е тройно по-голямо от всичко, което сме си представяли.

Огромнен комфорт в ориентирането, напасването и свикването с новата Чужбина, бяха другите българи наоколо. Част от тях познавах и от преди, с останалите се запознах на място. Давам си сметка, че тази тема е особено двуполусна – неведнъж съм чувала от различни страни, че не е добре да се общува с други българи в чужбина, тъй като такава комуникация би забавила или изцяло попречила на интегрирането сред местните. Има мнения, според които българите в чужбина са завистливи и единствено могат да те забъркат в интриги и да навредят. Аз обаче никога не съм подкрепяла подобни твърдения и винаги съм смятала, че да имаш „свои“ на едно напълно чуждо място, може да носи единствено и само позитиви. Да, никой не знае какво прави, но поне се лутате заедно и разчитате един на друг. Така се случи и при нас – именно обединените ни сили и знания доведоха до по-бързото ни нагаждане към тамошните изисквания – както в университета, така и в злободневните дела. Заедно с българските ми колеги, преминахме през търсене на жилища, записвания за лекции, систематизиране на учебния процес, изпити, задачи и проекти, въобще за всичко се съветвахме и пи-

тахме, като така успокоявахме и себе си, и другите, че все някак ще се справим с всичко ново и непознато. И действително част от тези хора и до ден днешен останаха мои много близки приятели, с други времето и пространството ни раздели. Но при всички случаи високо оценявам взаимната ни помощ и знам, че сме си били огромна опора и подкрепа особено когато няма на кого да разчиташ. Не мога да твърдя за всички българи в чужбина, но знам със сигурност, че повечето български студенти са самоотвержени, винаги насреща и готови да съдействат. Далеч от дома те сякаш преосмислят идеята за обединението, а и заразени от западния устрем към успехи, постигнати с общ труд, успяват да придобият нови екипни качества, толкова липсващи в България.

През годините, прекарани като студентка на чуждо място, срещнах към себе си най-различно отношение. Наемодателят ми, например, държеше да дава под наем стаите си само на чужденци като с преимущество в голямата му къща бяхме именно източноевропейците. Смяташе, че германците имат много по-големи шансове, а и финансови възможности да си намерят лесно квартира, и искаше да дава на такива като мен равен старт. Типичният немски дядо на име Ролф – по образование инженер, по душа пътешественик. Живях при него цели 4 години – от самото начало, та до края на мюнхенското ми пребиване. Съпоставяйки се с останалите ми приятели, които смениха по 2-3 квартири и общежития, знаех, че съм изкарала страшен късмет. Къщичката беше двуетажна – аз и съквартирантката ми на горния етаж, Ролф на долния. Разбира се, имаше си и своите негативи – нямаш пълна самостоятелност, но пък разполагах с всичко налично. Така и не ми се наложи за цялото това време да се чудя как да купувам всевъзможни електрически уреди, които после да влача обратно към България. Ролф ми осигури дори колело, с което джитках щастливо из баварските алеи и баири. Че си беше доста цапач и мърляв дядото, беше, но пък за каквото и да се налагаше, винаги помагаше. Осигури ни дори гостна стая напълно безвъзмездно, та когато ни посещаваха роднини и приятели, да има къде да спят спокойно. Често пътуваше за по месец-два – знаем все пак „мита“ за охолния живот на немските пенсионери. Типично в негов стил казваше: „*Правете купони, но да не знам за тях*“. На изнасяне дори му беше тъжно за мен, щели да му липсват вкусотийките, които съм му давала да опитва – кой не обича баница и мусака, разбирам го човека.

Но отношението на Ролф към мен беше изключение. Клишето, че германците, а предполагам и повечето западноевропейци, са враждебни, студени и дръпнати, важи с пълна сила. Зад безкрайното им възпитание, изрядни маниери и формално добро отношение седи една по-скоро лицемерна усмивка, пълна с предразсъдъци спрямо нас, българите. Неведнъж се случваше някой от преподавателите ни дори в университета съзнателно да поставя по-ниска оценка само защото не сме местни, а дори и да артикулира почти гласно, че специалността пасва повече на германците. Което, разбира се, за хуманитарно-социална специалност, каквато е „Медии и комуникации“ с „Политология“, несъмнено е така. Това обаче не успя да срина самочувствието ни, нито да ни лиши от нашите малки победи. Дори напротив, всеки успех, било на изпит или на презентация, имаше дори по-висока стойност. А в много отношения дори се справяхме и по-добре от „местните“ поради много по-голямата ни мотивация и желанието ни на всяка цена да изкласим, а и напук да докажем, че не сме „втора ръка“ хора, пък нищо че сме от бившия соц блок.

Чужбина като дом или “no-man’s land”

След първоначалното напасване и особено след като изминаха първите две години от моето следване в Германия, започнах да свиквам с идеята, че това ще бъде временният ми дом. Средата, която си бях създавала, значително помагаше да не се чувствам вече толкова чужда. Добрият ми успех в университета даваше временно спокойствие, че явно се справям, въпреки че не съм „Muttersprachler“ (от немски: човек, който говори даден език като майчин). Свойствената обстановката в къщата на Ролф задоволяваше донякъде необходимостта ми от уютен дом. Честите колети от България с кисели краставички, лютеница, сирене, кори за баница, суджуци и какви ли не други лакомства пренасяха вкуса от вкъщи отвъд граница. Впрочем, почти съм убедена, че няма български студент, който да не е влачил между ваканциите повече храна, отколкото дрехи и книги, редейки сложен тетрис от буркани и кутии в доста ограниченото куфарно пространство. Дори се сещам за едни приятели, които на немско летище били накарани от служителите да отворят багажа си, а вътре имало солидно количество свинско шкембе,

филе Елена, мурсалски чай и какви ли не още мерудии. Оставям на вас да си представите недоумяващите физиономии на слисаните дойчовци...

Предполагам, че всеки като мен се е опитал да си донесе частичка от Родината, за да може Чужбината да заприлича повече на дом. И действително усетих, че съм успяла, когато след ваканциите започнах да използвам глагола „прибирам се“, но за посоката София – Мюнхен. „Заминавах“ или си „отивах“ към България и се „прибирах“ в Германия. Улавях и българските ми състуденти (които всъщност наричах със звучната калка „комилитони“) да ползват същите думи, което само доутвърди тезата ми, че с усещането за свое и чуждо се променяше и лексиката, която използвахме.

Натрупала достатъчно самочувствие, а и в желанието си да стана по-самостоятелна, намерих и първата си работа. Разбира се, в кетъринг фирма – по това време беше доста популярен избор за странично занимание, тъй като даваше възможност сам да избираш в кои дни и часове да бъдеш зает. Основно разнасях табли, пълни с бира и вкусотиини, по специални мероприятия като футболни мачове на Алианц Арена, приеми на министър-председателя на Бавария в Мюнхенската резиденция, хокейни мачове, конни надбягвания и прочие. На момичетата плащаха с евро по-малко, тъй като не сме можели да носим тежко, макар и да работехме наравно. Тогава си затварях очите за тези почти сексистки преценки и по-скоро негодувах срещу тоновете храна, които ни се налагаше да изхвърляме след поредното мероприятие. Организаторите, поради незнани причини, не ни позволяваха да си хапваме от предвидената, но винаги оставаща храна за гостите, което пък будеше у мен желание за нарушаване на правилата по балкански. Всичко това доведе до добре организирана от мен „атака“ на оставащата храна – бях подучила всички немски колеги как да свиваме по някое друго гурме изкушение в престилката под екипа ни. Отначало добре дисциплинираните немски работари проявиха известни резерви, но щом видяха как сладко примляскваме с другите чужденци в къшетата през паузите, решиха да опитат и те. След време се бяха специализирали до съвършенство в т.нар. кражби, дори се хвалеха какъв е бил „днешният улов“. Прислужническата работа обаче взе в един момент да ми натезжава, започна хем

физически да ми идва в повече, хем в главата ми се прокрадна идеята, че мога да опитам да стажувам по специалността. А и тайничко ми се искаше на мен да сервирам някой ден хапки с хайвер и черен трюфел.

И така, къде на късмет, къде по заслуги, се озовах във второто по големина немско издателство в Германия – Hubert Burda Verlag – на първата си „сериозна“ работа, като тук визирам работа на бюро. За растящото ми студентско самосъзнание това си беше бая сериозно. Гмурнах се надълбокото, сякаш без да мога да плувам, в 6-месечен (забележете, платен!) стаж, в който за първи път се срещнах с истинска бизнес среда, която пък извади на показ работното лице на германеца. Втората ми позиция след това, като вече нает работещ студент с неограничен договор и доста по-солидна заплата в прощаваща сателитна компания, разгърна и дообогати този образ. Наричах го „немския германец“ (всички знаем, че към днешна дата има най-различни разновидности на това понятие...) Безпорядъчен и точен, с три деца, голяма кола и къща в покрайнините на града, много прилични доходи и ако го попиташ, вероятно, с щастлив живот, за което аз лично бих поспорила...

Общувайки с този, а и с всички други „немски германци“ около мен в офиса, стигнах до заключението, че за съжаление, мнозинството са по-скоро скучни хора, с които, ако искам просто да изляза на по бира след работа, трябва да си резервирам среща в календара поне 2 седмици по-рано с опцията за напомняне минимум 2 пъти преди конкретното мероприятие. Помня, че веднъж донесох на шефа си поморийска гроздова като подарък след моя ваканция в България, а той взе, че се натряска, пиейки я „чисто“ в във водна чаша към 17:30 следобед въпреки старателните ми разкази как консумацията на ракия е цял бохемски ритуал за наслада, съпроводен от мезенца и салатка. Какво ли съм си мислила...

Борейки се с немските предразсъдъци и особените възприятия за правилно и грешно, лека полека концепцията ми за това къде е „у дома“ отново се преобърна, да не кажа и тотално обърка. Дотолкова, че вече не знаех кое точно ми е вкъщи-то и в коя посока се „прибирам“. Нито старата ми детска стая в София се усещаше вече съвсем като дом, нито пък тази на втория етаж в къщата на Ролф. Бях се разкрачила като Крали Марко между „тук“ и „там“, в един особен „no man’s land“, опитвай-

ки се да си избира страна. Дали изцяло да заживея като „немски германец“, което вътрешно знаех, че трудно ще ми се получи, или просто да приема емигрантската си съдба докато не реша съвсем какво да правя, след като завърша. И още тогава вътрешно си знаех отговора.

Чужбина, след като се върнах

Бакалавъра го приключих бързо-бързо. Онази приказка за вечния студент определено не сработва в Мюнхен. В моя университет имахме точно два опита на изпит и ако при втория не успееш да се справиш, летиш не само от специалността, а и за капак нямаш право да я записваш същата в никой друг университет в Германия. Та затова повечето яко си налегнахме парцалите и сварихме да завършим в срок.

За всички предстоеше сериозният избор – оставане или завръщане. Аз все още не бях съвсем сигурна какво точно да избира и дали е дошъл правилният момент да се прибера окончателно, затова с една кратка пауза в България, в която успях да изкарам набързо магистратура в Софийския университет и да се откажа съвсем от висшето ни образование, поех отново към немската земя – този път към Берлин. И това за мен беше определено преломният момент. Моментът, в който осъзнах, че след 4 години и половина, изкарани в Чужбина, е крайно време да се прибера у дома. Но какво се случи преди това...

Накратко, преживях истински културен шок. Звучи странно, знам. Уж, познавах Германия и „немските германци“ доста добре, имах солиден опит и с университета, и с работата, въобще с чуждия живот. Дори бях посещавала Берлин и преди, не ми беше напълно непознат. С тази разлика обаче, че бързо си припомних, че туристическите посещения по никакъв начин няма как да се сравняват с истинското живеене на място. На фона на домашната Бавария и китно подреденото Мюнхенче (както умалително обичах да му викам), в което бяха най-милите, макар и трудни студентски години, Берлин ми се стори усоеен, негостопримен, вечно дъждовен и мрачен, безкрайно разпилян и ужасно огромен. А в допълнение, с непрестанния пронизващ вятър и двучасовите ми пътувания от точка А до точка Б, липсата на интернет в квартирата (и невъзможността да бъде прокаран такъв за 3 месеца), непрестанната несигурност, че някой съмнителен субект ще ме нападне отвъд ъгъла,

и липсата на каквато и да е позната за мен среда, нежеланието ми да продължа чужбинското лутане силно започна да се обажда още в самото начало. Всъщност бях приета Магистратура „Политически ПР“ в Свободния университет там. Бях си наумила, че задължително и бакалавърът, и магистратурата ми трябва да са немски и дума не давах да се каже срещу това. Тогава записах сякаш повече на инат, отколкото от истинско желание и интерес към специалността. И всъщност това бързо ми се припомни. Никога няма да забравя как седях в семинар, свързан със Студената война, и като единствена чужденка в потока, смело вдигнах ръка, когато стана дума за Радио „Свободна Европа“. Не само че сградата на факултета ми в Мюнхен се помещаваше в бившата сграда на радиото, сега префасонирана за учебни цели, а и десетки пъти бях чувала как родителите ми са се качвали по високи тавански помещения, за да хващат на къси вълни новини, недостигащите иначе до България емисии по онова време или пък, за да слушат Западна музика и да мечтаят за живота отвъд Желязната завеса... Всичко това понечих да разкажа на драгите комилитони, давайки пример с Чернобил – огромна новина, изцяло скрита при нас от соц апарата, но пък прокарала си път въпреки всичко именно посредством медии като радио „Свободна Европа“. За моя огромна изненада бях рязко пресечена от колегите си с аргумента, че това радио е изцяло американска пропаганда и би било проява на лош вкус да вярвам на подобна информация. Тази, на пръв поглед безобидна случка, преля чашата на търпението ми и в една студена вечер по път към къщи, когато замалко да ме бутне и кола, реших, че ще се завръщам веднъж завинаги. В началото ми беше трудно да приема, че съм се отказала от немската магистратура и от новите възможности, които несъмнено щяха да се появят; дори си мислих, че съм се провалила, но с времето осъзнах, че няма нищо лошо в това да се отклониш от предварително начертания път или пък да поемеш по напълно нов, за който дори и не си подозирал.

Преди прибирането все пак успях да си „вържа гащите“, намерих си работа в София, в току-що излюпила се дигитална агенция, дори си уговорих чудесни условия, които ми дадоха първоначалното спокойствие, че все пак нищо от това, което преживях в последните години, не е било напразно.

И ето ме тук, отново у дома, 4 години по-късно, напълно убедена и сигурна в избора, който направих в онази мрачна вечер на дъждовната берлинска улица. И за миг след това не съжалих, че се прибрах. Силно вярвам в новозародилото се клише, че повече млади българи трябва да се връщат обратно в България, след като са следвали в Чужбина, да спомагат с усърдния си труд и придобити отвъд граница знания за развитието на средата, бизнесите, а защо не и да променят закоравелия до болка нихилизъм.

Доста често срещам неразбиращите погледи у много хора. До болка са ми втръснали и въпросите им: „*Защо се прибра?*“, „*Ти си луда, тук всичко е зле*“, „*Тук да не би да живееш по-добре?*“ Винаги им отговарям с усмивка – „*Ами, да, всъщност живея доста по-добре*“.

Повечето ми събеседници, задавайки тези въпроси, мислят главно за заплащането в Чужбина, представяйки си, че парите падат от дърветата и германците като те видят, те замерят с пачки. Всеизвестен факт е, че заплащането е далеч по-високо, няма какво да се сравняваме. Но повечето хора въобще не си дават сметка за далеч по-обикновените неща, които рязко променят качеството на живот. Храна, климат, напрежение и стрес, високи данъци, тромава бюрократична система, безкрайно чакане за висококачествени здравни услуги, липса на среда, предразсъдъци и какво ли още не.. Да, всичко това е в изобилие там отвъд и рядко има кой да ти помогне. Предимно си сам във всичко. А у дома дори стените помагат. И камъкът си тежи най-много на мястото – все фразеологизми, вероятно създадени от други странстващи души.

Не съжалявам и че съм била „толкова близо, толкова далеч“ през тези години. Именно те ме направиха човека, който съм днес. Пътуването, ученето, преодоляването на хилядите трудности разшириха безкрайно кръгозора ми, отвориха очите и сетивата ми, накараха ме винаги да искам повече, да работя усърдно, да вярвам в собствените си сили. Заминаването ми всъщност ме и върна. Върна ме към себе си, към корените ми и ме научи да ценя и обичам всичко, което преди това вероятно не съм забелязвала достатъчно.

Давам си сметка, че моят избор не може да важи за всички и че това, което работи добре за мен, не би било меродавно за мнозина други. Много мои познати останаха и категорично не смятат да се връщат.

Било то, защото Родината с нищо не ги изкушава, било, защото са създали семейства там, или пък професиите им са далеч по-развити на Запад. Емиграцията не е нов феномен, нито пък ще изчезне напълно, тя е просто въпрос на география. Не би могло да е иначе.

За мен остава вярата обаче, че единствено от нас зависи да създадем онази приласкаваща среда, за която други ще пишат с възторг и ще възвеличават в своите разкази. Едно ново у дома, към което „назад“ няма да е белязано със значение на изоставане или движение в обратна посока.

Защото до Чужбина може да е за малко, а „назад“ завинаги.

„ХЕВИ МЕТЪЛ“-ЪТ, С КОЙТО ПОРАСНАХМЕ И ОСТАРЯХМЕ

Симеон Гаспаров

1. УВОД

– Хареса ли ти текстът? – пита ме Наско, докато държи с едната си ръка волана на камиона, а с другата листчето от тетрадка, което току-що съм му върнал.

– Хареса ми – отговарям аз и поглеждам към полето, през което преминаваме, където работници в оранжеви якета вдигат някакво скеле.

Реколтата от лятото е останала неприбрана. Наоколо е пълно с разхвърляни щайги. Латиноамерикански работници, нахлупили оръфани бейзболни шапки, товарят празните щайги върху килнал се настрани, ръждасал пикап „Форд“.

Прозорците на пикапа са отворени и от радиото се носи едно дълго, протяжно: „аййй-аййй-аййй – ай-а-а-амоооор, а-аамоооор...“. И оркестър мариачи припява: „ай-ай-аййй“.

– Не...Не, виж го отново... – продължава Наско. – Много бързо отговаряш... Не си го видял!

Прав е. Не съм видял текста.

– Добре де, дай листа отново.

2. ИЗЛОЖЕНИЕ

Днес е петък. Това е денят, в който започва моята работна седмица. Жена ми работи всеки петък от къщи. А това означава, че петък, събота и неделя са дните, в които аз работя, ако има нещо за работене, де.

През останалото време стоя в къщи и гледам децата. Не, че много ми се прави, ама това е положението. В дните от петък до неделя насрочвам срещите за интервютата ми, пиша статии, правя репортажи.

Заблуждавам се, че още съм интересен и ценен български журналист. Журналист, който някой ден ще промени света и хората към по-добро. Но не, не. Не съм. Просто, фантазирайки си, се опитвам да излъжа още малко, бавно, но сигурно пристъпващата към мен старост. И така, ако не правя някое от гореспоменатите неща или не пиша по книгите си, просто съм с...Наско. Както днес, например.

Наско е един от добрите китаристи, излезли някога от България.

Поне за мен. Свирил е с много банди у нас и по света като „Сигнал“, „Стоунхендж“, „Елит“. В момента Наско има компания за поставяне на прозорци край Чикаго и когато не свири на китарата си, работи по прозорците.

Понякога ме вика с него да му помагам. И аз отивам. На мене ми е много гот, когато сме заедно. Возим се наоколо, говорим си, смеем се. Връщаме се към общите ни спомени и приятели от София. От времето, преди да станем имигранти. От времето, когато мечтите ни бяха безкрайни. Когато косите ни бяха по-тъмни и по-гъсти. И така, в шеги, закачки, разговори за рок групи, албуми и политици, работим и денят ни минава неусетно. Когато сме на прозорците се чувствам някак си по-свободен, по-млад, а и по-силен. Особено когато товарим камиона или пък мъкнем стъклата по етажите. Вярно, работата е тежка. Понякога кашлям от нея заради астматичните ми дробове. Но пък иначе си ми е гот, без майтап. А и изкарвам някой друг долар отгоре. Определено повече, отколкото с писане.

Когато свърши с работата си за деня, Наско се прибира и започва да работи по своите музикални проекти. В момента подготвя два албума наведнъж. Прави ги заедно с няколко от бившите вокали на метъл иконата от Швеция – Йънгуи Малмстийн!

(Първо отклонение от темата)

В Чикаго, Наско от време на време свири с групата „Кинг Кейси“. Аз им ходя на концертите, ама повече заради Наско. Той им е соло китара. Някой път съм нещо и като сценичен работник. Помагам да товарим в микробуса на жена ми уредби, микрофони, китари.

Мисля, че един от концертите на Наско и Кейси, на който много се изкефих, бе през една снежна януарска нощ в „Пени Роуд Пъб“ край Чикаго, в Берингтън, Илинойс. Към полунощ на сцената при тях се качиха ритъм китарата и пианистът на „Гънз енд Роузес“ – Дизи Рийд, и бившият вокал на „Майкъл Шенкер Груп“ – Хапенин Хари. Ауу! Каква нощ беше само... Приказна! Фантастична! Нереална! Петима мъртво пияни метъли бяха останали само в бара и аз, а музикантите свиреха ли свиреха така, като че ли им беше за последно. Е, имаше и две мадами, които се сбиха. Но когато чуха музиката, се укротиха. Даже почнаха да се прегръщат, все едно нищо не е имало.

(Обратно по темата)

Често пъти, когато съм свободен, ходя у Наскови. Децата ни си играят, а ние двамата с него стоим в студиото му. Тогава той започва да ми свири на електрическите си китари. Свири ми стари парчета. Свири ми новите, които току-що е създал. Свири и тези, недовършените, върху които работи в момента.

Пита ме какво мисля. Дали различавам звученето на „Фендер Стратокастер“ с това на „Ибанец“-а му, или на новата му „Джипсън“ китара. Иска да знае кое звучене ми харесва повече. Аз обаче си трайкам. Всичките ми харесват. Ама го оставям да свири по-дълго, за да продължа да се наслаждавам на мини концерта, който Наско ми изнася.

И докато го слушам, започвам да си мечтая.

Ето така...

(Второ отклонение от темата)

...Виждам как годините се стопяват и аз съм попаднал в началото на 80-те години на миналия век... Отново сме 14-15 годишни... И сме влюбени... Влюбени хлапета, но не в момичетата от съседния клас, съседния квартал или улица, а в музиката, която като нас е още млада, неопитна, искрена, истинска, неподправена, сурова. И с кипяща кръв. Музиката на „Хеви Метъл“ рока... Така, както си мечтая с притворени очи, аз виждам как отново сме със старата тайфа и скачаме по подиумите и сцените на читалищата в София под звуците на „Ей Си Ди Си“, „Блек Сабат“, „Айрън Мейдън“, „Моторхед“, „КИСС“, „Секс Пистълс“.

Виждам как се бутаме и „куфеем“ пред уредбите на дискотеката „Пешо Берон“ в квартал „Иван Вазов“ или в читалището „Средец“, край старата трамвайна спирка, щото само там пускаха метъл и пънк и как на другия ден, не можем да си обърнем главите. Нито на ляво, нито на дясно. Щото вратовете са ни изтръпнали. И ни болят. Страшно много ни болят от тръскането на косите ни (тогава още имахме коси!) в такт с ритъма на Хеви Метъл-а.

(На това тръскане на косите му викат „хед бенг“. Движиш си главата нагоре-надолу-нагоре-надолу-нагоре-надолу и то бързо-бързо, много бързо, докато не се замаеш и не откачиш от кеф).

Виждам как облечени в скъсаните ни джинси и изтъркани кожени якета скачаме в полупразния скрибуцащ трамвай и как слизаме на последната спирка до старите софийски гробища.

И как там, сред глутниците бездомни кучета, от крайните тъмни, бедни улици на града ни, се срещаме с още такива рошави, джинсови хлапета. И как поемаме на тумби през калните, буренясали, затрупани с ръждясали машини заводски дворове. И как вървим към порутеното, мухлясало читалище, зад ъгъла на кланицата, пред която белеят костите на животни, чието месо пътува към витрините на магазините от младостта ни.

Усещам как сърцата ни туптят от нетърпение. Виждам как сме зяпнали към сцената, където след малко в тази нощ ще излязат нашите приятели от групата „Тротил“. Как само след първите акорди по китарата на Сашкото, една искра ще изскочи от кабела, ще се пръсне като бенгалски огън над главите ни. Ние ще изпаднем в делириум, мислейки, че това е сценичен ефект. А всъщност, едно обикновено, тъпо късо съединение, което ще пламне за кратко на сцената. Ще опуши всичко край нас, а ние ще вием от щастие, мислейки, че вече сме попаднали в хеви-метълския адски рай...

Виждам как надигаме бутилки с вкисната бира и люта ракия, как трошим шишетата и столовете и се замерваме с тях. И как милиционерите идват. И ни подгонват, а ние им бягаме между редовете на опущения киносалон-читалище-културен дом и като дивите мустанги от пририите на рокендрола им се изплъзваме.

И няма да им се оставим и този път да ни хванат. Да ни пострижат косите. Да ни набият, арестуват и вземат кожените якета. Да ни накажат и да ни накарат да се отречем от приятелите ни. Да се отречем от това, което сме – деца на рокендрола!

Не! Няма! Няма, защото ние сме апостолите на новата религия. Религията на „Хеви Метъл“-а. И ние сме нейните сърцати войни. И никога няма да я предадем!

„Хеви Метъл“-ът, който беше млад, растеше и узряваше заедно с нас. Вървеше ръка за ръка с нашето поколение. „Хеви Метъл“-ът бавно навлизаше през процепите на Желязната завеса и бе започнал вече да я пропуква. „Хеви Метъл“-ът, с който заедно пораснахме, узряхме и заедно остаряхме...

И така, докато измежду пръстите на Наско се раждат новите дяволски звуци, които бесни побягват и изгарят след миг с гняв върху грифа

на неговата китара, аз потъвам още и още, по-надълбоко в моите поетични видения.

...Виждам отново как ние, тогавашните хлапета, избягали от училище, мръзнем пред концертните зали на София, за да чуем и видим някоя от тъй рядко идващите по онова време до нас рок групи от Запад. Да усетим полъх на свобода. На нещо по-различно от сивата скука и безнадеждност край нас.

Виждам как се събираме край стрелбището на стария софийски цирк. Как си разменяме, тайно от „куките“, плочи на „Джудас Прийт“. Разменяме си плакати, значки и нашивки на чудовища с горящи китари и мотори, които пришиваме на гърбовете на изтърканите си джинсови якета.

Виждам как прием бира, седнали на тротоара, по който от време на време преминава някой раздрънкан „Москвич“. Как се заяждаме с ченгетата и как подсвиркваме, небрежно на гаджетата, излизаци в голямото междучасие на близката немска гимназия... И тогава... Тогава, ли? Ами тогава нещо става.

Момичетата се спират. Събират се на групички. Шушукат си нещо и ни гледат. Усмивват се... Ние се опитваме да им привлечем вниманието... Правим се на важни. На „железни“. Чупим стойки по паважа... Ходим наперено. Като току що излезли от киното след прожекция на източно-германски уестърн с индианци от Балканите и каубои, притиснати от стената на Берлин. Ходим небрежно край тях и тайничко се надяваме да ни забележат. Затова и правим всичко, за да ни забележат!

Имитираме свиренето на електрическа китара или барабани във въздуха... А момичетата ни гледат през оградата... Не са виждали такива „модели“ като нас... А ние продължаваме да ги „впечатляваме“. Имитираме плезенето на Джин Симънс от „КИС“, походката на Ангъс Ъънг от „Ей Си Ди Си“. Дерем се силно пред училищния двор, колкото сила имаме, имитирайки гласа на Леминг от „Моторхед“.

И това го правим не защото много ни се прави. А защото не ни се иска момичетата да си тръгнат. Не искаме те да влязат обратно в ученическата стая. И да останем сами. Сами с тийнейджърската ни момчешка диващина. Искामе девойките да останат с нас, да се смеят с нас. Да се смеят на нас!

Искаме смехът им да не избяга. Защото толкова много имаме нужда от него. Искаме да ги докоснем. Да усетим дъха им. Да гледаме как вятърът си играе с полите им, с прозрачните им блузи и да легнем кротки в краката им, свити на кълбо.

Да оставим за миг лудостта от момчешкият ни бунт водите на Владайската и Перловската река на София да го отнесат. И да накараме момичетата, така както сме легнали кротко в краката им, миришещи още на роса от самодивски поляни, да ни погалят. Да разрошат с пръсти косите ни и след това, кротки, да се усмихваме един на друг, омагьосани от невинността си.

И докато ни се усмихват, да ни покажат тайните, които само момичетата имат, пазят и знаят как, кога, по колко и на кого да показват.

И за да ги накараме да се засмеят, ние им правим смях... Защото само когато се смеят, момичетата от младостта даряват от своите тайни. Тайните, с които после преживяваме цял един живот. Само когато момичетата се засмеят!

И девойките край нас се смеят... Докато се смеят, бузите им поруменяват... И устните им стават още по-сочни и по-вкусни... Още по-изгарящи. Още по-тайнствени.

И така, докато се смеят, момичетата се престащават. Излизат зад оградата на Немската гимназия. Пристъпват плахо, плахо, като кошути и една по една идват при нас...

Хванали са се ръка под ръка. Говорят си нещо на ухо... Хилят се в шепи. Гледат ни... Пак си шушукат. После идват и техните приятелки... Пушат ни от цигарите... Пият ни от бирата...

Ей така, между другото, разкопчават сините си ученически престилки... Ние ги гледаме омагьосани и преглъщаме жадно, жадно, жадно... И коленете ни започват да треперят.

Момичетата знаят, че ги гледаме, че колената ни треперят и се усмихват... Уж тайно си правят знаци с очи една на друга... После избягват от час и тръгват с нас на тумби из улиците на дремеща София...

После тихо, тихо, в храстите на градските градинки, окъпани от пролетните дъждове, под звездите на Витоша и в люлките на сенките, на ронливите стени, останали от римско време, момичетата ни даряват със своите тайни, които ние понасяме в сърцата си през годините...

...После...

...После нас ни взеха войници... После момичетата ни забравиха... Раздадох тайните си на други... После софийският цирк изгоря и ние се разпръснахме по света като пепелта му.

...После...

(Обратно по темата)

– Виж, много е готин текстът ти – казвам на Наско, след като го прочитам отново внимателно. – Само мисля, че може да смениш това, това и може би тук, ей този ред.

Наско взема молив и си отбелязва забележките. След това отваря капака на камиона и ние започваме да товарим прозорците. Работният ни ден започва.

...След малко ще отидем на адреса. Той ще се качи на стълбата. Аз ще му подавам инструментите отдолу и ще си говорим. Ще си говорим за живота, за България, за Америка, за старите приятели. За обречените битки, които водим и в които продължаваме да се хвърляме. Той като свири на китара, аз като пиша думи. Но най-много си говорим за музиката, която даде толкова много радост и смисъл в объркания ни живот... Музиката на „Хеви Метъл“ рока. Музиката към филма на нашето отиващо си поколение.

След няколко часа ще свършим работа. Ще дойде вечерта... Ще се приберем при семействата си... Наско ще гледа в нотите и ще свири на китара... Аз пък ще гледам в екрана на компютъра и ще пиша думи. Думи, които най-близките ми едва ли някога ще прочетат и разберат. Американската ми съпруга не знае български добре и не може да чете на кирилица. Децата ни също. И въпреки това аз ще продължа да пиша тези думи. Думи, които едва ли някога ще трогнат... Освен скитачката ми имигрантска, петдесет и нещо годишна, тийнейджърска душа.

3. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

(Трето и последно отклонение от темата)

Наско не ми дава вече да се качвам на стълбата, когато работи с прозорците. Последния път, като се качих да му подам един инструмент, се замечтах нещо. Изгубих ориентация. Залитнах... Спънах се във въже-

то... Полетях от покрива на къщата. Паднах върху гаража, после върху кофата за боклук и оттам направо върху предния капак на Шевролета на клиента, на когото слагахме в момента прозорци.

Докато ме гледаше как падам, цветовете по лицето на собственика на къщата постепенно започнаха да се изменят и да стават като на американското знаме. Онзи първо преbledня. После посиня. Накрая почервения... А като видя на какво му стана капакът на колата, и звезди започнаха да присвяткат от очите му...

Абе, карай, бе... Да не ти дреме! Аз иначе съм си О Кей... Само вратът малко ме болеше... Като че ли съм куфял на рок концерт в зала „Универсиада“ през лятото на 1982-83-та година. Това е, братче, „Хеви Метъл“-ът... Не е шега работа... Като една приказка за младостта...

(без) Край

В ПАРИЖ – ЛЮБОВ ИЛИ НИЩО

Албена Ненкова

Това е моят девиз на поведение в града на шансоните, виното и кроасана. Разбира се, по моя си метод отивах в Париж без очаквания, но с необяснима за заобикалящите ме страст. Страст към пазари, маркети, маршета и сергии. Те, където и да съм ходила, са притегателна сила както за гурме тялото ми, така и за наранената ми откъм пазари душа на софиянка. ТОЙ пък – моят домакин, по балкански гостоприемен, по европейски деликатен и по мъжки прагматичен, ми представи още първата събота няколко от емблематичните маршета, вярвам и до днес – с удоволствие. Разказът му дори гордо звучеше в моментите, в които говореше за историята им, за традициите и странностите на продавачи и купувачи. Ресторантчетата, покрай които минавахме и които също бяха повод кавалерът ми да блесне с познания и стил, вещаеха нещо грандиозно вечерта – беше ме поканил на вечеря! Някак делнично подминавахме ресторанти с една и две звезди Мишлен, а той ги споменаваше просто ей така. Е, щеше явно да е нещо *magnifique*!

Разходката ни продължаваше ли продължаваше, смехът и историите се преплитаха с френски финес и аз, по небезизвестния зодиакално и поведенчески рибешки начин, леко запобутвах куката на въдицата. И как не – ТОЙ говореше на три езика (в зависимост от случките и хората около нас, както и от телефонните му позвънявания), смееше се на моя език, а елегантните му ръце сочеха към забележителности, които бях виждала, но не бях забелязвала. Подтичвайки до него, почти по момичешки по паважа на легендарния им хълм на художници, вино и разгул, ТОЙ ми показва и нещо по „моята част“. (Това аз го казвам, неговото възпитание не го позволяваше.) На около декар земя, в сърцето на Париж и на цивилизацията, до ден-днешен, но от векове, се кипреше лозе. Да, „на баир – лозе“, но „баирът“ е MONTMARTRE. Някога (преди 300 години) всичко наоколо е било в лозя. Сега го пазят и показват заради паметта и заради туризма.

В близко до култовото лозе бистро чашите ни звъннаха с „божоле“ от избата, стопанисваща на свой ред лозята, и погледнах реално на ситуацията. ТОЙ много ми харесваше, въдицата беше захапана. Подхо-

дящ „саундтрак“ в случая можеше да бъде само изпятата от Френския славеи Edith Piaf „Не съжалявам за нищо“.

В представите ми всичко вървеше по план, дори бих казала – в розово, до момента, в който уж участвайки като публика на маршетата, ТОЙ доста организирано за виталното си поведение започна да пазарува! (Моля? Нали ме беше поканил на вечеря). Тези бързо развалящи се уханни и изкусителни по своята същност продукти, в крайно интимни количества, говореха само едно – вечерята нямаше да е днес, имал е уговорка от преди да се втурна в деня му, аз на следващия пък ден отлигах... (То е ясно, че не е чакал мен – сочната Софийка в Париж, но поне можеше да е любезен докрай – до утре, а тази кльощава парижанка да изчака!)

Краят се виждаше, аз съм по лимитираните връзки, ТОЙ не знаеше ли? О, няма да товаря главицата си с това, ще овладее стреса! Какъв ти стрес, кесията от рециклирана хартия (ЕКО патриот е на всичко отгоре) се пълнеше със съкровища: козе сирене със снежно бяла коричка, камембер и друго меко сирене с орехи – за мазане, заешки терин, пате от гъши дроб, меко масло, малки корнишончета и каперси в минималистично порцеланово бурканче, горски терин с билки и разбира се – багета.

Някак си щях да пропусна без коментар случилото се дотук, ако след десет минути мълчание с полуизмъчена усмивка от моя страна и лека припряност от негова ТОЙ не възкликна при вида на стъклена врата, датираща на вид от времето на засаждане на „нова лозе“. Магазин за вино! Браво – и любимото му вино е тук – бургундско! О, как не, та то е от времена легендарно – самият д’Артанян го възпява... Оцених високо избора му, посъветвах го да вземе две бутилки (като е кльощава дамата му и не яде, може пък да му се услажда виното, това пък – особено... Аз на нейно място...). Хм, взе една бутилка. Стил.

Денят преваляше, а настроението ми се завърна веднага след като влязохме в сладкарница, изобилието и разкошът в която ме доведоха до културен шок. Мислех си, дали да не поискам политическо убежище в нея? Изядох три еклера – с карамел, с бял и с млечен шоколад..., глазурата се топеше в устата ми, а аз се топах от удоволствие. На излизане продавачът (и той със захаросан вид) ме почерпи с един захаросан

кестен. Какъв фин вкус, какъв топящ се аромат... Притворих, преглъщайки, блажено очи – какво пък, не ме интересува вече тази вечеря! От нирваната ме извадиха издайнически шумящата в ръцете на милия ми домакин пълна книжна торба и гласът му, избистрящ програмата за вечерта. Харесваше ми да го слушам, елегантно се държеше, ама тая... торба! ТОЙ и не подозираше (за радост) разкъсващите пищната ми снага мисли и чувства, а ми предлагаше да си почина час-два, той да свършел нещо и чак после да вечеряме – ден голям, а и нали по-късно се стъмва... (Хм, така значи, ще се види първо с нея, не – тя го чака въщи, ама ще бързат, защото да не е пък тъмно, като е с мен? Страх го е от мен или от тъмнината ли, ток ли няма по ресторантите?) Въпросите се блъскаха в главата ми, няма да крия – дълго. Толкова дълго, че осъзнах случката, превърнала се в Моята френска вечер, чак в самолета на другия ден.

Както се бяхме уговорили, ТОЙ дойде да ме вземе за вечеря. Единственото ми старание се свеждаше до взимането на душ, който разчитам, че ще отмие „онези“ ми мисли. По-скоро за шик, използвах ухания марсилски сапун, закупен през деня от един малък и много красив магазин на хълма. Искан поне да ухаю на парижанка! Не се беше преобличал, а и аз, потънала в черни мисли, не се бях докарала като за червен килим. Това явно му допадна. Миг след като потеглихме, той отбеляза с усмивка колко приятно е станало, като съм седнала до него. (Моля?) „Ухаеш вълшебно, класа си ти – софиянка...“ Нямах време да преценя дали това беше успех, или неуспех, но „Софиянка“ от този момент за мен е титла!

ТОЙ паркира колата си недалеч от хотела, до реката, на място, на което не само че нямаше ресторант, но и будка с вестници нямаше. Пъргаво излезе, за да ми отвори вратата, а докато аз се оглеждах недоумяващо, той извади от багажника – О, Боже! – кошница за пикник. Не можех да повярвам – всичко е било помислено и по план, а аз ... От кошницата, тази любима моя спътница и за пикник, и за пътешествие, стърчеше издайнически багетата, гърлото на бургундската бутилка, а хартиената торба беше заела достойно и тя мястото си в кошницата. Каква изненада! Колко приятно ми стана, когато ТОЙ обясни, че истинските парижани след работа с кошница за пикник отиват край Сена...

Разбира се, може съдържанието на кошницата да е далеч по-простичко, но вкусът е важен – вкусът на живота. (Моля, не плачете – всичко е наред. Наздраве.)

Подготовката беше впечатляваща, а кошницата – изискана като собственика си. Аз се усмихнах с искрено удоволствие при звука на отварянето на виното. Какво повече? ТОЙ беше с мен, само с мен, а съдържанието на Онази кесия сега беше точно на една ръка разстояние. Гласът му, без да го поглеждам, издаваше усмивката му: „Чудесно, така трябва да е: жената руса, а виното – френско...“.

Усетих острия връх на куката на въдицата. Нищо. Отпих от виното. Беше великолепно! Той ме погледна и с усмивка, блажена почти колкото моята и промълви: „Кадифе!“

Камбаните на катедралата зазвучаха точно навреме и на място – камбаните на радостта! О, ТОЙ най-после бе оценил по достойнство моите кафяви очи, вече – кадифено кафяви! После отново елегантно и бавно отпи от чашата си и добави: „Течно кадифе...“ Очите му бяха притворени – чудесно, не видях изписаното на лицето ми разочарование. Камбаните, същите от преди миг, вече ми се струваше, че почти дрънчат, но и по-добре, да бият! ТОЙ не чу резкия звук от навреме изплютата от пълната ми с деликатеси уста кука на въдицата. Споделих му сладкото твърдение, че „смехът е новият секс“ за 50+. Е, посмяхме се до полунощ. Харесвам Париж, а вече уча френски.

* * *

Албена Ненкова е съвременен многожанров творец, който през последните години се занимава активно с културен мениджмънт и телевизионно продуциране. Има издадени четири книги с разкази, съавтор е на представителния двуезичен каталог „Виното на България“, създател е на литературен клуб „Перото“ в НДК, както и на първата високопланинска библиотека и читалня „Книги в облаците“.

Не спира да мечтае, пътува и пише – с България в сърцето и на небцето.

ВСИЧКИ ПЪТИЩА ВОДЯТ КЪМ РИМ

Цветелина Русалиева

*Art директор и основател на Галерията за съвременно изкуство –
София и българската галерия в Рим Galleria della Luce di Roma*

www.tsvetelinarusalieva.wixsite.com/sofia-rome-gallery

<https://www.facebook.com/SofiaContemporaryArt>

<https://www.instagram.com/sofiaromecontemporary/>

Никога няма да забравя, когато за първи път посетих Рим. От тогава до днес не спирам да се възхищавам и прекланям пред изобилната красота, струпана на едно място. Влюбих се в този град още от първата ни среща! Не бях допускала, че с такава завладяваща сила от мига на запознанството ни през 2009-а Рим ще ме задържи в прегръдките си... Завинаги!

Най-голямото богатство на Италия е нейното огромно художествено и културно наследство. Италия е създала едни от най-великолепните световни произведения на изкуството и архитектурата. Повече от три хилядолетия произведенията на стотиците художници, композитори и писатели са оставили следа в културното оформяне и утвърждаване на западната цивилизация. На пръсти се броят онези европейски страни, които да са толкова привлекателни и неизчерпаемо живописни като Италия... И никой град не може да се мери с Рим – с неговите исторически, художествени и архитектурни забележителности, които буквално спират дъха на забързания съвременен човек, потапяйки го в славното минало на една от най-великите империи в древния и средновековния свят.

Макар и да ни се струва далечен, Рим е град, до който се стига бързо със самолет и където живеят значителен брой българи. Тук има Българска православна църковна община, българско училище, Български културен център, няколко други културни дружества и вероятно още някои, за които и не подозираме. Връзката ни с Рим е вековна и страстна, българската следа е преплетена с римската история като корабно въже, с траен отпечатък в историята на времето. В тази връзка не можем да отменим традиционното честване на 24. май в града с поклонение пред гроба на Константин-Кирил Философ в църквата „Сан Кле-

менте“. Затова, че именно в България е спасено книжовното дело на Кирил и Методий и по славянските земи вече се разпространявали свещените книги, преведени на говорим език, пръв папа Лъв XIII въвежда литургичното им честване в календара на Католическата църква, а на 2 юни 1985 г. папа Йоан Павел II в глава VII на апостолската енциклика *Slavorum Apostoli* провъзгласява за вечни времена светите братя за „небесни съпокровители на цяла Европа“ за изключителния им принос за европейското културно единство.

* * *

Началото: първата частна българска художествена галерия в Рим...

В едно от пътуванията ни до Вечния град ме осени вдъхновяваща идея. Реших да опитам нещо смело и дръзко – от рода на създаване или организиране на съвместна българо-италианска проява, която аз, като вече доказала се в София галеристка с предпочитания към съвременното художествено творчество, да развивам и в Рим, дейност, която да бъде своеобразно допълнение към работата ми в България. А именно, да създам галерия като съществуващата в София и основно, да открия възможност за популяризиране на българските творци на територията на Италия.

В началото тази идея ми се струваше nepristъпна, нещо като химера, невъзможна мечта, за която обаче си струваше да рискувам, и през лятото на 2017 г. след поредица от преговори, обсъждане и търсене на подходящо място, *българската галерия* в Рим отвори врати. (За кой ли път се убедих, че едно от най-трепетните чувства в живота на човек е радостта от реализирането на мечта!) Назовахме я *Galleria della Luce* (Галерия на светлината), защото се намираше на *Via della Luce*, улица в центъра на Рим, в артистичния квартал Трастевере, обявен за паметник на културата под закрилата на Юнеско. Основана като единствената частна българска галерия в Рим, тя имаше за цел да представя съвременното българско художествено изкуство на една от най-прочутите сцени на европейското и световно изкуство. Популяризирайки българските автори, ние желяхме *Галерията на светлината* да се превърне в място за срещи на нашите и на различни чуждестранни таланти в невероятно пьстрия свят на изкуството. Политиката на *Galleria della*

Luce бе да представя както утвърдени имена, така и изгряващи млади таланти чрез техни самостоятелни изяви, общи експозиции, също премиери на книги, модни и музикални вечери, с една дума – разнообразни по характер творчески събития. Идеята ми беше да превърна арт салона на Via della Luce в една малка крепост на българското художествено творчество, в творческо пространство, което със своя авторитет и престижни художествени събития да привлече трайно вниманието на италианските ценители.

През цялото време на съществуването на галерията се водех от желанието да представяме съвременното българско изкуство в целия му блясък и неповторимост, така че взискателната италианска публика сама да оцени техните достойнства. Ние имаме големи таланти, оригинални художници, хора, с които имам честта да се познавам, автори, които успяхме да представим в Рим.

Но... на италианците, преситени от собственото си великолепие, всяко чуждо им изглежда *прекалено чуждо*, затова трудно могат да бъдат впечатлени с художествено творчество. Все пак представянето на авторите от България стана факт, макар и да не постигна успеха, който търсех. Надеждите ми, че галерията ще се задържи на гребена на вълната, започнаха лека-полека да отлитат като детските балони по панаирите. Възникваха много проблеми от различно естество, едно от които – разстоянието *София-Рим* винаги се изтъкваше и пречеше за развитието и координирането на дейността.

През 19-ти век буржоазията е била именно тази, която във финансово отношение е играла ролята на меценат на изкуствата. В ХХI в. аз не можех да вляза в подобна роля, само исках галерията да привлече онези кръгове от местната българска общност, които в рамките на възможностите си да станат покровители на българските творчески изяви. Наясно съм, че сред повечето българи с успешен бизнес има истински колекционери (!), но пресечната ни точка за контакт никак не се получи и то съвсем не защото бяхме нови и неизвестни в Рим, а просто защото не се опознавахме лично, не оставахме трайно в града, не се положиха усилия и от другата страна – страната на публиката към галерията..., може би наистина защото чуждото, новото в Рим трудно пробива към Слънцето ... А не е тайна, че търговията с изкуство изцяло се крепи на

основите на личните взаимоотношения. Ето това е една от причините, поради която галерията тръгна мудно и трудно. Сякаш някой упорито държеше ръчната спирачка и не позволяваше да потеглим... С болка ще призная, че още в самото начало част от местните българи безцеремонно отхвърлиха нашите покани и ентузиазъм за събития, които да сплотяват и обединяват – чрез изкуство. Не разбрах причината, но не спирам да си спомням за това с тъга. Разбира се, става въпрос и за онези представители на българската общност, за които се предполага, че биха могли да ни съдействат по някакъв начин. Някак ми е трудно, а и има ли смисъл да описвам всички подмятания и интриги, които се въртяха в пространството около новосъздадената галерия. И сега продължавам да се питам: Защо в една чужда държава, донякъде толкова близка по манталитет на нашата, българската общност е така разединена? Защо обединеността често се оказва непосилна задача, защо изявата на едни творци се приема с подозрение и едва ли не със страх да не засенчи успеха на други? Защо общността все се разделя на групички, които не са задружни, дори в повечето случаи си пречат, макар на банкетните маси лицемерно да демонстрират приятелство?

Разбира се, през времето на живот на Слънчевата галерия аз се сприятелих с някои българи, които с радост приветстваха появата на галерията и винаги присъстваха и подкрепяха изложбите. Помагаха, с каквото могат, и ме окуражаваха, че има надежда, има смисъл. Благодарна съм на всички близки приятели и съмишленици от България и Италия, които бяха до мен по време на този важен опит, който не е опит за летене, а опит за приземяване във Вечния град на българското съвременно изкуство.

Погледнато през спектъра на моя случай, научих много истини, а галерията на *Via della Luce*, въпреки всичко, ще остане завинаги в сърцето ми. Кварталът *Трастевере* е едно вълшебно място с особен дух, който ме окрили да предприема нещо смело – една българска галерия, която ми даде много, но си взе и всичко обратно. Както е казал Пикасо: „*Изкуството е лъжа, казваща истината.*“

Затворихме вратите с настъпването на пандемията. Covid 19 разклати основите на целия свят. Помете като ураган всички мечти и надежди, а хората днес се борят за оцеляването си. Не искам да обвинявам

вирусната заплаха, принудила всички държави да се затворят в себе си. Атаката на Covid просто ускори нещата, изпревари събитията, подсказа ми, че времето е дошло и направеното дотук е вече сторено. Останалото ще се случи някъде в друго време, при други обстоятелства и може би на различно място. Една японска поговорка гласи: „*Ние не се усмихваме, защото се е случило нещо хубаво, а се усмихваме в очакване да се случи нещо хубаво.*“ Затова и аз, с усмивка на лице, днес си припомням за всички чудесни и незабравими моменти, за всички приятелства, за вълнуващи срещи и паметни събития, за всички нови неща, които научих, за осъзнаването на житейските истини в естествената преходност на нещата. Знам, че търпението се възнаграждава, а пътят на големите мечти винаги води до ново начало, макар и да е труден. По-важно е не мечтата да бъде голяма, а човек да има куража и достойнството да я постигне.

Искам да изразя огромната си благодарност и признателност на мъжа до мен – *Петър Грънчаров*, който през цялото време нито за миг не се разколеба да подкрепи проекта ми.

* * *

За трите години на съществуването на галерията реализирахме национално значими изложби на едни от най-популярните съвременни художници:

Живописна изложба на *проф. Греди Асса*, керамика *Георги Миленов* – кураторство на проф. д-р Аксиния Джурова; *Десислава Денева* – *ДЕДЕ*, *Албино Питти*, *Десислава Минчева*, *Милчо Талев*, *Албена Щениовска-Еглофф*, *Райна Стоймирова*, *Боряна Пертчинска*, *Марек Бенджевски*, *Петър Пиронков* – с куратор Анна Амендоладжине; *Миглена Савова-Оклер* – представена от Илиан Рачов и мн. др.; фотографа *Алекс Манчев* и иконописеца *Красимир Костадинов*.

Организирахме ретроспективна изложба на българския оперен певец *Никола Гюзелев*, както и обща експозиция на група художници от Китай. Имаше литературни вечери с премиери на книги, представяне на български дизайнерски мебели и едно модно събитие. В арт пространството присъстваха постоянни експозиции на много други художници, скулптори и дизайнери на бижута.

Галерията бе официално избрана за представител на интернационалното Биенале на Рим. Част от изложбите на родните ни автори се провеждаха под почетния патронаж на Посолството на Република България към Светия Престол.

ОТ РИМ ДО СОФИЯ. ПЪТЯТ НА РАЗКАЗИТЕ ЗА ДЕЦА НА ДОРА ГАБЕ, ПРЕВЕДЕНИ ОТ ДЕЦА НА ИТАЛИАНСКИ ЕЗИК

Веска Топалова

Централна библиотека на Българската академия на науките

През 2014 година културна асоциация „Паралел 43“ с председател Венета Ненкова се захваща с амбициозната задача да създаде *българско неделно училище в Рим*, в което да се обучават деца с български корени. Още в името на асоциацията личи желанието на създателката да свърже нишките на културната, историческа и географска близост между България и Италия, които се намират между 42-ия и 43-ия паралел. От любовта на младата българка към България се ражда едно от най-успешните в момента български неделни училища в Италия – училище „Асен и Илия Пейкови“, което възражда имената на двама забравени от България за дълго време, но много уважавани в Италия български художници. Директор на училището е друга отдадена на каузата българка – Детелина Кирилова, която за кратко време събира амбициозна група професионалисти от различни университети в България, които с възрожденски плам водят децата през света на българската история, култура, литература и география и с всеки следващ урок учениците разказват наученото на чудесен български език.

Благодарение на ентузиазма и креативността на учителите децата взимат участие в различни програми („Училищата като част от техните столици“, съвместно с българската Английска гимназия в София и училище в Копенхаген, Дания), превеждат книги (превод на български народни приказки, съвместно с българските училища в Швейцария, Франция, Германия, САЩ и Канада; „Добруджа някога“ – Дора Габе), създават филми („Най-дългата нощ“, „Образованието в римската провинция Тракия“, „Йосиф II – българският духовен водач от европейска величина“, „Мостове на времето (Абагар, Часослов)“, водят радиопредавания на честотите на Радио *Ватикана* (радиопредаване за Патриарх Йосиф II, изобразен на бронзовата врата на ватиканската базилика „Св. Петър“).

Училището бе обявено за иновативно училище на България в чужбина за 2016 година заради документалния филм „Образованието в

римската провинция Тракия“. Лентата е заснета в Музея на античната книга в Тиволи, намиращ се във Вилата на император Адриан. Така българчетата не само имат възможност да „докоснат историята с ръце“, но се превръщат и в рекламно лице на музея. Една година по-късно училището получава специалната награда на младежкия международен фестивал „Арлекин“ във Варна за филма „Мостовите на времето“, посветен на първите български книги, отпечатани именно в Италия през 1561 г.

През юни 2019 г. Канал 1 на Българска национална телевизия в предаването „България от край до край“ посвети две серии на училището и неговите деца. Усилената работа на преподаватели и родители довеждат до отлични резултати и това кара всички тях да бъдат все по-отговорни към бъдещето на училището и създалата се общност.

Пътят на творческите усилия на децата от училище „Асен и Илия Пейкови“ от Рим до София се увенча и с още едно събитие. Именно книжката с преводи на разкази за деца на Дора Габе бе избрана за една от ежеседмичните изложби в Централна библиотека на БАН – най-голямата научна библиотека в България (учредена през 1879 година към Българското книжовно дружество, прераснало през 1911 година в Българска академия на науките, която тази година чества 151 години от създаването си). Още в далечната 1950 година библиотеката слага началото на нова форма на читателското обслужване, а именно, ежеседмични изложби на новопостъпила литература.

Книгата „Добруджа някога“ е замислена от възрастни, но е реализирана от деца. Те са преводачите на текстовете и илюстраторите им. Чрез обединените усилия на малките българчета от България и Италия бяха събрани и преведени едни от най-забележителните разкази за Добруджа в българската литература: „Очакване“, „Вълкът“, „Най-старият дъб“, „Звездите“ и „Сън“ от първата белетристична книга на Дора Габе „Някога“ (1924 г.); „Зимна радост“, „Пролет“, „Дядовата Янкова приказка“, „Петелът Петко“, „Конекрадци“, „Сюзен“ и „Разходка“ от „Малкият добруджанец“ (1927 г.); „Абла“ и „На море“ от „Когато бях малка“ (1939). Тези „мемоарни импресии“ в творчеството на Дора Габе за деца са определени от Владимир Василев като „малки психологически етюди“, които разкриват очарованието на първооткривателството,

на фантазията и първия досег на детето със света на големите. Така, пътувайки през необятния поетичен свят на голямата българска писателка, децата чрез литературата се връщат отново у дома. Умението да пишат и мислят на двата езика, прави от тези деца истински европейци, които уверено проправят път на българската литература в Италия.

МЕЖДУНАРОДЕН ДЕТСКИ ВЕЛИКДЕНСКИ ФЕСТИВАЛ – БОСИЛЕГРАД – НАСТОЯЩЕ И БЪДЕЩЕ¹

Александър Димитров

*Председател на Сдружение „ГЛАС“ – Босилеград,
главен организатор на Великденския фестивал*

„Международният детски Великденски фестивал в Босилеград е добър пример как една спонтанна инициатива от далечната 1994 г., благодарение на любовта, ентузиазма и отдадеността, може да се развива и да се превърне в събитие от наднационално значение, което показва, че и малки общности като в Босилеград, отдалечени от големите центрове и събития, съществуват и с гордост пазят своите български обичаи, традиции и култура.“

В продължение на 27 години в Босилеград се провежда едно оригинално и уникално по своята същност детско състезание – **ВЕЛИКДЕНСКИ ТУРНИР ПО ЧУПЕНЕ НА ЯЙЦА**. Това състезание прераства във фестивал на детската радост и щастие по повод най-големия християнския празник – Великден. Състезанието все повече утвърждава Босилеград като своеобразен център на едно от най-оригиналните и обичани детски събития в региона.

Такъв е днес детският Великденски фестивал, започнал с една напълно спонтанна изява. Днес той оглася тримеждието между Сърбия, България и Република Северна Македония, а виталният му дух прескача граници в съпричастността си към европейските ценности. Децата се радват на този празник поради възможността да играят и се състезават, на наградите, които ще получат, на вечните приятелства, които ще създадат, на възможността да покажат, че само когато са обединени и искрени в чувствата и намеренията си, могат да се справят с трудностите на живота.

¹ Илюстрациите към текста са публикувани в специална кола в края на сборника на стр. 251. Бел. ред.

Нито езикът, нито националността са пречка децата да се чувстват весели, защото радостта и добротата не признават граници и различия.

В Босилеград по време на фестивала се осъществява богата и вълнуваща културна програма, която зарежда гостите и домакините с невероятно празнично настроение. Организаторите се стараят да надминат всяка година – по пищност, красота и мащаби предишните концерт-спектакли. Мястото, където всички участници на фестивала се събират, преди да пристигнат в Босилеград, е в сърцето на вярата ни – Рилския манастир. Най-голямата крепост на християнството в България. Затаяващ дъха на всекиго, видял го, и зареждащ всекиго, който е стъпил в него.

Във времена, изпълнени с несигурност и предизвикателства, не ни остава нищо друго освен да потърсим доброто вътре в нас и да го споделим с останалите. Само така ще пребъдем и ще покажем, че надеждата за един по-добър и по-щастлив свят няма да изчезне.

Всяко едно благородно начинание е дело на организация и на целеустремена воля. В случая те се извяват от една постоянна група поддръжници на идеята (служители и приятели на сдружение „ГЛАС“ – Босилеград: Сашо, Стоян, Денис, както и от десетина момичета и момчета от босилеградската гимназия). С други думи – за да се случи Великденският фестивал се изисква няколкомесечен упорит труд, гарантиращ финансирането, настаняването, изхранването, журирането, награждаването и най-вече създаването на онази атмосфера на уют и грижа за всички, която да привлича към сцената на Босилеград все повече деца от Балканите и Европа.

Благодарение на подкрепата на всички, които обикнаха Великденския фестивал като свое дете и дават всичко според възможностите си той да съществува и всяка година да става все по-успешен, Великденският фестивал расте!

Осъзнавайки важността от изминалите *27 години*, развитието на фестивала, получените награди и богатия опит, нашата основна цел остава и занапред да продължаваме да събираме в Босилеград (Западните покрайнини) деца-участници от повече държави, в които живеят – наши сънародници. Години назад на фестивала идваха деца и учители от Бесарабия – Р. Молдова и Р. Украйна. Ежегодно участват и деца от

Сърбия, Р. Северна Македония и България – като организирани групи и индивидуално. Фестивалът успява да обедини много приятели и поддръжници със своята мисия за един по-хубав свят, свят без граници и предразсъдъци. **Уникалната идея за фестивала е вдъхновена от любовта към децата и традициите.**

Великденският фестивал достигна изключително развитие през последните години, в които успяхме да убедим всички, че подобна културна проява си заслужава. Стараем се през цялото това време да развиваме неговата идея и форма. През дните на фестивала Босилеград изживява интензивен културен живот, който зарежда с позитивна енергия всички участници, а особено е важен за местното население, имайки предвид неговия избор от културни мероприятия през годината.

Централното събитие на фестивала са състезанията за: най-силно, най-оригинално и най-хубаво боядисано великденско яйце. Ежегодно в състезанията участват към 750 деца. В рамките на фестивала, ден преди Великден, за децата-участници организираме екскурзия до Рилския манастир. По време на фестивала се случват редица съпътстващи мероприятия: изложби, концерти, работилници, пърформанси и др. културно-забавни програми, които допълнително сплотяват и радват участниците. Най-важната част от фестивала е на самия Великден, когато в училищния двор на 5 сцени се провеждат състезанията. Събират се към 2 000 посетители. След няколко елиминационни кръга за финала се класират 64 яйца. Вечерта се провежда гала концерт в голямата зала на Културния дом. Финалът на фестивала е в понеделник отново в голямата зала на Културния дом, организира се церемония по награждаване и закриване на фестивала. Всички тези инициативи се реализират благодарение на голям брой доброволци – младежи.

Като признание за многото години труд в организирането на фестивала, за опазването на традициите и обичаите, за любовта и толерантността по програма на Европейската комисия „Европа за фестивали, фестивали за Европа“ (EFFE) – www.effe.eu, която бе иницирана от Европейската асоциация на фестивалите (EFA), **МЕЖДУНАРОДНИЯТ ДЕТСКИ ВЕЛИКДЕНСКИ ФЕСТИВАЛ** се нареди до най-добрите Европейски фестивали и получи EFFE знака (Label) за 2015 и 2016 година.

В края на февруари 2018-та година имаме удоволствието да открием Великденската изложба в сърцето на Европа, Брюксел. Благодарение на покана от евродепутатите д-р Андрей Ковачев и Асим Адемов успяхме да осъществим тази важна за устойчивостта и развитието ни като организация инициатива. Това е още едно потвърждение и признание, че каузата, с която сме се захванали, си заслужава и трябва да продължим да я развиваме.

През годините във фестивалните програми са участвали изтъкнати изпълнители като: Валя Балканска, Бинка Добрева, Теодосий Спасов и струнен квартет „Музик Антс“, Марияна Попова, Орлин Горанов, Руслан Мъйнов, Поли Генова, Невена Цонева, Краси Аврамов, Драго Драганов, Виктор Калев и Краси Радков, Ансамбъл „БЪЛГАРЕ“, Ансамбъл „ЧИНАРИ“, Ансамблите „Средец“ и „Гоце Делчев“, тримата Тенори от The Unique Voices, Клуб „Electric Force“ и много други. Спортистите, награждавали нашите победители, са: Йордан Йовчев, Милен Добрев, Таню Киряков, Владимир Зографски, Венелина Венева, Владо Николов, Дойчин Боянов, Тити Папазов и др. Стефан Йович – национал на Сърбия по баскетбол с видео послание приветства участниците и гостите на фестивала преди три години.

През 2012 година Великденският фестивал бе открит от вицепрезидента на Р. България, г-жа Маргарита Попова. Фестивала са посещавали десетки министри, депутати и евродепутати.

През 2017 година Премиерът на Р. България проф. Огнян Герджиков и Вицепремиерът и министър на външните работи на Р. Сърбия Ивица Дачич откриха официално изложбата „Световен конкурс за детска рисунка“, предоставена от Национален дарителски фонд „13 века България“, с което символично се даде начало на 24-тото издание на Великденския фестивал. Години назад фестивалът е отразяван от почти всички електронни и печатни медии в България и Сърбия.

Поради пандемията от COVID-19 през 2020-та година традиционната форма на фестивала беше заместена с онлайн вариант, като участниците имаха възможност чрез няколко фото конкурса да изпращат свои произведения. В настоящите условия това беше максимумът, който можеше да се направи.

Неуморната работа на малкия, но сплотен екип от хора, свързани с фестивала през годините, доведе до това, че той вече достигна изключително високо ниво, което ни задължава да положим нови усилия при организирането му в бъдеще.

* * *

Гражданско сдружение „ГРУПА НА ЛИБЕРАЛНИ, АМБИЦИОЗНИ И СОЛИДАРНИ“, със съкратено наименование „ГЛАС“ е доброволно, неправителствено сдружение, което е учредено безсрочно на 20.02.2013 г. за осъществяване на цели в областта на всички позитивни жизнени дейности: култура, информативно-издателска дейност, образование, икономика, туризъм, екология, здравеопазване, спорт и др. Полагаме специални грижи в сферата на човешките и малцинствени права, мислейки, че именно тук са най-големите ни затруднения. Считаме като една от най-важните си дейности положените усилия за подобрене на информирането и значението му като цяло за представянето и утвърждаването на ценностите на гражданското общество. Основна цел на нашата работа е да се стараем да опазваме и развиваме културната идентичност на българското национално малцинство на територията на Р. Сърбия.

Повече информация за сдружение „ГЛАС“ – Босилеград, и историята на фестивала, може да намерите на нашия сайт: www.festival-bosilegrad.info, на www.facebook.com/ngoglas/, както и на портал: www.glaspress.rs.

15 ГОДИНИ ЕДИН ОСОБЕН КЛУБ НА БЪЛГАРСКИТЕ ЖЕНИ И СЕМЕЙСТВА В ХАМБУРГ: ЕКОЛОГИЧНА СРЕДА ЗА ЗАПАЗВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНОСТ И КУЛТУРА¹

д-р Емилия Иванова Юкер

Екологията на човека следва своите закономерности по всяко време. Ние се намираме в непрекъснати отношения между човек-общество и общество-природа и дефинираме това като глобална екосистема. Човек се ражда и живее в определена природна и околна среда със свое препитание и даване на поколение. Факторите на влияние от средата – старата или новата, които влияят върху живота на човека за неговото развитие, тук ще бъдат наречени „екологични“. При възникване на неблагоприятни условия за неговото хомеостатично развитие човекът търси и премества своето местообитание. Това става при недостиг или при голям излишък на влияещи върху живота му екологични фактори, които го лимитират. Чрез управление на обществото, в което живеят, обаче, хората могат да влияят съзнателно върху количествените или качествените параметри и чрез съзнателно изменение на екологичните фактори около себе си да изменят за добро или лошо своето природно-социално състояние и като цяло, живота си.

Така българите в последните години мигрираха в други страни. Преместихме се в друга екологична среда дълготрайно – в държави, територии и системи с нови климатични фактори, нова географска среда, нови във всяко едно отношение условия на живот като САЩ, Германия и др. В много социално-икономически отношения тези страни са добри, но природните екологични фактори са нетипични за българина от различни възрасти, в които той е естествено адаптиран като организъм в родното си българско място.

Как биха могли да подобрят своите екологичните условия за живот българите в миграция, за да се адаптират в новата природна и околна среда с различни географско-климатични особености, атмосферни условия, геоложка среда, хранителна среда, обществени отношения и социално-икономически условия? Как да не усетят негативна промяна,

¹ Илюстрациите към текста са публикувани в специална кола в края на сборника на стр. 252–253. Бел. ред.

да се развиват оптимално, да запазват стабилни семейни отношения и като биологична единица да дадат здрави поколения със запазване на най-доброто от българската идентичност?

Как другите миграционни култури в различни страни са оцелели? До каква степен и за колко време се съхраняват? Как са оцелели и нашите български прародители при съдбата на българина през векове на иго и големи икономически проблеми? Как са запазили своята култура, своя език и обичаи, които са били наистина силни и определящи екологични фактори за живота им.

Каква форма на естествена екологична среда с роден език, народни обичаи, но и с връзка с новата ситуация на живот в друга държава можем да приложим днес? Как в място с изцяло изменени социални и природни условия да елиминираме или неутрализираме местните екологични фактори, докато се адаптира мигрантът към тях, а и след това?

Една такава нова екологична форма за българите – за набиране на сили и здраве в свободното им време – се развива от 15 години в Хамбург.

В последните десетилетия много наши сънародници продължават да идват на работа и да живеят в Северна Германия и Хамбург... Това ги излага различно дълго време на влиянието на непозната за тях нова екологична среда, различна от тази, в която са родени и адаптирани. Много от пришълците са доволни от това, да променят средата си с цел постигане на материално благополучие, и действително получават повече материални възможности отколкото в България. Идвайки тук, обаче, те стават част от една нова, и в голяма степен, сложна социално-икономическата миграционна общност, не особено позната на тукашното общество. Влизат в различните икономически, културни и личностни отношения на друга в социалното си развитие държава, език и географска среда. Тук дори в една от големите банки на Хамбург – Хаспа, служителката на преводи пред дни не знаеше, че България е член на Европейския съюз, а оттогава минаха толкова много години...

Очакванията на българите, които пристигат в Хамбург през последните 20 години, са големи и сегашното поколение емигранти, което главно е икономическо, идва, без да познава с реален опит местните условия, и приема, каквото и да е – сравнително нископлатена и нек-

валифицирана за работа. Хората с дефицитни професии са в по-добро положение, както и завършилите тук студенти, но всички трябва да задоволят с местните специфични изисквания за натрупана успешна практика и в продължение на години да се преквалифицират при благоприятни и неблагоприятни условия.

В новата биотична среда на град Хамбург българите – особено жените, децата и семействата, имат рязка нужда от бърза адаптация към новите за тях условия, към местните изисквания и форми на по-затворено, самоуправляващо се общество. Нещо, което налага ежедневно голямо темпо на натоварване за работещите, от една страна, и изолация за нереализиралите се, от друга. Този натиск за промени в своето естествено развитие предизвиква разпадането на доста от българските семейства в резултат на умора и напрежение. Запазването на семейството е проблематично в доминиращата другоезична икономическа и социална среда на работа на родителите, възпитанието на децата в местните училища и каналите на официална комуникация. В тази обстановка прилагането на ежедневната българска култура и ценностна система в семейна среда става трудно, а при смесените бракове – още повече. Нуждата от преквалификация и засилено претоварване или изолация допълнително изостря семейния живот и здравето. Конкуренцията за намиране на по-платена работа, на квалифицирана работа или за заемането на очакваната работна позиция, съгласно изискванията да се приеме местното и се промени идентичността, е натоварване, което продължава с години. Смесените бракове са с възможности на по-бърза адаптация, приемане на българите в обществото и тяхната интеграция, но децата на тези семейства са при доминиращите условия на немския родител и се насочват приоритетно само към немската култура.

Начинът на изява на българите е свободен, що се отнася до местните германски власти, но е много сложен за осъществяване заради местните изисквания и регистрацията за организационен живот. До настоящия момент повечето от инициативите в това отношение се показват неподготвени, нямат самостоятелна организирана изява и се случват епизодично и поотделно. Затова създадените през годините различни организации се разпадат след относително кратък живот. По-утвърдените не са в контакт с останалите българи. Старите емигранти от преди

1989 година не са свързани с новата вълна емигранти. Българската държава епизодично поддържа различни инициативи на местните българи, но като цяло се прави много малко за българските семейства и жените в Хамбург. В Хамбург българо-немската правителствена дейност се осъществява чрез институцията „почетен консул“, а обективна системна връзка с България освен на лична основа няма. Статистика за състоянието на българите в Германия практически няма. Тя е предмет само на отделни малки инициативи, които не оказват влияние и не дават обратна връзка.

В годините 1995–2000 бях свидетел на ситуацията, при която няма организация на български език на българите в Хамбург; съществува само една немскоезична към Почетното консулство. По това време се търсеше начин да се създаде българско училище. От друга страна, наблюдаваше се разпадане на българските семейства, а въпросът за състоянието и здравословните осигуровки на българите в Хамбург оставаше неясен.

За да се запълни тази празнота и при новоодошлите, и при по-отдавна отседналите българи (главно жени и деца) предложих и организирах разяснителни разговори за създаването на организация за българките и българските семейства в Хамбург. От опит знаех, че подобни организации в западната култура са с важно значение, особено от социална гледна точка.

Клубът бе създаден под името „Клуб на българските жени и българските семейства в Хамбург“ на 4. декември 2005 година по моя инициатива². Той беше подкрепен и гласуван от 21 прогресивни българи,

² Образованието ми като доктор по биология, специалност екология, и опитът ми с обучение, работа и семеен живот в Америка и Западна Европа, израстването ми и семейството ми в България и най-вече, любовта ми към българската родна култура, ми дадоха знание да опитам като ръководител на Клуба. Като научен работник от години, ми беше достатъчно да наблюдавам живота на българите. Така се породих мотивацията да организирам желаещите да изменят в свободното време, доколкото можем, екологичните си условия на живот в Хамбург – за почивка с естествените условия по рождение: български език, общуване и творчество на български език, възпитание на децата и запознаване с българската култура, запазване на българската народност и идентичност. Това би могло да съдейства за запазването и да инициира опресняването на естествени биологически вътрешните сили у българите и техните семейства.

които по онова време живееха в града. Клубът беше представен на интересуващите се българи от Хамбург. Организацията беше призната от почетния консул на Р. България проф. Герд-Винанд Имайер, който ни осигури спокойна атмосфера за работа. Регистрирахме се в Държавната агенция за българите в чужбина и бяхме записани на нейния сайт.

Задачите на клуба, така, както аз ги поставих, са: да запозная моите сънародници в Хамбург с една човешка организационна форма на общуване, която като идея в света видях, че е много ползотворна. Да може чрез организиране на свободното време да се даде възможност да се общува на български майчин език, да се отпочива и зарежда енергия за домашния климат и работна седмица, да общуват децата и родителите и всички интересувачи се от българската култура и да се покаже нашата любов на децата ни така, както ние сме я получавали в България. Да помогнем на желаещите, чрез почивка и общуване, да събират сили за седмицата и да се справят с проблемите си по-добре. Запазване на здравето на българите чрез организиране на спорт, екологична дейност в парк на открито и занимания в различни групи по интереси на български език.

Платформата на Клуба на българските жени и българските семейства е широка и обхваща: българи – жени и мъже, семейства и деца, възрастни родители, които идват в Германия при децата си, приятели на българската култура от всички националности в Хамбург. Това е една школа по култура и общуване с приложна екология и спорт. Така Клубът ни получи, след съпричастност, предложения и одобрение, този предмет на дейност: Клуб на българските жени и българските семейства в Хамбург за култура, екология и спорт на български език за интеграция на българите.

От създаването си през 2005 година до сега Клубът ни премина през няколко фази:

1. Първоначално организирах с финансовата помощ от моето семейство общи фолклорни, семейни и по различни празнични български поводи големи срещи и чествания до 300 души. Целта беше да се чества и да се почита с родни хора в хубава семейна и приятелска атмосфера, да се потърси кои са по-будните българи и да се видят изпяващите се, които биха желали да се включат в изграждането на Клуба. През всички

тези години няхахме членски внос. Записвахме само желаещите с едно или две имена. Имаше страх и доста хора не си даваха данните, питаха се защо се прави това и каква ли полза извличаме аз и останалите... Но с много внимание и обич се събраха все повече хора за участие не само за присъствие, но и в организацията. Така започнахме и продължихме многогодишен **Събор на българската самодейност за песни и танци на българите в Хамбург в Щат парк**, обособяване на българско място в Щат парк, срещите в ресторанти и кафенета един път месечно, тематични дискусии и др. От един организатор в началото постепенно стигнахме до няколко, но работата беше възрожденска и това бе необходимо за съответните дейности, които всяка година се повтаряха – хората все повече ги знаеха и дори ги очакваха.

Клубът се развиваше добре и интересът се засилваше стабилно, но много бавно главно поради реалните условия и нуждата от тяхното трайно разрешаване и преодоляване.

Задачата ми като ръководител беше да окуража и подкрепя всички българи, които имат желание да направят организация в Хамбург – да се зародят и други български дружества, а самият Клуб да продължи експериментално само 5 години. Както вече споменах, градът е милионен, но в него не се чуваше българска реч и българите няхаха свои организации. Разбирате, че Немско-българското дружество на немски език беше тясно свързано с Почетното консулство на България в Хамбург. То развиваше добра дейност за интересите на висшата немска общественост, но оставаше далече от проблемите на българите. Беше популярно главно с честванията си на Трети март и с високия по това време за българите членски внос. Затова подкрепих инициаторите за реално създаване на Българско училище и с моето семейство отворихме вратите на нашия дом за създаването му. Клубът ни беше първата организация, която написа писмо до Българската патриаршия с искане за създаването на **Българска църква в Хамбург**. В нашия Клуб беше даден първоначалният живот и работа на Танцовата група за фолклорни танци „Здравец“, след което тя се отдели от проявите и живота на Клуба и започна насъщната си самостоятелна дейност. Така в продължение на 15 години всеки, който желаше да създава дейност за българите в Хамбург, се обръщаше към нас, биваше окуражаван, намира-

ше организационна помощ в Клуба, ползваше нашите организационни срещи за събиране и развитие на първите си изяви. По-късно животът насочваше тези организационни форми към индивидуално самостоятелно развитие.

В настоящия момент българите в Хамбург все още работят поотделно и нямат местно общо представителство.

Събирането на българите в Клуба за общуване беше широко посетенo, но изискваше сложна организация за много хора с различни интереси и разбирания, на които да осигурим отлична и приятелска обстановка и внимание. Работата все още падаше доста върху мен и моето семейство, но ние с моя съпруг – проф. Юкер, вършехме всичко това с удоволствие. Представете си обаче как се организира например един Събор с доста участници. Да вземем само транспорта на уредбите, плакатите, микрофоните, захранването, палатките при дъжд и осигуряването на музикантите... За един неукрепнал Клуб, все още без кадри, беше скъпо, макар че всички си заплащаха личните разходи като храна, транспорт, наем на помещения, срещите в кафенета и ресторанти. Клубът ни няма свое помещение. Той наема помещения, той е организация, която се събира на различни места и дейности по предназначение. Така преминахме към по-малък кръг събирания по брой и започнахме да създаваме Групи за общуване по интереси. През 2006 година беше основана в Клуба **Група „Литература“** – с ежегодния литературен конкурс за авторско майсторство на българите в Хамбург, който добива все по-голяма популярност. Марина Маринова и Милена Дубик активно го подкрепяха и участваха в него. За конкурса в началото приемахме автори от Хамбург и България, после – само от Хамбург, поради големия брой кандидати и нуждата от организатори и комисии за оценка. Конкурсът отличаваше изявени творци.

Задачата на Клуба е да подкрепя българските творци в Хамбург, главно пишещите на български език литературни дейци, филолози, преводачи и др. Освен това помага да намерят своя изява и редица творци от България с достъп до Хамбург. По този начин взаимният обмен на творчество ни зареждаше с произведения на чудесен български език, чрез които членовете ни, за да ги оценят чрез обществено обсъждане, опресняваха своя български език. Децата гледаха това и участваха

с родителите си, четяха сериозни или хумористични произведения на роден език.

От 2006 година се започна провеждането на **Биенале на българския хумор в Хамбург**. Хуморът като екологичен фактор носи здраве. Уникално и любимо празнуване. С много участници, хумор, музика и разбира се, смях. Моят баща Иван Неделков много ни помогна до 2017 година и участваше активно. Подкрепа получихме от Държавната агенция за българите в чужбина и от Габрово – Музея на хумора и сатирата, с неговите дългогодишни служители г-жа Цанкова и г-жа Козарева. Направихме две изложби на Музея на територията на Хамбург със средства на нашето семейство Юкер. Това беше една добра възможност. Експозицията и музеят набраха опит и продължиха към Брюксел със своите автори. Биеналето на българския хумор се провежда всяка година присъствено. Единствено 13-тото издание от 5. април м.г. се проведе виртуално – поради пандемията от Ковид-19.

2. Изграждане и стабилизиране на групи по интереси и намаляване на броя на общите събирания.

За 5 години се стигна до единични собствени инициативи, търсене на изяви и организиране на прояви от интелигентни българи, с повечето от които се познавах лично от дълго време. Резултатите бяха много добри, хората започнаха да разбират платформата на Клуба и затова работата се удължи по същия начин и след този срок от време.

Клубът ни продължи да развива Група „Литература“, Ежегодния литературен конкурс за художествено майсторство на българите в Хамбург и Биеналето на българския хумор в Хамбург. Създадени бяха **Група „Хумор“**, **Група „Футбол“**, **Група „Музика“** с раздел **„Фолклор и традиции“** и раздел **„Класическа музика“**. Ежемесечните срещи на кафе на улица „Остершрасе“ 4 в Еймсбютел също се осъществяваха.

Продължихме да правим Събор на българската самодейност по песни и танци на българите в Хамбург. Учредена беше **наградата „Златната роза“ за български фолклор в Северна Германия**. На съборите ни гостуваха групи от Дюселдорф, състави от Трия и др. Съборите се финансираха от семейство Юкер.

Повече от 10 години в Щат парк се провеждаха срещите на група „Футбол“ – през пролет-лято и есен за ежеседмична подготовка за фут-

болни срещи. Организирахме футболни срещи на открито и закрито, в спортна зала, с публика, тържествено начало и връчване на купа. Установихме връзка с Българския футболен съюз в София. Спортът на открито привличаше участниците с тренировки – всяка седмица на „Българското място“ в Щат парк – в условията на семеен клуб и максимална отвореност за всички желаещи българи от Хамбург. Идваха и български студенти, и временно пребиваващи в Хамбург спортисти, и обикновени наши сънародници. Отборът беше разделен в два състава и с помощта на организатори работеше равномерно, системно и с добър дух³. Футболистите помагаха за развитието на Клуба, като играеха на всички негови летни семейни срещи с пикник, на фолклорни събори и спортни игри за възрастни и деца – за радост на публиката и за свое здраве.

3. Нови групи в Клуба:

Титла „Мис и Мисис България в Хамбург“ с пролетни балове – с три години прояви (в кафе „Тракия“, Спортния център ETV Eimsbütel) – **Музика 2009, Изкуство 2018.**

Направление „Майчинство, бащинство и деца“ започна да действа през 2008 г. – на името на Мартин Найес и с организатор на групата Таня Найес – и продължи 8 години. В момента се преустройва с нова дейност: рисуване, песни и други, съвместно с безвъзмездна педагогическа дейност за желаещи учители и членове на Клуба.

Група „Интернет“ се събираше епизодично.

Група Готварство 2019 се включи в ежегодното завършващо празненство „Българско слово, музика и багри от Хамбург“ – по подобие на

³ Футболът първоначално се водеше от професионален треньор за юноши, който на свободна практика и без заплащане работи доста години до връщането си в България. Заедно с това Клубът развиваше футболната си дейност с различни непрофесионални треньори, но също и без треньор. Участниците участваха в аматьорски мачове, имаха свои отличителни знаци, печелеха купи, получаваха официални благодарности. Всеки футболен сезон започваше и завършваше с изпълнението на химн. Тук главни организатори на футболната дейност бяха Манфред Юкер, Димитър Луизов и Свилен Дойков. Аз присъствах на почти всички безбройни тренировки с желание ние, българите в Германия, да имаме спорт за здраве. Емоционалната полза от спорта също беше голяма.

българите в Чикаго от 2018 г. насам. Благодарение на ДАБЧ, в София установихме с тях много добри контакти и взаимно обогатяване в литературната и художествената дейност.

Не е възможно изчерпателно да кажем какво сме свършили за изминалите 15 години, но трябва да отбележим, че ние сме сдружението, което организира за всички българи празнуването на Трети март на самия ден – през 2018 и 2019 година в Хамбург.

Клубната форма на общуване, която започнахме в Хамбург, е все още много нова и се бърка с обикновен клуб за общуване на дадено място и забавление. Не, нашето е форма на особено хуманна организация, която работи на ниво „глобална биоекосистема“. Тя е естествена и обикновена като самия живот и предстои тепърва, с развитието на българската култура, да се възприема от все повече хора, защото в напредналите държави на пазарната икономика хората трябва да имат и места за избор на социално организирани почивки на клубна основа. Професионалното ръководене и смяна на ръководството осигурява демократично управление и удовлетворение.

4. През 2020 година е 15-тата годишнина на Клуба. Какво направихме и какво е новото?

Клубът ни продължи да работи активно в периода на пандемия, ние имахме много повече хора, които участваха и знаеха за многогодишните ни дейности. След огромния труд, който с търпение положих в началото, видях как всеки българин в Хамбург идва с уважение, търси възможности за участие, при това въпреки техническите трудности на новите условия и програми. Поклон, мои мили сънародници!

На 19.01.2020 г. Клубът ни гласува да бъдат подадени в съда документи за регистрация като юридическо лице, като Дружество. Идеята бе да има повече права, да развива по-богата и разнообразна официална дейност, да събира членски внос. В стария си вид Клубът бе достигнал до предела на своето саморазвитие – и като инициативи, и като кадри, и като финанси. Започна една година на набиране и оформяне на документи, на превод на немски юридически език, на регистриране... Преводачите Дарина Христова и Гергана Хютман оказаха огромна помощ и взеха безвъзмездно участие в този важен процес. Въпреки административната работа по новата регистрация на Клуба, в условията на панде-

мията той продължи своята дейност под мое ръководство и с голямата финансова помощ на моя съпруг проф. Манфред Юкер.

На 4. май 2020 г. получихме успешна съдебна регистрация в Регистъра на Хамбург – със същия предмет на дейност и същото име „Клуб на българските жени и семейства в Хамбург“ (Bulgarischer Frauen- und Familien-Club Hamburg e.V.). Последва и втори път – на 8. декември 2020 г. – по изискване от страна на град Хамбург.

През 2020 г. журито на любимият ни Ежегоден литературен конкурс за авторско художествено майсторство на българите в Хамбург присъди заслужени награди за периода 2019/2020 г. и ги връчи по пощата по случай 24. май⁴.

⁴ Христина Въчева, филолог – първа награда за авторско художествено майсторство на българите в Хамбург в раздел „Проза“ за нейния разказ „Щастливец“ и за подкрепа на литературната дейност в Клуба; Диана Бързева, филолог (посмъртно) – първа награда за авторско художествено майсторство на българите в Хамбург в раздел „Поезия“ за нейните стихотворения „Феникс“, „Заедно“, „Жътва“, „Рибари“ и „Интернет“ и за подкрепа на литературната дейност в Клуба; Марина Савова, пианист – първа награда за авторско художествено майсторство на българите в Хамбург в раздел „Художествен превод“ за превода от български на немски език на стихотворението „Моят свят“ от Христина Въчева и за подкрепа на културната дейност на Клуба; Патрисия Найес (шестнадесетгодишна) – специалната награда за авторско художествено майсторство в раздел „Художествен превод – млад преводач“ за превода от български на немски език на стихотворението „Път към светлината“ от Христина Въчева и за подкрепа на културната дейност на Клуба; Велина Вебер, филолог – втора награда за авторско художествено майсторство на българите в раздел „Художествен превод“ за превода от български на немски език на стихотворението „Ангели на земята“ от Христина Въчева и за подкрепа на културната дейност на Клуба; Гергана Нойман (от ХанOVER) – специалната награда за авторско художествено майсторство на българите в раздел „Медийна комуникация и сътрудничество“ за нейните писма, поздравления за български празници до Клуба и участие в мероприятията ни онлайн (2018–2020 г.) и в подкрепа на културната дейност на Клуба; Електронната медия “Melange Bulgaren“ – Елица Караенева, Елица Ценова и колектив – блог на българите в Австрия (Културно сдружение „Българите в Австрия“) – специалната награда за авторско художествено майсторство на българите в Хамбург в раздел „Медийна комуникация и сътрудничество“ за майсторско списване и оформяне

На 5. април 2020 г. с много смях и забава реализирахме 13-тото Биенале на българския хумор в Хамбург – онлайн, в Зуум. Добрият хумор е екологичен фактор, който дава здраве дори в условията на пандемия. Участваха и българи от Хановер, от Дружеството „Българи в Хановер“; установихме връзка и с г-жа Доровска, директор на Музея „Дом на хумора и сатирата“ в Габрово.

По случай 24. май, с изпълнения на литературни произведения и песни от деца до 17-годишна възраст, се включихме в инициативата „Голи са без книги всички народи“ на г-жа Илиана Йотова, вицепрезидент на Република България. Подготовката беше осъществена от професионални педагози по литература и музика: г-жа Вълчева и г-жа Калчева. Получихме благодарствено писмо от името на г-жа Илиана Йотова. Видеата, които изпратихме, можете да видите в YouTube канала на вицепрезидента⁵.

Направление „Майчинство, бащинство, деца“ на Клуба, съвместно с групи „Музика“ и „Арт“, организира участие на деца до 17 години в Конкурса за детски рисунки „България в моите мечти“ на Държавната агенция за българите в чужбина. Представянето беше осъществено в условията на пандемия, но с ентузиазъм и желание от педагозите, родителите и малките участници.⁶

Празнувахме нашата 15-годишнина с оригинален тържествен празник: Виртуална среща „Българско слово, музика и багри от Хамбург и света. Изложба на художника проф. Василен Васевски. Как се чувстват хората в период на пандемия?“ С поезия, песни, класическа и народна музика, с художниците от група „Арт“ (Изкуство) и прекрасната виртуална изложба на проф. Васевски. Включиха се българи от Хам-

на издадените материали в блога през 2019/2020 г. и информационна подкрепа на българското самосъзнание; Димитър Георгиев – отличителен знак, специална награда „Произведение за гражданска позиция и високо обществено значение“ за неговия разказ „Историйка за смисъла на тоя живот“.

⁵ <https://www.youtube.com/channel/UCrHSSGeDjulB8qYemDSr-Wg/videos>, както и на официалната ѝ фейсбук страница: <https://www.facebook.com/IlianaIotova/> в секция „Видео“, плейлист с името на инициативата.

⁶ Наградените деца са: Патрисия Найес, 15 г., Луиза Онезорге, 14 г., Мартин Найес, 13 г., Радост Минчева, 10 г., Никол Найес, 7 г., Денислав Деянов, 6 г., Сания Хашимова, 5 г., Дора Вичински, 3 г.

бург и съседни градове (Билефелд), от София и Варна, от САЩ – Чикаго и Калифорния, и др. Беше изключителен празник с много поздравления, настроение и радост.

Ние се радваме на уважението на местния почетен консул на България в Хамбург проф. Герд Имайер, на Държавната агенция за българите в чужбина в лицето на всички досегашни председатели, и особено на и.д. Димитър Владимиров, г-жа Лили Спасова, г-н Димитър Карарусинов – когато се обърнем към тях, получаваме веднага материали и ценни книги на български език, информация за сътрудничество с други българи от цял свят. Г-жа Снежана Йовева от години има научен интерес към българите в чужбина, което ценим изключително много и благодарим за компетентността ѝ и обективното отразяване на нашата дейност като нова форма за полза на българите в Хамбург, а и възможна опция за българите по света.

Поставихме началото. Мечтата ми е нашият опит да стигне до повече хора. Където има българи – в България и по света, да бъдат разработени такива форми за запазване на българските, на семейните отношения и децата, на тяхната родна идентичност като важна стъпка за тяхното стабилно екологично развитие. Не се съмнявам, че след години такава специализирана дейност ще заеме трайно място в живота на българските общности. Тази идея е вечна като самото жизнено развитие и не е резултат нито от икономическо, нито от политическо, нито от религиозно разбиране, а е общочовешка и универсална. Да сме здрави, да работим и да общуваме! И всяко нещо идва с времето си.

Посвещавам на нас, българите – с любов!

д-р Емилия Иванова Юкер

Хамбург, 19.12.2020 г.

* * *

Емилия Иванова Юкер, доктор на биологичните науки, специалност екология. Академичната си титла получава след редовна аспирантура в Института по екология на БАН под ръководството на доц. Николов и проф. Недялков. Прави защита пред Специализирания съвет биология към Института по физиология на растенията „М. Попов“. Работи върху философски проблеми – категория „Глобална екосистема“ с преподавател проф. Дунов от Инсти-

тута по философия на БАН и доц. Стойчев от Катедрата по философия на Химикотехнологичния университет в София. Завършва пълния курс за Международно валиден сертификат по приложна екология в Международния институт по хидрология и приложно инженерство на околната среда в град Делфт, Нидерландия. Има 5 следдокторски специализации в различни държави, работи в известната лаборатория „Стрес от климатични промени“ на Министерството на селското стопанство на САЩ, в района на Вашингтон Ди Си по приложението на генно инженерство и ядреномагнитен резонанс за целите на екологични проблеми при растенията в САЩ. Завършва двугодишна специализация и получава сертификат с дипломна работа от Медицинския факултет на Университета в Хамбург по невромолекулярна биология с приложна невромолекулярна биология в Германия. Развива социална екология за българите в Германия, където живее повече от 20 години. Има титла дипломиран инженер-химик в областта на органичния синтез, официално държавно ниво, признато в Хамбург.

От 17-годишна, когато след златен медал в столична политехническа гимназия постъпва като студентка, не престава да изследва и да работи във всички условия, където живее. В последните си проекти, след 5-годишно образование по изобразително изкуство в Народния университет в Хамбург, работи и като художник. Разработва философски аспекти в науката и живота. Отразява прекрасното влияние на музиката и рисуването като екологични фактори върху човека, използвайки и музикалното си образование от преди това. Реализира съвместни и самостоятелни изложби в Германия. Има семейство, което много цени, и един син – студент. Дъщеря е на известния основател – пионер и ветеран на създаването и признаването на „Опазването на околната среда“ и екологията като предмет и реализация в Национална система за възпитание и обучение в Общобългарското средно специално образование и Източна Европа през 70-те години – Иван Нед. Иванов. Баща ѝ по-късно разработва по своя инициатива основите и необходимостта от химическия контрол на водите в България и опазването на природната среда в градската екология. Преподавал е по темата: „Знанието в живата практика няма граници“. Затова неговите трудове могат да се видят в Музея на образованието в Габрово, както и в Библиотеката на Конгреса в САЩ на български език. Подпомагал е Клуба на българските жени и семейства в Хамбург от създаването му през 2005 година. Възпитал е трайно учениците си стремежа да организират жизнената среда като специалисти така, че българите в добри условия да посрещнат бъдещето.

БИБЛИОГРАФИЯ

Ivanova, E. On the category “Global Ecosystem”. – Philosophical Panorama, Journal of the Philosophical Society, 4, Sofia, 1997, 56–84.

Stoichev, St., E. Ivanova. Philosophical-sociological problems of ecology. – Philosophical thought (Философска мисъл), Institute of Philosophy – Bulgarian Academy of Sciences. Sofia, БАН, 1986, 66–73.

РОДОПСКИ ГАЙДИ ЗА 8-МИ ДЕКЕМВРИ

Илиян Сарандалиев

Москва

Казвам се Илиян Сарандалиев, на 34 години, от Смолян. От 2016 г. прекарвам по-голямата част от времето си в Москва. В момента работя в руска банка в Москва, която е собственост на български холдинг. В тази връзка пътувам сравнително често между София и Москва. Отделно от това съм председател на Сдружение „Организация на българските студенти Браво“, което се занимава с поддръжка на български студенти, учещи в България и в чужбина. Благодарение на двете ми основни занимания поддържам силна връзката си с България, макар и намирайки се през повечето време зад граница.

Радостен съм, че работя за компания, която има български корени, защото това ми дава допълнителен стимул и мотивация да полагам максимални усилия всичко да се прави добре – в крайна сметка резултатите от моите усилия ще се върнат в българската компания-майка. От друга страна пък, работата ми с български студенти, които учат в частност в Москва, също поддържа здрава връзката ми с България, българите и българския език.

Начинът ми на живот в Москва не се различава съществено от начина ми на живот в България. Повечето руснаци знаят къде се намира България и са я посещавали, много имат недвижими имоти у нас. Прави ми впечатление, че много руснаци познават както по-известните туристически места в България, така и много по-неизвестни градове и природни забележителности. Имало е случаи, в които съм се чувствал леко неудобно, защото са ми разказвали за някакво място в България, което аз не съм посещавал никога в живота си. Това до голяма степен ме е амбицирало да обикалям повече, когато съм в България, и да продължавам да я опознавам. От друга страна, поради дългогодишния диалог между българи и руснаци се е получило едно добро познаване и общуване между двете страни и бих казал, че това се чувства и в отношението на руснаците, с които общувам сега. Разбира се, понякога възникват неприятни разговори по отношение на настоящите политически отношения между страните ни, но като цяло аз лично се старая

да не навлизам в ненужна полемика и да съхранявам разговорите около теми, които са встрани от политическата насоченост. Последно, бих искал да кажа за две неща, които са ми направили впечатление. В Москва – огромните мащаби на строителството – сгради, паркове, пътища, а в Санкт-Петербург – аристократичността и финеса в централната част на града, който е построен през имперския период на Русия. Двата града са силно контрастни както в архитектура и строителство, така и като климат и по отношение на хората, живеещи там.

В Москва много от българските студенти и младежи се събират на различни мероприятия, свързани с български традиционни празници – 3-ти март, 24-ти май, 8-ми декември, Коледа. Интересна е историята на едно от празненствата за 8-ми декември – през 2019 г.

През ноември 2019 г. бях в България и по-точно в Смолян. Обсъждахме с приятели предстоящите празници. Единият от тези приятели е Росен Владимиров, който е много добър певец на родопски песни. От дума на дума се заговорихме за студентския празник. На шега предложих да дойде заедно с няколко гайдари в Москва за студентския празник и заедно да поздравят студентите. Росен пък на шега прие поканата. Пак така лековато говорихме с наши приятели гайдари и започнахме да ги питаме дали искат да дойдат да свирят в Москва за 8-ми декември. Времето беше кратко, много от тях искаха, но някои нямаха международни паспорти, някои не можеха да вземат отпуск, някои не ги пускаха жените им и т.н. В крайна сметка стигнахме до Емануил Пунев и Венцислав Тасев, които имаха и желание, и паспорти и можеха да организират бързо взимане на отпуск. Емануил е от Златоград, от малък свири на гайда, а в реалния живот е юрист и преподавател в школа по гайда. Венцислав пък е от Кърджали и свири на гайда от три години, научил се е именно в школата, в която Емануил е преподавател, а в реалния живот е авиационен инженер. И тримата изпълнители имат своите собствени професии и свирят и пеят за удоволствие.

Когато се прибрах в Москва след средата на ноември, започнах да подготвям сбирка на студентите за празника. Предложих на готвача от българския ресторант „Баба Марта“ в Москва – бате Митко, да направим празненството при него. Те имат певица на български народни песни, но идеята за гайдари и изпълнител от Родопите му допадна. Бате

Митко предложи да направи меню само с традиционни български ястия – шопска салата, печено прасенце, лютеница и т.н. Обстановката в ресторант „Баба Марта“ е типично българска – червени покривки, камина, традиционни черги, носии и глинена посуда по стените. Ресторантът е в централната част на Москва и се посещава от много руснаци и чужденци.

Пуснахме информацията за събирането сред нашите студенти. Събраха се около 30 човека българи. Появиха се и няколко руски студенти, които учат български език в университетите си. Те също изявиха желание да присъстват на традиционната вечер. Беше им интересно да се срещнат отблизо с нашата култура и обичаи. Така в подготовка минаха 2-3 седмици, докато дойде 6-ти декември – денят, в който нашите родопски изпълнители трябваше да пристигнат в Москва. Гайдарите се познаваха и свиреха заедно, но с Росен никога не се бяха срещали. Свързахме ги и те се чуваха по телефона, а реално се запознаха лично на летището в София. За радост, аз познавах и тримата и бях спокоен, че са много добри в свиренето и пеенето и бързо ще успеят да се сработят.

И така, 6-ти декември, Никулден, тримата музиканти пристигнаха в Москва. Няколко от нашите студенти предложиха да се грижат за тях през следващите дни и да им покажат по-интересните забележителности на Москва.

Веселбата на 8-ми декември трябваше да започне около 20 ч. През деня музикантите репетираха, към 19 ч. облякоха носиите и стегнати тръгнахме към „Баба Марта“. Първият човек, който видя момчетата, облечени с родопски носии, беше шофьорът на таксито – не можа да скрие удивлението си при вида на родопските носии. През целия път разпитваше с интерес за носиите и музикалните инструменти.

Когато стигнахме пред ресторанта, музикантите влязоха през централния вход. От нашите студенти все още нямаше никого, но по останалите маси имаше насядали други гости. При вида на гайдарите цялото заведение сякаш замлъкна и впери поглед в тях. Очаквах нещо да се случи, но ние си седнахме спокойно на масата, без да създаваме излишна суматоха. Тихо се чуваше шептенето на хората наоколо, които все още недоумяваха какви са тези младежи – част от някаква програма,

или просто екстравагантно облечени гости на заведението. Малко по малко нашите студенти започнаха да идват. Събрахме се около 30 човека студенти, дойдоха и няколко руски студенти, учещи български език, както и няколко българи, които от доста време живеят в Москва. Бяхме пуснали мълвата, че ще идват гайдари от Родопите и това беше дало резултат.

Вечерта протичаше спокойно, главният готвач – бате Митко, ни носеше традиционни български ястия, хората си говореха и се забавляваха. По някое време музикантите взеха гайдите си и се отделиха в едно съседно помещение, дойде време да вземат празненството в свои ръце. Надуха гайдите и само след секунди цялото заведение се озвучи от родопска сюита (последователност от песни). По традиция се започва с бавна, тежка мелодия и след това се забързва с хороводни песни. Всички впериха поглед в музикантите, никой от традиционните клиенти на заведението не беше очаквал такова нещо. Руснаците и чужденците по съседните маси станаха и извадиха телефони, за да заснегат на какво „чудо“ са присъствали. Студентите и другите българи станаха и започнаха да играят хоро. И така няколко песни подред. Хората от съседните маси също започнаха да се хващат на българското хоро, макар да не знаеха стъпките. По лицата им личеше, че са възхитени и много се радваха на българската група, която още повече пък се радваше, че сме си спретнали истинска българска традиционна вечер, па макар и на 2000 км от България. След първата серия от песни цялото заведение избухна в бурни аплодисменти. Хората искрено се радваха и широки усмивки грееха по лицата им. Започна серия от снимки – всички искаха да поздравят музикантите и да се снимат с тях за спомен.

След това изпълнение, целият ресторант сякаш избухна – хората се ентузиазираха, вдигаха се наздравици, всички се веселяха, а причината бяха родопските гайди и българите, които се радваха и танцуваха. През цялото време настроението само се повишаваше от гайдарите и певеца. В края на вечерта на гостите на заведението, дълго след като то затвори, не им се искаше да си тръгват, сякаш искаха вечерта да не свърша. С това ще завърша разказа си за 8-ми декември – за мен това ще си остане един от най-запомнящите се моменти в живота ми, предполагам, че и за повечето присъстващи българи и чужденци в тази вечер.

И така, основното мероприятие, за което бяха дошли нашите приятели от България мина много весело и даже по-добре от очакваното. Те разполагаха с още три дни в Москва, през които имаха възможност да се поразходят и да разгледат града. Аз обаче ги помолих да направим още едно кратко изпълнение. Както написах по-горе, в Москва работя в банка, собственост на български акционер. По това време в банката работехме трима българи. И тримата бяхме много задружни и постоянно разказвахме на колегите си за България и ги гощавахме с български традиционни храни и вина при всеки удобен случай. Така че не можех да не използвам възможността да им покажа и истински български музиканти, още повече представящи музика от моя роден край. Помолих момчетата и те се съгласиха, да направят едно кратко изпълнение пред колегите в банката. За всички служителите в банката това беше пълна изненада. Планирахме го така, че да направим поздрава за тях в ден, през който те имаха дълго обучение, което продължаваше след края на работния ден.

Та – върви си обучението, служителите на банката слушат леко изморени, а ние с тримата музиканти се промъкваме тихо през един от задните входи на сградата. Музикантите лекичко настроиха гайдите и изпънаха носиите. Качихме се на втория етаж, а там, представете си, един дълъг мраморен коридор, който в края завършва с голямо фойе, където се провежда обучението. Там са седнали всички служители на банката ни. Гайдарите надуха гайдите и тръгнаха по дългия мраморен коридор, всичко закънтя. В един миг банката оживя, акустиката беше уникална, всички служители започнаха да се чудят какво става. Когато стигнаха до фойето, Росен взе микрофона и запя песента „Торнал е Тодьо“. Всичко служители грееха, бяха извадили телефони и снимаха, нямаше и помен от уморените, задрямали лица отпреди няколко секунди. Единият от българските колеги, който беше до мен, се разплака от вълнение и радост при тази гледка. Още повече че ние слушахме в чужбина песен, в която се пее за гурбет. Музикантите изсвириха и изпяха няколко песни, след което ми дадоха микрофона, започнаха да ваят въпроси – а какъв е този инструмент, от каква кожа е, как е изработен, а какво символизира отделните части и цветове на носиите, как се изработват шевиците по носиите и още много. Искрен интерес

и любопитство личеше в блясъка на очите на руските ни колеги. Последваха отново множество снимки и усмивки. Така се появи още един запомнящ се момент за мен в живота ми.

През следващите няколко дни последва още малко време заедно с нашите родопски музиканти. За всеки от нас тези няколко дни заедно бяха изключително приятни и зареждащи с позитивни емоции. Аз бях радостен и доволен, че съм се порадвал на родопската музика, макар и в Русия, успял съм да представя част от българската култура и на познати, и на непознати хора в Москва и им създам положителни емоции, които се надявам да помнят до края на живота си и да споделят на приятели и близки. А Росен, Емануил и Венцислав бяха горди, че са запленили сърцата на българи и руснаци и са видели радост в очите им и усмивки на лицата им.

По-долу бих искал да представя и личните впечатления на единия от гайдарите – Венцислав Тасев: „За предстоящото ми пътуване до Москва през декември миналата година разбрах в последния момент. Всичко се случи доста ненадейно и съответно, дори нямах време да си изградя някакви конкретни очаквания. Преобладаващо в мен бе вълнението, че ще представям гайдарската ни школа в чужбина. За Москва мога да кажа, че е един космополитен град, който обединява в себе си богата история и актуално настояще. Правейки паралел с много други западни столици Москва по нищо не отстъпва, дори напротив. Впечатлен съм от елегантния начин, по който е запазена собствената идентичност (99% от търговските надписи са на кирилица), но същевременно в крак с всички световни тенденции. Поразиха ме и мащабите – всичко бе много, много голямо. Ама много голямо! Свирихме на две различни места, като всяко от изпълненията имаше своето различно очарование. На празника в ресторант „Баба Марта“ се бяха събрали голяма група български студенти, които много се забавляваха. Правеха го и руснаците по съседните маси, въпреки че може би чуваха за първи път музиката, която свирехме. Впоследствие разбрах, че българските младежи в Москва всъщност много се поддържат, помагат си и имат добри приятелски и работни отношения помежду си. Не на последно място искам да спомена и поздрава, който направихме на работното място на човека, който ни доведе в Москва – Илиян. Беше след края

на работното време и повечето от служителите бяха присъствали на целодневно обучение. Бяха ги задържали допълнително, без обучаващите да знаят защо. И въпреки умората, която видях в очите им, усетих тяхната искрена изненада и удивление, когато се появихме в носии и засвирихме във фойето на банката. Показаха огромна доза уважение и радост, дори и да не разбираха текста на музиката, която изпълнявахме. Като цяло пътуването до Москва е едно най-спонтанните и неочаквани неща, които са ми се случвали и съм сигурен, че ще пазя много топли спомени за цял живот. И не само спомени, а и нови приятели.“

СПОДЕЛЕНО ЗА ИЗКУСТВОТО И РОЛЯТА МУ В ЖИВОТА НА МЛАДИТЕ БЪЛГАРИ В ЧУЖБИНА

Лили Спасова

*Главен експерт в Държавната агенция за българите в чужбина
към Министерски съвет, дирекция „Български общности
и информационни дейности“*

Младите българи са талантиливи, можещи, искащи, знаещи, те са хора, които растат и търпят развитие във всеки един момент, а изкуството е магията, без която светът би бил безцветен. Да се дава поле за изява на младите хора е не просто полезно, то е важна част и приоритет, и тъй както солта дава вкус на храната, така изкуството е магическата подправка за самия живот.

Съществуват различни културни проекти, между които фестивали, конкурси, инициативи, (реализирани, индивидуално или в партньорство с различни НПО в България и чужбина или пряко от Държавната агенция за българите в чужбина (ДАБЧ), които са насочени към българите извън граница и стимулират запазването на българския език и култура, съхраняването на родните традиции и българското самосъзнание. Допирът с изкуството е огромен заряд за младите хора. Привличането на деца и младежи от българските общности в чужбина към традиционни конкурси и фестивали е свързано с различни аспекти на изкуството и е една добра възможност за тях – да имат свободата да избират полето на своята изява. Това е пътят за цялостното им развитие и изграждането им като хармонични и полезни за обществото индивиди. Връзката на младите българи от българските общности по света с изкуството не е имагинерно понятие. Включването им в такъв тип инициативи е важно и допринася те да не се плашат от предизвикателствата на новото време. При по-малките това зависи и от активността на родителите, на близките и на учителите от съботно-неделните български училища в чужбина.

През годините българският учител зад граница е доказал своя професионализъм и отношение, служи за вдъхновение на децата и ги активира в тази посока. Поне това сочи моят скромнен опит като експерт в ДАБЧ. Възможностите за участие в различни инициативи се увеличи-

чават и обхващат почти всичко – литература, изобразително изкуство, кино, анимация, създаване на блогове, театър, музика, народни танци, модерни танци, фотография, преводаческа дейност. Добър пример е инициативата „Българската народна мъдрост по света“, чиято цел е разпространението на българската култура и традиции в страната, където живее младият човек, привличането му в различни дискусии по актуални теми.

През 2020 г. COVID-19 преобърна света и реализирахме дискусии, дори филм по този актуален проблем, където младите хора разкриха своята гледна точка и отношение. Практиките в чужбина са много и разнообразни, като основна двигателна сила в обучението на младите хора е акцентът върху свободата на избора и включването им в прояви, свързани с изкуството. Пример за отлично взаимодействие е съвместната работа между ДАБЧ и Фондация „Детето и фолклора“. Доказателство е успешното привличане на участници в проекта „Българската народна мъдрост по света“. През всичките отминали години участниците от българските училища в чужбина, техните учители и родители подкрепяха идеята и всяка книга от поредицата се превръщаше в едно малко чудо, в което преводачите и художниците са нашите деца. Проектът има важна роля за младите българи и чрез него те не само се докосват до съкровищницата на българската народна мъдрост през вековете, не само обогатяват своите познания, свързани с идеята, че българското народно творчество е богатство и ценност, но и четат на родния красив български език. Свежият им поглед и интерпретация ги превръща в посланици на българската култура по света.

Поддържането на националното самосъзнание сред подрастващите е приоритет на ДАБЧ. Конкурсите за литература „Стефан Гечев“, за рисунка „България в моите мечти“ и за музика „Любка Рондова“ се утвърдиха като програми за издирване и насърчаване на деца с изяви способности от българските общности по света. ДАБЧ е и съорганизатор на Националния фестивал на детската книга в Сливен. През последните години участие взеха деца от българската диаспора в Украйна, Молдова, Канада, Унгария, Великобритания, Испания, Италия, Германия и други. На страниците на сайта на Агенцията, както и на страниците на портал „Родина“ се публикуват инициативи за най-малките ни сънарод-

ници и информация за случващото се в българските училища по света. ДАБЧ за поредна година подкрепи и Фестивала за детско медийно изкуство „Арлекин“, който се провежда под мотото „Светът в моите очи“ с цел стимулиране на детската фантазия и творчество. Поради COVID 19 той се проведе за първи път онлайн, но въпреки това съумяхме да станем част от магията на киното, да подкрепим обучителни уъркшопове на млади хора от чужбина в различни направления на киноизкуството.

Създаването на филма „Деца и младите хора срещу коронавируса“ се случи в рамките на 9-тото издание на фестивала „Арлекин“ със съвместното участие на деца и младежи от различни държави и от градове в България и отрази гледните им точки по актуалната тема.

ДАБЧ подкрепя библиотеките към българските неделни училища и библиотечни кътове, така нужни за подрастващите. Беше създаден късометражният филм „Най-хубавото“, съдържащ кадри за библиотеките, кътовете с книги, арт и фолклорните занимания в Република Южна Африка, САЩ, Сърбия, Русия, Испания, Молдова, Украйна и Германия. Подкрепяме включването на непрофесионални групи в престижни театрални инициативи като фестивалът „Велко Кънев“, който се провежда в Тополовград. В него успешно поддържа включването на театрални групи на наши сънародници от Молдова, Украйна, Канада, Испания и други страни.

Изкуството е част от цялостната комуникация, от онова, което показваш на другите. То е пътят, който води към съзидателност и красота. Изкуството сближава хората. Нужно е младежите да бъдат подкрепяни и инициирани да общуват на езика на изкуството, който премахва границите и сближава хората. Изкуството да общуваме е важно и полезно, така както е важно студентите и подрастващите да имат свободата да творят и търсят нови пътища за реализация на своите идеи. Държавната агенция за българите в чужбина почти ежегодно организира „Спартакиада за ученици“, представители на българските общности зад граница. Съхраняването на българските традиции, предаването им от поколение на поколение държи жив и неугасим пламък на българщината и обичта към Родината. „Фолклориадата“, която също се организира от нашата институция, е значимо събитие. То разкрива богатството на българ-

ските народни танци, представени от наши сънародници зад граница. Фестивалът „Музите“ е част от красивия свят на изкуството, където привличаме участници от цял свят и те изразяват себе си чрез езика на изкуството. Свят, в който мостът на приятелството не е химера, а доброто е повече от злото. Младите хора творят и градят светли утрешни дни, в които е позволено да летиш върху крилата на мечтите си, но трябва да знаеш и помниш корените си. Това е пътят България да пребъде, да опазим българските народни традиции живи, да възпитаваме у децата си отношение към българския език, който е така съвършен и мелодичен, да се гордеем, че сме българи и да допринасяме с делата си светът да бъде по-добър и по-красив. Вярвам, че най-страшното нещо е човек да бъде „като всички“. Едно подобно унифициране е пречка за творческия потенциал на хората и развитието им. Според мене възрастните, академичните общности, училищата трябва да разчупят рамката и да се поучат от чуждия опит, в който това да си различен, това да мислиш различно, не е петно или причина да бъдеш аутсайдер. Изключително полезно е да се даде поле за изява на младите хора в сферата на изкуството. Изкуството, само по себе си, е най-чувствителното огледало на обществото и културата. Когато усилията са обединени около нещо добро и стойностно, неизбежно се ражда нещо красиво. Убедена съм, че най-важен в работата с младите хора е творческият подход. Тясното сътрудничество между държавните институции и неправителствените организации е необходимост. Обогащането на учебния материал с нова и полезна информация за младите хора е начин те да се запознаят със съвременни български автори и съвременно българско изкуство. Независимо, че живеем в голямо „информационно село“, необходимостта от представяне на полезна за младите хора информация, при това поднесена по подходящ начин, е една силна посока, която е нужно да се следва. Новите методи и форми, разчупващи рамката, свободата на избор на младия човек не бива да бъде подценявана и не трябва да се забравя, че именно творческата свобода е възможност, която отключва най-доброто и градивно в него.

Държавната агенция за българите в чужбина е модерна институция, която се стреми да приема предизвикателствата на новото време и да прилага иновационно-креативни подходи в културно-просветната си

работа с различните творчески обединения, организации и съботно-неделни училища в чужбина. Предизвикателствата на технологичното време, в което живеем, поражда необходимостта от нови форми на работа и осъществяване на взаимодействие с различните структури зад граница. С малки, но уверени стъпки вървим напред.

АРТИСТЪТ ОТБЛИЗО, АРТИСТЪТ НАДАЛЕЧ

Проф. д-р Владимир Атанасов

*Музиката е първичното начало на всички изкуства.
Съвършеният произход на всички изкуства.
Самото понятие Изкуство.*
(Гео Милев, *Музиката и другите изкуства*, 1923)

Повод за тези размисли дължа на Сдружение „Толкова близо, толкова далече“ и на г-жа Снежана Йочева, която ме покани в този проект. Заглавието, което се вижда по-горе, без да е особено находчиво, измислих лесно. Прегледах сайта на Сдружението и на една книжка с показателното заглавие *50 Artists You Should Know* (2006), за опресняване на паметта. Докато губех време да се наслаждавам на всичко от Джото и Ван Ейк до Миро и Уорхол, се върнах на заглавието и реших да скицирам всичко около думата „артист“. За нагледност избрах един свой любим артист – Иван Милев (няма го сред 50-те художници в книгата), и се заех да открия картината, която изразява най-близко хаотичните интуиции и образи, сред които се лутах в избора си. Най-сетне я открих – неговата творба **„Изкуството и тръненият венец“** (1922) (Ил. 1.)¹.

Изкуството се ражда редом с любовта или влечението. Вярвам на онези, които казват, че създаването и съзерцаването на една картина е еротичен акт. Ще припомня и това, че от 60-те години на миналия век насам в хуманитарното знание настъпват промени, които дават нови ракурси към разбирането и рефлексията на изкуството. Това налага едно изискване: самото понятие „изкуство“ да не се употребява току-така, без своята дефиниция и своето академично легитимиране.

Две десетилетия по-късно, през 80-те години, се заговаря за края на историята, а с това очевидно и за края на изкуството (вж. Фр. Фукуяма. *Краят на историята и последният човек*, 1992), но мнозина разумно допускат, че с падането на Берлинската стена нищо няма да свърши. В пандемичните обстоятелства през 2020 г., въпреки усилията и мерките, свързани с тях, се разбра, че и с това съвсем няма да сложат край на изкуството, въпреки затворените галерии, театри и кинозалони. Защото

¹ Снимка на картината на художника Иван Милев е публикувана в специалната кола за илюстрации в края на сборника на стр. 254. Бел. ред.

това не може да бъде краят? Предупреди ни един пророк, написал преди 40 години книга за унищожителен вирус – „Сблъсък“, Стивън Кинг (1979). Показаха ни го френските протести срещу опита да заличим културата и да заживеем, облечени само в анцузи и пижами.

За да стигнем дотук, обаче, историята започва отдалеч – в Крит из морските гълбини се появил Бик (не онзи, който похищава Европа), измолен от цар Минос (един от дванайсетте с това име), за да осигури властта му на острова. Вместо да принесе този (бял) бик в жертва на Посейдон, Минос (тук преразказвам Аполодор) извършил подмяна и отдал на закление друго животно. Разгневеният Посейдон решил да възстанови истината и снабдил истинския бик с любовна страст към жената на Минос – прекрасната Пасифея. На нея, дъщерята на Хелиос и сродница на вълшебницата Кирка, било дадено неудържимо влечение на сърцето и тя също се влюбила страстно в свирепото животно. За да разреши любовното си влечение, Пасифея, чиито интелект се мерел с този на първите мъже в двореца, поканила на острова Дедал. Интуицията му подсказала и художникът строител изградил сръчно дървена крава (подобна на Троянския кон), поставил вътре влюбчивата жена и бикът се сношил (в някои преводи „съешил“) с нея, все едно била истинска. От тази връзка се родил симпатичният Минотавър – с глава на бик и тяло на човек. Нали се разбира, че говорим за дървената крава на Аполодор („Митологическа библиотека“, бълг. изд. 1992). Впрочем в „Кентърберийски разкази“ нито една бъчва, въпреки ефектните опити, не може да се похвали с чак такова благословено посредничество.

Така митологическият наратив посочва една необикновена симбиоза не само между световите на хора и животни, но навлиза и в символната природа на тези сложни отношения – между художника и боговете – с изневярата, борбата за власт, морала – един комплекс, който води към нашата обща представа за човека на изкуството, за артиста.

Както стана дума, първият художник в нашата цивилизация, този, който построил чудесата на о. Крит, е тъкмо този Дедал.

Дедал е родом от Атина (лат.: *Daedalos*, стргр. Δαίδαλος), което означава „сръчен майстор“. В древногръцката митология Дедал е гениален художник, изкусен архитект, скулптор и изобретател. Както се спомена, той изобретил лабиринта на Минотавър. Този именно Лабиринт

за столетия остава семантична загадка. Много по-късно я интерпретира Джеймс Джойс, който написва „Портрет на художника като млад“ (1916). Тук се явяват поне два препъни-камъка: 1) отсъствието на субект в заглавието се възприема и като иронично намигване към читателя. Читателят навлиза в лабиринт, който превръща изкуството и творческото четене в идентичен акт на търсене и лутане. А още във въведението се появява и 2) една „мука“, която казва мууу и която не само напомня дървената крава от разказа на Аполодор, но всъщност е именно Кравата – традиционен символ на Ирландия. Детството, политическият свят, католицизмът, светът на художника и светът на читателя се преплитат в разказа на Джойс: първият контакт на детето с околния свят става „пълен каталог в описанието на сетивата“: *слух* (приказката/песента); *зрение* (косматото лице на бащата,); *вкус* (бонки-лимонки); *обоняние* (мушама); *осезание* (мокро – топло – студено). Сетивността, или да кажем – свръхсетивността на артиста е негов запазен знак: недоловимото е негова територия, далечното и чуждото – близостта и детайлите в неговото платно.

Тези сетивни следи са всъщност иманентното битие на артиста. Може да ги изтрием с един замах на въображението, заменяйки ги с бялото платно от пиесата „Арт“ на Ясмина Реза или онова „Момиченце с балон“ на мистериозния Банкси във формата на сърце – картина, която се самоунищожава мигове след като била продадена в „Сотбис“ за над 1 млн. британски лири. Твърдят, че платното обаче съвсем не се самонарязало напълно (благодарение на вградения в рамката шредер), а само – за щастие на колекционерката – била частично пострадало, което пък щяло да увеличи цената му.

Но да се върнем в света на митологичното. Не е известно колко статера (или дидрахми) е получил Дедал от Пасифея заради изобретението на кравата – сексуална примамка. Впрочем на сексуалността се е обръщало сериозно внимание още от Древността не само в символен аспект, но и за създаване на физически заместители. Тук ще отворя една скоба: секс играчки съществуват отпреди 28 000 г., когато, разбираемо, не са били обект на индустрия, от която някои корпорации са спечелили \$ 26.4 млрд. за една година (2018). Каишки, тапи и разнообразни приспособления, които били от камък, кост и други материали

са подхранвали въображението на човечеството в преследване на сексуалните миражи. Това ни подсказва, че *въображение* и *сексуалност* си остават неразлъчни за артиста.

По време на Великите географски открития и прекосяване на океаните с мирни търговски цели се появили т.нар. *dames de voyage* – вероятно симпатични секс кукли със съответното облекло, които, макар и от слама, въобще не изглеждала като плашила – били по вкуса на създателя си, който ги използвал *non profit*. Това все пак била примитивна субституция (замяна), но пък вършела работа за момента. Любопитно е, че мъжкото се отделяло и се превръщало в различни имитации по форма и дължина и изцяло било по предназначение, докато женското някак оставало цялостно до момента, в които силиконовата вагина съсипала всички романтични надежди за холистично обладаване на сурогатния партньор. Един разказ на Алек Попов е посветен тъкмо на това.

И така, в упорито търсене на актуализация на Дедаловото изобретение с критската крава, се натъкнах на нещо, което намира място именно тук – появил се първият парен вибратор, патентован в Америка през 1869 г. Но артистичната природа на човечеството не се изразява само в интуиции за форма и предназначение, но и за предназначението на безформеността – дъвката била изобретена от Уилям Симпъл, зъболекар от Охайо, който вероятно е мислил за дезинфекция и – може би – за протезиране. Между другото, няма зъболекар, който би възразил на това неговите пациенти да давчат дъвка, с оглед на отлепящите се пломби. Не е за учудване, но златната протеза вероятно е изобретение на зъботехниците, което в наши дни се замени с металокерамика. Но вибраторът на парна тяга, казват, бил предназначен за лечение на женска истерия. Тук Фройд би се изсмял, но ние дискретно ще замълчим! Въобще, ще припомня, че първоначално тези „играчки“ се продавали именно като лек – за болки в шията и гръбнака, против затлъстяване и т.н. Таргет хватките не са от вчера, но конструкция, която символично удовлетворява „реални“ щения, принадлежи на Изобретателя. Имаме предвид не романа на Борис Шивачев (1931), а Дедал, Артистът.

Изобретателят е Артист – находчив, неконвенционален, изненадващо креативен. А и си струвало, в преносния и в буквалния смисъл на думата.

Ето тук му е мястото да кажем, че изкуството има цена. И тази цена съществува (дори расте експоненциално при налудничави, неразбираеми, загадъчни и пр. продукти), когато изкуството е отсъстващо, разпадащо се, избледняващо или... както е с лабиринта – има единствен смисъл в това да не се достига до смисъла изцяло. Допускам, че именно тук се пресичат философските траектории на читателя, чийто поглед се движи отляво надясно, а мисълта му се върти в лабиринта на смислите, за да открие важното послание на книгата и нейния текст. И на зрителя, който съзерцава картината, а погледът му се „лута“ между цветове и фигури, пропорции и диспропорции до момента, в който с въздишка на облекчение, намери своето „място“ и си каже: „Харесва ми!“. Там е работата, че ако гледа картината *отблизо*, няма да схване симетрията или асиметрията, съотношението на багрите и въобще изобразителното послание, а ако я гледа *отдалеч*, ще вижда само цветно петно, може би достатъчно ярко или предизвикателно, за да привлече погледа и вниманието му. Като произведение на изкуството, интериор или и двете заедно.

Отблизо и отдалеч, отблизо и надалеч художникът вае своите светове, за да удовлетвори някакво своя влечение или напор, да насити някакво свое предпочитание, някаква своя интуиция, която го призовава да намери онзи необикновен цвят (както джаз музикантът търси своята „синя нота“), „своята“ пропорция, а защо не и диспропорция, симетрия или асиметрия, в които да изрази тази интуиция. Нарекох първия тласък интуиция, но той много често се описва като темперамент, като психическа нагласа, като енергетичен заряд. Ще поясня, че интуицията (лат. – *intueri*, съзерцавам) е чувствено възприятие, но нито е чувство, нито интелектуално заключение; тя се явява някакво съдържание като готово цяло и представлява инстинктивно схващане, ирационална функция на възприятието. Но с последици, които могат да бъдат съзнавани и рационализирани. Това е принципът и на *творческата интуиция* – това несъзнавано схващане за цялост, което Артистът осъществява като образ с всички семиотични и символически равнища и констелации в него.

Ето пример за една интуиция: *никога не разговаряйте с непознати!* Впрочем, у Булгаков („Майстора и Маргарита“, 1940) заглавието

на първа глава коректно би трябвало да се превежда, благодарение на Искра Ликоманова, като *Никога не разговаряйте с неизвестни (Никога не разговаривайте с неизвестными)*. Така или иначе, ние все се си мислим, че между науката (*интелект*) и философията (*интуиция*) понякога съществува разграничение (прави го Анри Бергсон), но много често именно философската интуиция е подпомагала интелектът да излезе от *рационалния лабиринт* на причини и следствия, категории, факти и класификации, аргументи и заключения. Да помислим върху писането – то е интелектуално действие, което съединява множество интуитивни открития. Наричаме ги прозрения. Прозренията са *иновации* в литературата и изкуствата, те са уникални/оригинални и създават духовни ценности. С други думи, намират се на най-високото равнище от интелектуалното осъществяване (от гледна точка на хуманитаристиката), която се нарича **творчество** (*creativity*).

Интуицията е способност за достигане до познание без необходимост от основания. Въображението провижда решението на проектите върху на основата на съществуващи вече възприятия. Художникът Иван Милев въплъщава своята интуиция и въображение в символите на декоративния стил и създава картината „Изкуството и тръненият венец“ (1922), в която Ерато, музата на любовната поезия (а може да е Евтерпа – музата на лирическата поезия), полага (а защо не удостоява!) трънения венец върху челото на твореца. Художникът е представил твореца като юноша, благословена смесица от невинност, сексуалност и профетизъм. Той е вперил поглед в своята богиня с несигурност и очакване. Изпял е любовна си песен в съпровод на китара, но Иван Милев е използвал тук един характерен похват за декоративизма – разместените детайли на формата – и зрителят се пита: който все пак свири на китара? Цветовете на дрехата показват, че това е Артистът, творецът. Организацията на символното пространство говори друго. Ето тук започва играта на привидности – би трябвало да е този, който държи китарата. Но ако се вгледаме по-внимателно, ще забележим тънки пръсти, издължени със заострен маникюр и издайнически пръстен върху показалеца на дясната ръка – прастар символ на могъщество, вяра, трудолюбие и талант. С други думи всичко, от което артистът се нуждае. Ръката на божеството е негова, неговата ръка е Божествена.

Питам се все пак кого наричаме „артист“? Понятието е широко, а покрай сериозните значения са се натрупали и доста всекидневни и неodobрителни употреби, които водят към серия от синоними – фокусник, фога, кръшкач, шмекер, манипулатор, играч. Да не продължаваме. Може би най-благовидното пейоративно клише е изразът „Артист с един хит“, нещо като „тя танцува едно лято“. Вижда се, както думата „артист“ идва отдалеч, така и пейоративите не са отскоро.

Устойчивото тълкуване на „артиста“, като стана дума за музите, е следното: „човек, занимаващ се с едно или повече от седемте изкуства“, т.е. ако не пребивава през цялото време, дори и за кратко е добре дошъл в Музея (Ликейона от времето на Теофраст, наследника на Аристотел), храма на музите, където (и когато) се е създавала „духовната форма на Европа“. С други думи артистът е човек, който има функцията на *медиатор* – чрез изкуството той привнася в човешкия свят послания, които боговете отправят към нас. Не подценяваме оракулите – те знаят какво именно е посланието, могат да го тълкуват или да го облекат (повторно) в символи по такъв начин, че да изпитат мъдростта и находчивото откривателство на простосмъртните. Но артистът също е тълкувател на светлините и сенките, на цветовете и формите, на звуците и мелодиите. Той, за разлика от всички останали, долавя и оформя, поставяйки ги в рамка – картина, книга, партитура, сцена. И пренася за поколенията онова, с което предходниците им са украсявали и обогатявали света, *индивидуирано*, както казва Юнг („Психологически типове“), и *актуализирано* в един съвременен възглед за човека и неговото място в света.

Впрочем, онези фолклорни изпълнители, които са съхранявали общностната памет в древна Елада, известно е, са се наричали аеди. Все там, в люлката на нашата цивилизация се появяват и т.нар. рапсоди (*омириди*), които пазят и са се специализирали да изпълняват Омировите песни. Тук би прозвъннало името на най-важната дъщеря на Зевс – Калиопа, покровителката на епическата поезия. На нея българският артист Яворов посвещава творба, която автоматично го превръща в един от поетическите законодатели на българската модерност.

Пенчо Славейков нарича това качество на артиста *новота*.

Артистът притежава способности несрещани и опитност, непозната за другите. Обикновено тя обединява таланта и наученото в някое

музическо училище или гимназия, ако е живял в Древна Гърция. Но може да е притежавал само дървена маса, тетрадка, молив... И ритма на приборя или на преминаващите влакове. Впрочем със съвременни значения понятието „артист“ започва активната си употреба от началото на XVI век (1507) – това е човек „опитен или познаващ изкуствата“. До днес това е точно така.

Ако размислим върху семантиката на понятието, бързо ще установим, че то обозначава територията на направата, майсторенето, занаята, сътворяването в много дълбока същност. Когато направих справка с Оксфордският речник на английския език, прочетох следното: по-старите значения на термина „артист“ са: учен човек или магистър по изкуства. Оттук ветрилото артистично се разтваря – този, който се занимава с практическа наука, традиционна медицина, астрология, алхимия, химия. Или въобще с нещо, в което умението идва през талант, обучение и практика. Артистът е вещь и посветен в „ръчното“ изкуство, което издига до виртуозно умение. Този занаят с времето започва да се назовава най-точно „изящно изкуство“.

Изкушен съм да потърся връзката между „изящното“ и „практическото“. Ръчното изкуство със сигурност винаги е било занаятчийско. Според науката „виновна“ е метакарпалната кост, която позволила на човечеството развитие на китката, а на ръката дава по-голяма стабилност и операционална подвижност на всички пръсти (не само на средния). Твърдят, че този процес е завършил около 800 000 години пр. Хр. Но това се отнася до всички ни, а не всички ние може да се похвалим, че владеем четката, длетото или чука, превръщайки къс мрамор от Карара в Давид. Гръцката дума *technē* обозначава способност, която предполага владееене на всякакъв вид занаят. Но едни от най-честите ѝ преводи е именно като „изкуство“. Прилагателното *technicus* (лат.) се родее с *τέχνη* (стгр.), което съдържа цяла палитра от значения – „умение“, „сръчност“, „вещина“, ловкост“... разбира се, „занаят“ и „изкуство“.

Артистът, чрез своята ръчна дейност и чрез дейността на душата, създава изкуство. Във всекидневната реч, а и в академичния дискурс понятието се актуализира като значещо за сценичните действия на музиканти, актьори, а оттук и към практикуващи във визуалните изкуства и развлекателния бизнес. Сега му е мястото да уточним, че използване-

то на понятието „артист“ за обозначаване на писател, поне в българския език, е рядкост. Позволих си по-горе да го използвам за поет, акцентирайки върху виртуозното смесване на словесно, визуално (представно) и мелодическо у Яворов:

*Над ливади, злака млади,
росен лей брилянт сълза...*

Така понятието започва да се метафоризира в посока на високото умение, изключително квалифицираната дейност и достига до медицината, правото, математиката и техниката, за всяко тяхно находчиво, смело, творческо, виртуозно постижение. Ще ми се на това място да припомня едно наблюдение, наречено *Metaphors We Live By* (1980) на Джордж Лейкъф и Марк Джонсън, където аргументирано се доказва, че метафората изпълва всекидневието ни, та и нещо повече – направлява го, защото „прониква“ не само в езика, на който говорим, в речта, която използваме, но също така в мисленето, та оттук и в действията ни. Двата лингвисти разкриват същността на метафората по следния начин: тя се състои в разбирането и преживяването на същности от един вид в термините на същности от други вид. Ако си представим в какво семантично ветрило се разгръща възможният фокус на понятието *Артист*, ще видим, че то се разпъва между „художник“ и „техник“, „артист“ и „занаятчия“, творец на „изобразително изкуство“, „приложно изкуство“, „визуални изкуства“. Нещо повече, метафоризациите на понятието „артист“ очертават много строга демаркационна линия между това, какво представляват други понятия като *изкуство*, *изкусно*, *майсторско*, и всичко останалото, което просто не е и не се очертава да бъде такава.

Следователно Артистът е метафора от *конвенционален* тип – такава, която определя концептуалната структура на всекидневието в неговата цивилизационна или религиозна промяна (Фернан Бродел би въвел тази метафора чрез своето *la longue durée* (фр.) – „дългото траене“). Ако се върнем към платното на Иван Милев „Изкуството и тръненият венец“, ще се наложи да си признаем, че конвенционалната метафора Изкуство, от своя страна, също определя структурата на нашето всекидневно мислене – изкуството е онова, което не е подвластно на смъртта (*Ars longa, vita brevis*). Изкуството и Артистът... Ако ги „съберем“ под

четката на Иван Милев – изкуството и тръненият венец (на артиста) ще получим *неконвенционална* (или творческа) метафора – самата картина като метафорично послание за симбиозата на небесно и земно, женско и мъжко, метафизично и практическо.

Да не останем обаче с впечатлението, че артистът е наблюдаван, мислен, разбиран само в отдалечени периоди. Съществуват и съвременни концепции. Често употребяваме вместо „артист“ и понятието *изпълнител* (англ. – *performer*). Да оставим настрана корпоративните CEO, SEO, COO. „Изпълнител“ е описателен термин, прилаган към лице, което се занимава с дейност, възприемана като изкуство. С други думи – концептуална метафора. Тази концепция е особено интересна в частта си за изпълнението като нещо „възприемано като изкуство“. Съществува съвременно схващане, че под „артист“, „изпълнител“ неофициално се разбира „човек, който се изразява чрез медиум“. Обаче: „медиумът е съобщението“, настоява Маклуън (1962), пояснявайки, че медиумът усилва или ускорява съществуващите процеси, променя мащаба, формата, модела в човешките асоциации и действия. Картината, например, е медиум, защото е извършила сложна трансформация в нашите способности на зрители, въвличайки ни в когнитивен лабиринт, където мислим и преживяваме, гледайки и виждайки. Впрочем, четенето също е акт, при който словесният образ се налага върху различни представи – от действителността и опита ни, за да „дойде“ при нас именно като образ с всички психически, а и социални последици от това.

Понятието „артист“ тогава започва да се използва и в качествен смисъл на човек, креативен в новаторска и изкусна артистична практика. Най-често терминът описва онези, които създават в контекста на изобразителното изкуство или „високата култура“ и се отнася към дейности като рисуване, скулптуриране, актьорско майсторство, танци, писане, филмопроизводство, нови медии, фотография и музика, колажиране. Тук следва да уточним, че след Леви-Строс се използва още един термин – *бриколажиране*, което се отнася с голяма точност към литературната критика, както твърди Жерар Женет². Така се събират всички оне-

² Обикновено *bricolage* (фр.) се превежда като „случайна работа“, неопределена професия, а оттук и *bricoler*-ът работи с каквото попадне, използвайки неща, които не са предназначени за конкретната му дейност. В „*La Pensée*

зи, които използват въображение, талант или умение за създаване на произведения, за които може да се прецени, че имат естетическа стойност. Историците на изкуството и критиците определят художниците като хора, които произвеждат изкуство в рамките на признати или разпознаваеми дискурси. Контрастните термини за висококвалифицирани работници в медиите, в приложните или декоративното изкуство се изчерпват с познатите *занаятчия*, *занаятчийство*. Или професионалист. Специализираните термин обаче полагат разликите между различните равнища на творчеството – *грънчар*, *златар* или *стъклодувач*.

Артистът още през Ренесанса се отделя от занаятчийството – вече се разграничават писари и писатели, бояджии и художници, каменоделци и скултори. В „Грехът на Микеланджело“ (с оригиналното заглавие *Il peccato*, 2019) на Андрей Кончаловски ефектно се визуализира тази разлика – между каменоделците от Карара и великия артист, скулпторът Микеланджело. Върху основата на подобни разграничения възникват студия, артистични работилници, гилдии, институции. За разлика от монументалното изкуство, „по-леките“ изпълнителски жанрове имат друга история и други места. Колкото и невероятно да изглежда това, кафе-шантанът (фр. *café chantant*) става такава институция за артисти и музиканти, където те представят своето изкуство. Първият кафе-шантан се ражда в Париж (1789) в бурни времена, когато бива превзета Бастилията, а малко по-късно е създадена и Декларацията за правата на човека и гражданина.

Съществува и друго равнище на отделяне между художниците, които творят за себе си или намират за необичайно да търсят пространство и престиж за своето творчество, и другите, които напипват чувствително топлата връзка между изкуство и търговия. И докато първите са отшелници и аскети, сещаме се за Иван Вукадинов, който след 1980-та година престава да излага и продава платната си (и едва ли е само той!), по петите на вторите често върви успехът, ако не творчески, то поне *savage*“ Леви-Строс определя примитивното мислене като „вид интелектуален бриколаж“, а Женет в „Структурализъм и литературна критика“, перифразирайки, казва: „критическата мисъл“ *изгражда структурирани цялости посредством една структурна цялост, каквато е творбата* [...], *строи идеологическите си дворци с отломки от предишен литературен дискурс*“.

финансов. Във всеки случай разделителните линии са все по-трудни за очертаване, защото *масовото* може да изглежда като *елитарно*, съвременният *ars gratia artis* се чете не като „изкуството е ценност“, а по-скоро като изкуството има цена – още повече когато наистина е ценност. В съвременната култура смещението на стилове, изразни средства, форми на социализация и монетаризация довежда сякаш до положението да се питаме не *кой*, а *какво* и *колко*. Но ако за една недвижимост важна е и околността, то за една картина, спектакъл, пърформанс все пак е важен *авторът*.

Артистът като автор влиза в друг режим, за него остава играта, а за неговия *импресарио* – всички останали детайли: разпространение, PR, излагане, продаване, възпроизвеждане, аукциони и др. Авторитетът на автора днес в голяма степен зависи от институцията на Интернет и това се отнася не само за литературата, но и за всички изкуства. Въпросът с музиката и правата върху партитурите е по-сложен. Казват, че с нашествието на новите медии, когато всеки е свободен да произвежда съдържание (в т.ч. и *fake*) и да го разпространява онлайн, институцията на автора все повече се размива. Този възглед обаче е повече апокалиптичен, отколкото да регистрира някакво действително състояние на нещата, защото принципът „всеки чете/гледа/слуша всичко“ едва ли ще отмести въпросът за оставащите все така важни институции – на *експерта*, *критика*, *издателя*, *колекционера*. Някога един наш философ колекционираше „гробнищна поезия“ – жалейки в мерена реч и често напълно скудоумно съдържание. Очакванията днес са сред пост истинния дигитален барок да се появят и колекционери на фейкове, поне инвестициите ще са по-малки.

Като стана дума за не-изкуство, редно ми се струва в края да обърна внимание и на една друга „институция“ – на *имитаторите*. Всъщност най-старата и опасна конкуренция на артистите, както откраднатите авторски права, са и фалшификатите. Имитацията предлага (почти) същия продукт, само дето не е оригинален, макар че цената му може да бъде достатъчно висока. Изглежда у човечеството се е надигнала всеобща страст към създаване на копия (и не само за протокол и архив), а за имитиране, модифициране. Всяка материя, оказва се, подлежи на модифициране, например генното инженерство осигурява малка

производствена площ и огромни търговски резултати. И не става дума само за плодове, зеленчуци и семена.

Първият, впрочем, който „ревизира“ понятието мимезис на Платон и Аристотел е Дионисий от Халикарнас. Той написва три тома „За имитацията“, в които прокарва убедителната риторическа теза за авторите, чиито качества следва да бъдат имитирани. Томовете обаче биват загубени, макар че техният патос се е съхранил: да се търси ново, по-високо качество, а да не се превръща в обект на търговски операции и читателско търсене. Четирипартитната рамка, утвърдена и от Квинтилиан, съдържа „всички фигури“ на речта и е готова матрица за създаване на нов словесен или литературен продукт. Спазването на това правило представя имитацията като принцип, който с основание измества самата идея за оригиналност. Студентите в САЩ, а сега и по цял свят, и днес биват приучвани на това да поместят своите размисли в една обща теоретична рамка, което ще им осигури успех. В Българския Закон за развитие на академичния състав също може да се намерят подобни условия.

Колридж, от своя страна, твърди, че имитацията разкрива тъждеството на същностите и процесите в природата. За всеки артист (не само поет) е от особено значение да съумее да имитира – не само риторическата рамка, но и тоналността, колорита, че и гласа, интонацията и сценичното поведение. Колко артисти идват със своята неповторимост, с оригиналната си музикална тема или строго индивидуална палитра. Всички академии по изкуствата не учат ли на това: да се подражава (имитира), за да се открие собственият глас, дикция, поведение, рисунок. Пикасо, а дали това са негови думи, е казал, че не изобретява, а краде – от природата, от света, от други художници. Изглежда Матис е бил прав да твърди, че Пикасо „рисува с кръвта си“, което се приближава до Вапцаровата представа за драматизъм и оригиналност в поезията:

не с мастило, ти писал си с кръв.

Оказва се обаче, че и кръвта (не биологичната, тя вода не става) може да бъде имитирана, наподобена, направена като истинска. И това се отнася не само до съвременното кино, Шекспир или... Хитлер, чиито „дневници“ в 60 тома, първоначално биват приети за напълно автентични. Това виждане е опровергано по-късно от съдебната експертиза,

която доказва, че хартията е произведена след Втората световна война, а деятелите на тази история следва да изтърпят наказания за измама. Защото фалшификатът все пак е измама. Макар че много авторитетни експерти са дали мнението си за автентичност на произведения, които всъщност са фалшификати.

Фалшификаторът е особен вид артист, със свой авторитет, разпространителска мрежа, специфично очарование. Известни са имената на Волфганг Белтраки, Ханс Ван Меегрен, Томас Кийтинг или Елмир де Хори, които биха се засегнали сериозно, ако някои дръзне да отрече техния артистизъм. В една литературна творба – „Фалшификаторите“ (1925), Андре Жид (бълг. изд. 1997) интерпретира в необикновен жанр и сюжетика отношението *оригинал – копие*. С произведението си този артист се превръща в образец за теоретиците на „новия роман“ (*le roman nouveau*), като Ален-Роб Грийе и Маргарит Дюрас, защото осъществява в естетическата тъкан така очакваната идеята за реформиране на традиционната романова структура (Балзак и Флобер), благодарение на смяната в ракурсите и полифонизма. Но ако търсим оригиналната си съдба... И не харесваме онази, действителната, която възприемаме като фалшификат.

С развитието на европейските университети едва през XVII век окончателно се оформя разделението на *изящни* и *приложни* изкуства, но въпросът за *копието* и *оригинала* и до ден днешен остава. Съществуват различни съвременни определения на думите „художник“ и „изкуство“ и това е така поради особеностите на онези характеристики, съставляващи представата ни за красота. А както е известно (вж. Умберто Еко, *История на красотата*, 2004) красотата не подлежи на дефиниции и стандартизиране. Затова изглежда *изящното изкуство* и *кичът*, за който писа споменатият автор (Иван Славов, *Кичът*, 1977), остават на възприятието и оценката на очите, които ги откриват и виждат, галеристите, които ги бранят и отхвърлят, търговците, които ги калкулират и въобще историята, която ги събира и разказва отблизо и надалеч.

ЧАСТ ВТОРА

ИЗЛОЖБАТА „ПОСОКА СЕВЕР“ ИЛИ КАК ДА ЗАПОЧНЕМ ВСИЧКО ОТНАЧАЛО

Ния Табакова

*Куратор на изложбата „Посока север“, ноември 2019 –
януари 2020, Софийски арсенал – Музей за съвременно изкуство*

„Като една от четирите кардинални посоки северът се приема за фундаментална такава – по нея в компаса се определят останалите три. Северният полюс съвпада с азимут 0 или 360 градуса според сферичната координатна система, която означава началото и края на земното кълбо. В културата на местното американско население северът символизира студа, зимата и ветровете, които пречистват и носят снега. Тази географска посока напомня за трудностите и разрухата, през които хората трябва да преминат, за да преживеят катарзис и да започнат нов цикъл от живота си.“

Когато написах този текст за изложбата „Посока север“, която се състоя между ноември 2019 г. и януари 2020 г. в Софийски арсенал – Музей за съвременно изкуство, не подозирах какво щеше да последва само два месеца след закриването ѝ. Текстът беше породен по-скоро от лични преживявания, но промените, които настъпиха в световен мащаб в следствие на разпространението на пандемията от вируса COVID-19, напълно отговаряха на тези мои размисли. Може би малко преди вирусът да достигне България, моята силна интуиция е довела до създаването на този „пророчески“ текст. Глобалните събития, като пожарите в Сибир и Амазонка, необичайно горещите температури в северните държави това лято бяха толкова ясни и недвусмислени знаци за предстоящите катаклизми, че мислите ми съвсем естествено са се насочили в тази посока. Както предстои да разберем, и авторите в изложбата „Посока север“ са имали подобна отправна точка в своите творчески търсения.

Изложбата „Посока север“, организирана от сдружение „Толкова близо, толкова далече“ в партньорство със Софийски арсенал – Музей

за съвременно изкуство, Държавната агенция за българите в чужбина и с финансовата подкрепа на Програма „Култура“ на Столичната община, включваше произведения на художници от български произход, които развиват кариерата си в северните държави на Европа и по един или друг начин творчеството им е било повлияно от културата в този регион. Проектът имаше за цел да избегне стереотипите на националната идентичност и да се съсредоточи върху личните преживявания на авторите, които имат както общи корени, така и паралелни географски и интелектуални посоки на развитие.

Чрез тази изложба аудиторията се докосна до северната култура, разглеждана през призмата на художниците Евелина Добранова, Леда Ванева, Лора Димова, Райна Власковска, Росина Иванова и Юлиан Табаков, чиито впечатления, смесени с техния личен произход и културни наслагвания, успяха да създадат изцяло ново визуално възприятие на скандинавския контекст. Техните артистични практики, разглеждащи актуални теми, свързани с екологични, социални, политически и технологични въпроси, биха могли да бъдат отнесени както към българската, така и към глобалната действителност.

Темите за упадък и възраждането, за трансформацията на човека и човечеството са разглеждани и от шестимата автори в изложбата „Посока север“. В своите черно-бели фотографии, създадени чрез техниката мокър колодиев процес, Райна Власковска, живееща в столицата на Блек Метъл културата – Берген, се фокусира върху темата за смъртта и спомена. Образите във фотографиите ѝ, автопортрети и портрети на някои от емблематичните музиканти от Блек Метъл сцената в Берген, както и самата фотографска техника, датираща от зората на фотографията през 19-ти век, ни напомнят първоначалната и основна функция на снимковия отпечатък – да създаде *memento mori* чрез улавянето и запечатването на мимолетния спомен. (Ил. 1.)¹

Артистът Лора Димова участва с инсталацията „Небесно тяло“ (Ил. 2.), която бе разположена в другия край на галерийното пространство и въздействаше като антидот на черно-белите фотографии на Райна Власковска. В центъра на инсталацията, съдържаща керамични фигу-

¹ Илюстрациите към текста са публикувани в специална кола в края на сборника на стр. 255–257. Бел. ред.

ри, живописни платна, рисунки и светещи кутии, аранжирани по начин, напомнящ останки от апокалипсис, ясно се виждаха надписите „New Earth“ и „New Sky“, които препращаха към идеята за прераждането, за новото начало – теми, които авторката, която живее и твори в Хелзинки, описва в творческата си концепция по следния начин: *„Инсталацията „Небесно тяло“ пресъздава трансформацията, която е заложена в природата, в света около нас и в нас самите. В основата ѝ е принципът на разпад на формата и нейното преминаване от едно състояние в друго.“*

Другият автор в изложбата, базиран в Хелзинки, е Леда Ванева. Чрез инсталация от няколко компонента – видео, рисунка и фотография, тя се фокусира върху темата за трансформацията в най-абстрактния ѝ смисъл. Чрез двуканалното видео „Допълване“ (Ил. 3.) тя изследва присъщата за света дуалност, уповавайки се на принципа от квантовата механика, според който е невъзможно определени двойки от качества на обектите да бъдат видени едновременно. Серията ѝ от случайно заснети с телефон кадри „Затъмнения“, допълвана от молекулните ѝ рисунки, затвърждават тази дуалност, като от една страна разглеждат хаоса и загубата на контрол, а от друга – взаимосвързаността и вродения ред във Вселената.

Творбите на останалите трима автори в изложбата – Росина Иванова, Юлиан Табаков и Евелина Добранова – формираха социалния контекст на експозицията. Пърформансът на Росина Иванова „Какво да направиш, когато те насилят на земята – как да се изправиш“ изглежда особено актуален и днес, след случая с Джордж Флойд в САЩ. Творбата адресира конкретен социален сценарий, при който онези, които би трябвало да бъдат защитниците, се оказват нарушителите. В своите социални и политически манифести (Ил. 4. 4.) Росина Иванова, живееща между Трондхайм и Атина, се стреми да насочи вниманието на публиката към най-уязвимите членове на обществото във времена на *„постоянна криза, насилствени политически строеве, мерки за строги икономии, принудително изселване и домашно насилие“*.

С подобни въпроси се занимава и работата на Юлиан Табаков, който представи в изложбата серията от фотографии „Ние чудовищата“ (Ил. 5.). Серията документира костюмите от театралната постановка „Ве-

селите Уиндзорки“ с режисьор Ръсел Болъм за Народния театър „Иван Вазов“ и разкрива размислите на автора, живеещ между София и Стокхолм, за изкуствената и болезнена външност, за маските, които носят хората, криещи зад себе си истинската и крехка същност на човека.

Евелина Добранова прекарва по-голямата част от детството си в Северна Африка, след което се завръща в България, а от 2013 г. живее в Дания. В творбите си тя съчетава сценография, дизайн и визуално изкуство. В изложбата „Посока север“ представи колажи, разглеждащи сложността в отношенията между женските членове на семейството – майката, дъщерята, лелята, бабата (Ил. 6.). Чрез разкриване на фрагментирани лични спомени и изживявания нейните интимни произведения отново ни връщат към фотографите на Райна Власковска и ни напомнят за преходния характер на времето и на живота.

Изложбата „Посока Север“ може да се нарече лирическо отклонение от досегашната дейност на сдружение „Толкова близо, толкова далече“, което между 2012 и 2016 година организира пет издания на едноименната изложба, представяща произведения на български автори, които живеят и творят по света. Други реализирани проекти на сдружението са изложбата „Фрагментирани истории: София – Берлин“ (2017), изложбата с инсталации на Христо Гелов „Съзвездни букви“ и „Разкази“ в Регионален исторически музей – София (2018), изложбата на Магдалена Николова и Сандра Стойчева „Точка на баланс“ в UniCredit Studio (2018) и инсталацията в публичното пространство на Благоевград „Море от любов“ на Елизабет Талауер (2019). Въпреки че сдружението досега е показвало автори от четирите краища на света, изложбата „Посока север“ се фокусира тематично само върху една от посоките. Тя е свидетелство за катастрофалните последици, свързани с развитието на човечеството, но в нея може да бъде видян и лъч надежда за едно ново и по-добро начало.

**THE EXHIBITION *DIRECTION NORTH* OR HOW TO START
ALL OVER AGAIN**

Nia Tabakova

*Curator of the exhibition *Direction North*, November 27, 2019 –
January 12, 2020, Sofia Arsenal – Museum of Contemporary Art*

Abstract

The exhibition *Direction North* included works by artists of Bulgarian origin, who live and create in the Nordic countries and are influenced, in one way or another, by the culture of that region. The project seeks to avoid the stereotypes of national identity and instead focused on the blend of individual experiences of artists who have both common roots and a shared geographical and intellectual direction.

Through this exhibition, the viewers were able to get a closer understanding of the Nordic culture, viewed through the prism of artists whose impressions, mixed with their personal origins and cultural overlays, created an entirely new perception of the Scandinavian context. Their artistic practices explore current subjects related to environmental, social, political and technological issues in the context of the Bulgarian and the global reality.

БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩНОСТНИ ОРГАНИЗАЦИИ В ЧУЖБИНА В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЯ¹

Проф. д-р Владимир Пенчев

*Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей
при Българска академия на науките*

д-р Анелия Авджиева

Социален антрополог на свободна практика

д-р Таня Матанова

*Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей
при Българска академия на науките*

Животът в условията на пандемията, причинена от Ковид-19, подпомогна създаването на нови форми на взаимодействие, планиране, включване, които имат пряка връзка с всички видове прояви на обществения и културен живот на българите в чужбина, както и в дейността на организациите на техните общности. 2020 година се оказва година на преосмисляне, реорганизиране, консолидиране и изграждане на индивидуална, но и колективна отговорност не само от гледна точка на публичното здраве, но и с оглед на начините, по които българите си общуват, помагат и съдействат. В случая, от една страна, се наблюдава промяна в призмата на възприемане на действителността, вследствие призова за обръщане към себе си (продиктуван от противоепидемичните мерки) – и като личност, и като общество. От друга страна, ситуацията доведе до открояване на невидимите връзки, които свързват напусналите родината си и започнали живота си в друга държава, както в посока към техните социални мрежи от силни (родствени) и слаби (приятели, колеги, съседи и др.) връзки „там“, така и с други българимигранти „тук“, част от общността в другоетничната среда. Именно подобни мрежови нишки са в основата на изграждането и поддържането на различните „класически“ и „некласически“ форми на обществена консолидация, служещи за съхраняване на идентичностите, за преда-

¹ Настоящият текст е подготвен в изпълнение на проекта „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности отвъд Европа“, финансиран от Фонда за научни изследвания при МОН.

ване на културно наследство, за изграждане на социума в държавата-приемник, но и за подхранване на връзките с дома, с близките и приятелите, с родината.

Изследователските ни наблюдения бяха концентрирани около т.нар. „класически“ консолидационни структури – дружества/сдружения, неделни училища, църковни общини, танцови състави, клубове, виртуални групи и пр., но не изключваха и „некласическите форми“ като уеб сайтове и различни виртуални групи (вж. Пенчев и др. 2017). Институционализираните структури на българи в чужбина извършваха преди пандемията своите разнообразни дейности по линията на утвърдените до обявяването ѝ форми на присъствен контакт и директно общуване лице-в-лице. Такива са събирания, чествания, уроци, фестивали, събори, служби, пикници, работилници и т.н. (вж. Пенчев и др. 2017; Матанова 2016; Борисова 2017; Gegova, Borisova 2015 и др.). Наложените почти повсеместно мерки за безопасност предизвикаха обаче реорганизирането, препланирането и намирането на нови начини за поддържане на общностния и вътрешноинституционален живот, стъпвайки в голяма степен на използването на различни виртуални технологии и канали за комуникация и организация. Това беше резултат от препоръките и изискванията за физическата дистанция, която се превърна постепенно в социална такава, с призови за ограничаване на личните контакти с непознати, но и с близки и роднини. Глобалният локдаун през месеците март и април изцяло преобърна ритъма на живот, както и практиките за колективно празнуване. Известното разхлабване на мерките през лятото, най-вече по икономически причини, не промени глобално ситуацията, напротив, към днешна дата вече сме във втора вълна на коронакризата, респ. затягане на различните ограничения в социалния и културен живот на обществата.

С други думи, българите в чужбина и техните общностни организации продължават да съществуват и в есента на 2020 година в условията на пандемия.

Настоящият текст цели представянето на една обобщена картина на живота на българите и техните институции в европейските и извъневропейските дестинации, на основата на теренни наблюдения на изсле-

дователите преди пандемията², но най-вече на отговорите на респонденти в подготвената от екипа по проекта през месец март 2020 г. анкетата „Организациите на българските общности в чужбина в ситуация на пандемия“³, споделени в периода от 15. април до 30. август 2020 г.⁴. В нея се включиха 93 души, основно от Западна, Средна и Южна Европа (минимално е присъствието на Скандинавия и Източна Европа), от Северна Америка, Австралия и Африка (ЮАР, Мароко)⁵. (Фиг. 1.)⁶

Анкетираните са анонимни и са предимно представители на български организации (асоциации, дружества, клубове и т.н.), неделни

² Екипът по цитирания по-горе проект вече е провел теренни посещения в няколко извъневропейски държави, като посещенията в Австралия бяха през 2019 г., в Мароко и ЮАР през 2020 г., малко преди пандемичната ситуация, а посещенията в САЩ – в рамките на предишен изследователски проект „Културно наследство в миграция: модели на институционализация и консолидация на българските общности в чужбина“ (2014-2017), финансиран от ФНИ, резултати от който бяха колективна монография, тематичен сборник с доклади от проведената международна конференция, пътуваща изложба, експонирана в редица български градове и в чужбина, брошура с предложения за държавни политики спрямо българите в чужбина, отделни статии на екипа и т.н. Вж. <https://www.migrantheritage.com/>. Вж. и <https://www.migrantheritage.com/> издания, <https://www.migrantheritage.com/представяне-на-научно-приложно-издан/>.

³ Искрено благодарим на десетките наши сънародници от различни организации по света, които откликнаха на нашия призив и споделиха своя опит по време на пандемията.

⁴ Автори на анкетата са доц. д-р Боян Кулов, д-р Лина Гергова, д-р Таня Матанова, д-р Анелия Авджиева, д-р Валентин Воскресенски, като в нейното разпространение се включиха и другите членове на екипа проф. Владимир Пенчев, доц. д-р Николай Вуков, д-р Яна Гергова, д-р Мариянка Борисова, докт. Щерьо Щерев.

⁵ По страни отговорилите са съответно: Австралия – 10, Великобритания – 7, Германия – 6, Гърция – 4, Дания – 1, Ирландия – 3, Испания – 16, Италия – 2, Канада – 1, Кипър – 2, Мароко – 1, САЩ – 13, Франция – 5, Финландия – 1, Швейцария – 2, ЮАР – 2, Япония – 1, Не желая да отговоря на този въпрос – 2, Другаде – 14 (Украйна, Словакия, Австрия и други европейски държави).

⁶ Илюстрациите към текста са публикувани в специална кола в края на сборника на стр. 258. Бел. ред.

български училища, различни фолклорни формации, църковни общини, медии и т.н., но и доброволци към тях. Те изпълняват функциите на председатели, секретари, членове на ръководства, редови членове, учители, свещеници, медийни специалисти, хореографи и др., вкл. собственици на бизнес структури, счетоводители. Голямата част от тях са наши събеседници от теренните проучвания на членовете на изследователския екип както по настоящия проект, така и по предишния в тази област, с които продължава поддържането на постоянен контакт.

Резултатите от анкетата ни дават основания да се опитаме да представим една сравнително обективна (въпреки че често отговорите на респондентите ни са субективни и емоционализирани) картина на механизмите за функциониране на българските общности в другоетнична среда в условията на пандемия и на тази основа вече да направим опит за техен анализ. Времето близост на ситуацията, свързана с короната, е условие за протичащото и в момента изследване и осмисляне на нейните последици и бъдещи влияния, не само около личността и социалния обществен живот, около бизнеса и търговските отношения, около свободното придвижване на хора и стоки, но и около начините за създаване на общностна близост и осмисляне на културата. Те са свързани със стратегиите за изграждане и поддържане на идентичност, унаследяване на културни маркери и съхраняване на културно наследство. Именно за тях „работят“ организациите (формални и неформални) на българите в чужбина. Все още няма достатъчно на брой изследователски прегледи върху тази глобална ситуация, поради което и настоящият текст има за цел да постави емпиричен материал за техния бъдещ път.

Пандемията и организациите на българите в чужбина

Пандемията, причинена от Ковид-19, повлия и все още влияе не само на всекидневието на различните общества, но и на празничността – и двете регулирани от официални и неофициални правила и норми. Организациите на българите в чужбина, подобно на примери от цял свят, преустановиха, преформулираха и преориентираха дейностите си (вж. например Попчева 2020, Попчева 2020a). Как това ще се отрази на тяхната функция за съответната общност и за обществото, в което действат, е въпрос на планиране и вземане на адекватни мерки за справяне по време и след коронакризата.

В проучване за ролята на културата във възстановяването от Ковид-19 през август тази година Самех Вахба, Ернесто Отоне и Рана Амитахма-себи посочват, че *„по време на пандемията от Ковид-19 изкуството и културата, подобно на други засегнати сектори в обществото и икономиката, се нуждаят от държавна подкрепа, която да смекчи отрицателните въздействия от затварянията и икономическия спад, както и що се отнася до бързия старт към процеса на възстановяване.“* (Wahba et al. 2020) В подобна насока, но по отношение на мигрантския сектор са ориентирани въпросите, посветени на ситуацията в съответната държава-приемник. Разнообразни и дори полярни в някаква степен са отговорите на въпроса за политиките, насочени към обезпечаване на дейността на българските организации по време на пандемията, съобразно конкретната държава, статута на конкретната организация и конкретните държавни политики. Имайки предвид, че голяма част от организациите на българите в чужбина са със статут на неправителствени организации или са на доброволчески начала, подкрепата, подобно на примерите в други държави, включително България, се изразява предимно в частично покриване на наеми, участие в конкурси за финансиране, без преки осезаеми и разпознаваеми политики, насочени конкретно към този сектор. Това може да се проследи и в различните изследвания по темата. Пример е проучването на фондация „BCause“ за начините, по които НПО секторът в България се справя по време на коронакризата, в което се посочва, че *„НПО секторът се е справил финансово, благодарение на частното финансиране и доброволния труд“*⁷. Над 80% от отговорите сочат, че няма конкретни политики за подкрепа или респондентът не е запознат с такива, че капацитетът на организацията не отговаря за изискванията за финансова помощ, като са единични примерите за подкрепа в рамките на официална политика на съответната държава. Ето и някои изключения: *„Преди тази епидемия получихме финансов стимул за разпространяване на нашата култура в Калифорния. След обявяването на карантината ни изпратиха съобщение-*

⁷ Повече за проучването вж. в уебсайта на фондацията: <https://www.bcause.bg/razvitie-na-srednata/news-srednata/608-grazhdanskite-organizatsii-sa-se-spravili-v-krizata-covid-19-blagodarenie-na-chastno-finansirane,-dobrovolchestvo-i-sartsata-rabota.html> (18.10.2020 г.).

ние, че условията за отчитане на финансите са облекчени и можем да използваме средствата и по други начини, които преценим, стига да са в унисон с програмата, по която сме финансирани“; „За всяка организация политиката по обезпечаване на разходите е различна в зависимост от структурата на общността. За нашата примерно като организация с нестопанска цел вариантите са почти нулеви, тъй като нямаме данъчно облагане, нито печалба. Единственото облекчение за нас е 40% намаление на месечният наем“; „В момента е твърде неясно как ще продължи политиката с грантове за организации с нестопанска цел“⁸.

На въпроса, дали местните власти търсят съдействие от българските организации във връзка с провеждането на противоепидемични мерки, отговорите отново зависят в голяма степен от конкретната ситуация (напр. „законодателството на Австралия не допуска по време на пандемия правителството и местните власти да търсят съдействие от неправителствени организации“). Единични са отговорите: „Изпраща ни се писмена информация за мерки за предпазване, за икономически помощи и морална подкрепа от тукашната държавна администрация и от други групировки за подпомагане на чужденци“, „Не се е налагало да ни търсят, но имаме връзка с тях на всякакво ниво – градска управа, НПО, които ни информират за ситуацията и ни свеждат до знание решения, норми, законови разпоредби“, „Да, даваме информация на български език, разяснява се ситуацията. Тези, които са изпаднали в беда помагаме за документите, съветваме“, „Свързват се с нас на ниво организация с молба да предоставим информация на български език на всички наши сънародници за пандемията и извънредното положение в страната“, „Имаме доброволци, които са в контакт с неправителствени организации“⁹ и т.н. Следователно може да се обобщи, че най-често съществуват някакви форми на комуникация на българските обществени институции с държавните и обществените органи и организации в съответните страни, независимо от това, на кой континент са, и в ситуацията на пандемия, но със съответните национални специфики.

Тук е подходящо да отбележим, че темата за доброволчеството в условията на пандемия присъства специално в анкетата, като резултатите

⁸ Анкетата е архивирана в Архива на Националния център за нематериално културно наследство при ИЕФЕМ-БАН (АНЦНКН), сигн. АИФ VII № 4.

⁹ АНЦНКН, сигн. АИФ VII № 4.

показват, че повече от половината от анкетираните организации (61,3%) не участват в подобни инициативи. Останалите насочват усилията си основно „чрез споделяне на дарителски кампании, организирани от членове на общността ни“, „информация и набиране на средства и храна за нуждаещите се“, пак „топла храна на нуждаещите и шиене на маски“, като тъкмо заради последния проблем „председателката ни доброволно се включи в инициатива за надомно шиене на маски, които в началото на извънредното положение бяха изключително оскъдни“. Често срещано е също така „подпомагане на учениците и техните семейства с подбор, инсталиране и настройване на новите програми и учебници, нужни за осъществяване на учебния процес“¹⁰. В този случай може би обективната картина е малко по-различна от посочената в отговорите на анкетата, защото наблюденията ни показват сравнително сериозна ангажираност на българите с различни доброволчески инициативи, най-често провокирани от общностните организации или от техни членове.

Що се отнася до връзките на организациите с България и мрежите за взаимопомощ, на въпроса, дали за справянето с кризата разчитат на сътрудничество и/или помощ от България, 59,1% отговарят отрицателно, 23,7% – положително, а останалите не могат да преценят или не отговарят, като от далите положителен отговор на държавата разчитат 68,2%, на нейните представителства в съответните страни – 50%, на роднини, приятели, граждани и на медии и литература – по 31,8%, (отговорите са повече от един). Макар и по-малко на брой, мигрантските общности и техните структури не са прекъснали връзките си с България и разчитат под една или друга форма и на държавата, и на българското общество. Разнообразни са очакванията за подкрепа – морална, финансова, икономическа, информационна, логистична, предоставяне на онлайн ресурси, онлайн курсове на български език и запознаване с различни платформи и т.н., за да се стигне до обобщението, че „всякакъв вид подкрепа ще е добре дошла, сега и винаги“. Що се отнася до обратната връзка с българската държава, отношението е полярно и зависи изцяло както от държавните политики и конкретните условия в съответната страна, вкл. поведението на дипломатическите представители, така и от личния опит на мигрантите.

¹⁰ Пак там.

Функционирането на българските организации, включили се в проучването в ситуацията на пандемия, се е променило на 100%, което можем да маркираме с отговора: „Премина на дистанционно функциониране“. Или в по-разгърнат вариант: „Трябваше много бързо да реагираме и да преминем изцяло на комуникация във виртуалното пространство. Към нашата асоциация има четири български училища и най-голямата трудност дойде от организацията на преподаване. Трябваше да се съобразим и с факта, че децата ще са заети цяла седмица към испанските си училища и ще са неотлъчно пред компютрите. Справихме се с предизвикателството, дори си провеждаме извънкласните занимания, които за нас са ключът към запазването на българското самосъзнание“. Невинаги това е възможно и често се стига до временно прекратяване на дейността на организацията: „Всички културни мероприятия са отменени. Нашата организация организираше много такива, което помагаше за поддържане на контакта между българската общност“, „Събитията на живо са преустановени. Плановите се отлагат за неопределено време“, „За съжаление като организация не можем да се срещаме и да танцуваме и пеем. Но освен тази временна забрана, не очаквам да има трайни отрицателни последици“¹¹. В голяма част от случаите се преминава към изцяло онлайн осъществяване на заплануваните инициативи и дейности (когато, разбира се, това е възможно) или към преустановяването им – нещо, което се наблюдава във всички засегнати страни и като организационно решение и като национални мерки за превенция и безопасност. Последното се отнася особено за дейностите, изискващи присъствие на повече хора. Но и при тях очакванията са оптимистични и вероятността за възраждането им след края на пандемията е много възможна.

Естествено произтичащи от това са и отговорите на въпроса как пандемията и свързаната с нея икономическа криза променя живота и функционирането на българската общност в страната. Освен човешките реакции като „Останахме в къщи“, „Зле, но ще се справим“ или „Животът е буквално спрял от вече 8 седмици“, трябва да се обърне внимание и на няколко характерни пункта: „Забелязва се разслоение в общността, в зависимост от гледните точки по отношение на панде-

¹¹ Пак там.

мията“ , „Когато хората не се виждат, трудно може да се говори за общност“, „Общуването се прехвърли до голяма степен в дигиталния свят“, „Изоляцията доведе до нов прочит на стойностите в живота. Хората потърсиха утеха в православната вяра“, „Много загубиха работата си и се върнаха в България. Как точно се е променила общността ще може да се каже едва след като приключи пандемията и се върнем към познатия ежедневен ритъм“¹². Общо взето, независимо от различните политики в различните страни, практически почти навсякъде са предприети рестриктивни мерки, които влияят сериозно върху социалните и икономическите отношения в съответните общества и естествено слагат своя отпечатък върху всички форми на индивидуално, общностно и обществено общуване на хората.

Продължавайки темата за битуването на българските общностни организации в условията на пандемия, трябва да отбележим, че най-големите трудности, с които те се сблъскват във връзка със създаването се положение, от тяхна гледна точка са: „Не можем да се събираме“, „Не можем да провеждаме репетициите си, не можем да участваме на фестивали, концерти...“, „Ние съществуваме отскоро и тъкмо нещата потръгнаха и всичко се блокира. Наехме помещение под наем за часовете по фолклорни танци, за нашето неделно училище и за курсовете по немски. И сега не можем да си платим наема, мероприятията ни отпаднаха. Пълн колапс. Тъжно...“, „Учебните занятия и богослуженията на живо не могат да бъдат заменени с онлайн такива пълноценно“, „Не можем да се развиваме и прекъсваме връзката, помежду си, защото онлайн комуникацията далеч не може да замени живия контакт (особено в един танцов състав)“, „Поддържането на социалните връзки с членове и приятели на асоциацията и упражняване на българските традиции, т.е. дистанцирането на хората от асоциацията е значително. Също така не може да се практикуват активности за децата, с които да се задълбочат знанията и любовта им към България и българските традиции“ и др. А има и характерни особености: „Като медия нашата задача е да даваме на хората актуална и достоверна информация за ситуацията с пандемията в страната, в която сме. Заради многото конспиративни теории по темата, често е трудно да убедим читателите, че

¹² Пак там.

представената информация е вярна“. Трябва да се отбележи обаче, че редица от общностните структури залагат на прагматичността: „При това извънредно положение се опитваме да избягваме трудностите и с огромно желание и воля да предоставяме на всички ученици необходимото за обучението“, „Не мога да говоря за трудност – адаптирахме се“¹³ и т.н. (Фиг. 2.)

Представените резултати показват, че представителите на българските институции, въпреки проблемите и трудностите, намират изходи и решения за адаптация към необичайното положение. Немалка част от българските общностни структури в различните страни остават активни в ситуацията на пандемия, търсейки адекватни форми за осъществяване на дейността си. Същевременно, те поддържат „пряката линия“ с държавата-приемник и са на висотата на обществените реакции и очаквания.

Съвсем еднозначен е отговорът на въпроса дали активистите са продължили да се срещат и да осъществяват съвместни инициативи с представители на общността и след началото на пандемията – 23% отговарят утвърдително: „Срещите са онлайн“, „Празнуваме рождени дни виртуално“, „Една фолклорна група от местните има срещи на zoom и танцуваме. Иначе поддържахме връзка по телефона, приятелски“,

„Създадохме поредица от видеа с експертна информация по важни и актуални теми. Организирахме виртуални срещи, на които присъстваха по 30-40 души“, „Тези срещи са онлайн с различни платформи. Почти ежедневни – аудио-визуални. Понякога продължават с часове“, „Ползване на платформи и социални медии позволява над определени проекти да се работи, а други да се реорганизируют. Образователни класове онлайн, дискусии и музикални проекти търсят начини да останат активни“¹⁴ и т.н. Интересен в тази връзка е акцентът към въпроса, дали има членове на организацията, които са изпаднали в изолация заради липсата на възможност за срещи на живо. Почти половината респонденти (възможно е повече от едно мнения) отговарят, че всички се справят с онлайн комуникацията, макар че някои предпочитат да не използват каналите за онлайн комуникация (25,8%), а най-чес-

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там.

то това са по-възрастните хора, които не са подготвени технологично (19,40%). По-неприятна е ситуацията, когато „дейността ни не може да се извършва онлайн и в момента организацията ни не функционира“ (10,8%). Но все пак, като цяло, става ясно, че в огромната си част българските общностни структури реагират адекватно на ситуацията в технологично отношение¹⁵. На въпроса дали съответната организация е започнала да използва нова онлайн платформа, отговорите (които може да са повече) се простират от „Не, досегашните свършиха достатъчно добра работа (18,3%) и „Не, но разширихме присъствието си в социалните мрежи Facebook, Instagram, Youtube и др.“ (31,2%) до „Да, платформи за видеоконферентна връзка – Skype, Google Meet, Zoom и др.“ (60,2%), „Да, интегрирани системи за комуникация – Slack, Workplace by Facebook и др.“ (15,1%) и „Да, виртуални среди за обучение – Moodle, X2O Media и др.“¹⁶ (9,7%). Става ясно още, че съответната организация или създава отделни виртуални групи във връзка с възникване на пандемията (35,5%), или по-скоро използва вече наличните (40,9%), като сравнително малка част (19,4%) отговарят негативно. Тези групи се възприемат основно като канал за комуникация и споделяне на актуална информация (66,2%), за споделяне на уроци и изпълнени домашни задания (67,6%), за споделяне на нужда или желание за някаква подкрепа (56,3%), за четене на книги, слушане на музика и други подобни (36,6%), за справка за здравословното състояние (23,9%), за четене на молитви/предаване на богослужения (18,3%) и т.н. (вкл. за събрание, урок по танци, дискусии и дори „виртуален бар“).

В тази връзка вече е логичен и въпросът за взаимодействията индивид-институция, или с други думи – за какво най-често се обръщат към общностните си структури българите в условията на пандемията, както се оказва (възможен е повече от един отговор), че най-вече за практическа информация във връзка с положението в страната (44,1%), за съвети за ученето у дома (45,2%), за социална подкрепа (33,3%), за информация за предстоящи събития и чествания (32,3%), за духовна подкрепа (31,8%), за юридически консултации (20,4%), за търсене на

¹⁵ За виртуалните технологии, използвани за комуникация и подпомагане в „новото коронавирусно ежедневиe“ в Хонг Конг вж. Song, Walline 2020.

¹⁶ АНЦНКН, сигн. АИФ VII № 4.

работа (19,4%) и т.н. От отговорите проличава, че отношението е съвсем прагматично и е свързано както с характеристиките на пандемичната ситуация, така и с продължаването на общностния живот в нейните условия. Следва тук и въпросът за обратната връзка, т.е. дали общностните структури получават, и ако да, каква е помощта от общността в периода на пандемия. Отговорите варират от „Да, най-вече морална“ (47,3%) и „Да, морална и материална“ (11,8%) до сравнително по-редките „Не, нямаме нужда“ (18,3%) или „Не, общността ни няма възможност да ни подкрепя“ (8,6%)¹⁷. Има, разбира се, и други по-малобройни отговори, като сравнително висок е процентът (7,5%) на неизказалите мнение. Независимо от смущенията в общуването, предизвикани от коронакризата, връзката индивид-институция е жива и жизнена, дори и в условията на приемното общество.

В условия на криза често се стига до преразпределение на функции на членовете в дадена организация и поемането на нови ангажменти. При сегашната пандемия това изглежда не е точно така, защото голямата част от респондентите (72%) отговарят отрицателно, а при останалите акцентът е върху „ново разпределение на отговорностите между членовете на екипа с цел подобряване на работата при сегашната ситуация“, „действаме единно и взаимозаменяемо според времето и задачите за изпълнение“, „на почти всички ни се наложи да поемем допълнителни отговорности“, „нуждата от нови форми на комуникация изисква друга заетост и друг подход“, „определени хора започнаха активно да се занимават с дигиталните инструменти и да разказват и помагат на останалите“ и т.н. В крайна сметка се очертава и въпросът дали може да се смята, че съответната общностна структура ще спечели по някакъв начин от ограничаването на физическите контакти и активизирането на онлайн комуникацията във връзка с пандемията? Макар да са възможни повече отговори, нашите сънародници като цяло наблягат на позитивната страна на нещата – „Да, в периода на паузата имахме възможност да осмислим досегашния си опит и да направим планове за бъдещето“ (31%), „Да, разбрахме колко сме важни за общността ни“ (30%), „Да, общността ни стана по-обединена“ (15%), „Да, открихме нови начини за привличане на хора в общността ни“ (15%),

¹⁷ Пак там.

„Да, създадохме контакти с други подобни общности, с които преди не комуникирахме“ (11%) и т.н., като отрицателните отговори са 34%¹⁸.

В контекста на тези разсъждения естествено се появява и въпросът за формите и начините за конкретна изява на етнокултурната идентичност и за съхраняване на културно наследство в другоетничната среда в условията на пандемия. Несъмнено това е основна дейност на организациите на българите в чужбина – чрез провеждане на разнообразни чествания по повод национални, културни и религиозни празници, при това най-вече в присъствена форма, тъй като тъкмо общият празник е най-характерната форма за консолидация на общността. Началото на пандемията Ковид-19 съвпадна с големи християнски и национални празници, важни за българите, затова в случая е от значение какви стратегии са имали те за тяхното отбелязване и честване¹⁹. Малко по-малко от половината респонденти (48,4%) отговарят, че са се съобразили със ситуацията, 34,4% са празнували, а 17,2% – не са. Най-характерни са следните дейности: „Имаме срещи виртуално (аудио-визуално) и с деца, и с възрастни, но преди всичко вътре в семействата се спазват всички традиции. С учениците – всякакъв вид обучение, насочено към обичаи и традиции, изготвяне на клип за поздрав на всички в общността ни“ „Бяха проведени видео конферентни връзки за съвместно отбелязване на празниците“, „Онлайн стрийминг на богослужението, послания за празниците, взаимопомощ от материален характер“, „Изпращане на честитки, активности във ФБ“, „Поставихме поздравителен адрес на фейсбук страницата ни“, „Вместо да празнуваме 24 май и края на учебната година заедно и с програма, всяко дете и учителите ще подготвят 3 минутно филмче, посветено на България и българското в нас, ще ги комбинираме и поставим на нашата уеб страница“, „За 24 май, най-големият наш празник, ще издадем списание“, „Преместваме честванията за септември, дано да се оправим до тогава“²⁰ и пр. А конкретно на въпроса: „Как отбелязахте във Вашата организация Лазаровден, Цветница, Великден?“, отговорите варират от рядкото „Не сме празнували“

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Напр. за стратегиите, прилагани при отбелязване на Великден през 2020 г. от руснаци, живеещи в и извън Русия вж. Radchenko 2020.

²⁰ АНЦНКН, сигн. АИФ VII № 4.

до масовото „Отменихме тържествата, но организирахме колективно боядисване на яйца с природни материали, както и общо празнуване с танци, чрез виртуална връзка“, „За съжаление само онлайн. Предните години организирахме голямо Великденско хоро на площада в Пилзен, но тази година нищо не можахме да направим“, „Организиране на конкурс за Великден. Извънкласни часове онлайн на тема Цветница и Лазаровден“, „Чрез видео уроци и всеки направи снимки от личния си празник, от който представихме във видео колаж в социалната ни страница“, „Стараме се да напомняме на хората за празниците, като публикуваме съответните четива в социалните мрежи и като им припомняме ретроспективно как сме празнували минали години, за да останем заедно в мислите си на тези празници“, „Излъчихме Възкресните богослужения на живо в Интернет“²¹, „За Възкресение Христово децата от нашата енория записаха видео послание за всички наши приятели и членове което разпратихме по повод празника. Имахме добри отзиви“, „Боядисах самостоятелно яйца. Дадох на други българи боя за яйца, които живеят в друг град“, „Успях да направя вкусен козунак. Всички, които са наоколо, го харесаха“²² и т.н.

В проучването на Екатерина Травкина и Пиерлуиджи Сакко (Travkina and Sacco 2020) е отбелязано, че именно културният и креативният сектор са сред най-засегнатите вследствие на Ковид-19. Под въпрос е не само тяхното икономическо оцеляване, което е извън стандартните икономически рамки (там е особено застъпен доброволният труд, има немалко заети на половин работен ден – т.нар. трудова хибридность, както и множество фрийлансъри), но и тяхната последваща активност. Виртуализирането на голяма част от техните дейности изисква допълнителни мерки и предложения за подобряването им – от обучението във виртуална среда, до достъпа до културни събития от всякакъв вид. Организациите на българските общности в чужбина попадат именно в тези сектори и е необходимо да се обърне внимание на тяхната роля не само от гледна точка на българската диаспора и съхраняване на българската идентичност, но и от гледна точка на организациите, които

²¹ В такъв контекст вярващите, желаещи да участват в богослуженията, са принудени да се адаптират към нов начин на съвместно присъствие (Ugrу 2002).

²² АНЦНКН, сигн. АИФ VII № 4.

имат пряко влияние върху прилагането и подобряването на различни държавни политики – както на държавата-приемник, така и на изпращащата държава. На базата на представените данни може да се направи изводът, че в условията на пандемия българските общности в чужбина и техните организационни структури успяват, въпреки тежките условия, да останат активни и да поддържат своята българска идентичност. Както повечето организации, извършващи културни и социални дейности обаче, те имат нужда от морална и институционална подкрепа за изобретяването на различни инструменти за запазване на ролята им в общността, а и в съответното общество. Виртуализирането на дейностите им е видимо в посочените отговори. Подобни инициативи, които пандемията не може да ограничи, дори напротив – стимулира, обединяващи българите в чужбина²³ или акцентиращи върху връзката им с България²⁴, са един от инструментите за справяне с кризата. В тези процеси българските общностни организации продължават да изпълняват посланията си и да извършват своите разнообразни и разнопосочни дейности, но в сравнително по-малка степен.

ЛИТЕРАТУРА

Борисова 2017: Борисова, М. Случаят Ирландия – български институции и организации. – В: Борисова, М., Л. Гергова, Я. Гергова, Й. Еролова, Т. Матанова (съст. и ред.). Българи в чужбина, чужденци в България. София: ИЕФЕМ-БАН, 74–81. Достъпен на: <http://iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2017/09/Abroad-Sbornik.pdf> (20.10.2020 г.)

Матанова 2016: Матанова, Т. Употреби на българското културно наследство от български мигрантски институции и функциите му за консолидация на българската общност в Хамбург. – В: Йовева-Димитрова (съст.). Българите в чужбина „...толкова близо, толкова далече...“. Ч. 1. София: РОД, 77–97.

²³ Типичен пример е активизацията на българите в САЩ около кандидатурата за „Будител на годината“ на Таня Костова, създател и ръководител на „Антика България“ в Сан Франциско. Вж. <https://bnr.bg/post/101344077/deset-sa-finalistite-v-nacionalnata-kampania-buditel-na-godinata-2020> (25.10.2020).

²⁴ Напр. инициативата на Вицепрезидента Илияна Йотова, назована „Будната България“, вж. <https://trud.bg/илияна-йотова-събира-късчетата-на-будната-родина/> (25.10.2020).

Пенчев и др. 2017: Пенчев, В., М. Борисова, В. Воскресенски, Н. Вуков, Л. Гергова, Я. Гергова, Б. Кулов, Т. Матанова, К. Михайлова, Й. Янев. Културно наследство в миграция модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина. София: Парадигма.

Попчева 2020: Попчева, Ю. Виртуалното хоро. Групите по народни танци зад граница по време на епидемията от Ковид-19. – В: Илиева, А., В. Баева (съст.). Етнология и епидемии. Социокултурни измерения на пандемията от COVID-19. София: ИЕФЕМ-БАН (под печат).

Попчева 2020а: Попчева, Ю. Българите в Южна Франция. Групи и общности. – Във: Воскресенски, В., М. Христова, Т. Матанова (съст.). Български общности в чужбина: аспекти на културата, идентичността и миграцията. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ (предадена за печат).

Фондация ВCause 2020: Въздействие на кризата COVID-19 върху българските НПО. Проучване на Фондация ВCause. Достъпен на: <https://www.bcause.bg/razvitiie-na-srednata/news-srednata/608-grazhdanskite-organizatsii-sa-se-spravili-v-krizata-covid-19-blagodarenie-na-chastno-finansirane,-dobrovolchestvo-i-sartsata-rabota.html> (18.10.2020 г.)

Gergova, Borisova 2015: Gergova, Y., M. Borisova. Cultural Heritage in Migration: Bulgarian Sunday Schools in Italy. – In: Papers of BAS. Humanities and Social Sciences, 2 (3-4), Sofia, Prof. Marin Drinov Publishing House of BAS.

Radchenko 2020: Radchenko, D. *Easter Online: Producing Spaces, Transgressing Borders*. Virtual presentation within THE 7th LUMEN CONFERENCE NASHS 2020, JUNE 25-26. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=NZknhWPKAcQ&feature=youtu.be> (20.10.2020).

Song and Walline. 2020: Song, P., J. Walline. 2020. *Virtual Technologies of Care in a Time of Viral Crisis: An Ethnographic View from Hong Kong*. – In: <http://somatosphere.net/forumpost/virtual-technologies-of-care/> (20.10.2020.).

Travkina and Sacco 2020: Travkina, E., P. Sacco. Culture shock: COVID-19 and the cultural and creative sectors. – In: OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). Available at: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/culture-shock-covid-19-and-the-cultural-and-creative-sectors-08da9e0e/> (30.10.2020.)

Urry 2002: Urry, J. Mobility and Proximity. – *Sociology*, 36 (2), 255–274.

Wahba et al. 2020: Wahba, A, E. R. Ottone, R. Amirtahmasebi. Culture in the COVID-19 recovery: Good for your wallet, good for resilience, and good for you. Available at: <https://blogs.worldbank.org/sustainablecities/culture-covid-19-recovery-good-your-wallet-good-resilience-and-/>; .lhkgood-you (30.10.2020.)

**ORGANIZATIONS OF BULGARIAN COMMUNITIES ABROAD
DURING A PANDEMIC**

Prof. Vladimir Penchev, Ph.D.

*Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum –
Bulgarian Academy of Sciences*

Aneliya Avdzhieva, Ph.D.

Freelance social anthropologist

Tanya Matanova, Ph.D.

*Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum –
Bulgarian Academy of Sciences*

Abstract

Results from an online research and observations of Bulgarian migrant communities' organizations within and outside Europe due to Covid-19 pandemic. Main pillars are the connections with the homeland, the hosting country, and with the local community, mechanisms for support, as well as forms of activities, festivity, and communal consolidation.

Keywords: Pandemic, Bulgarians abroad, migrants, consolidation, support.

КАК „НОВОТО НОРМАЛНО“ ПРОМЕНИ ВРЪЗКАТА С БЪЛГАРИТЕ В ЧУЖБИНА?

Милена Димитрова

*Все по-виртуалната комуникация роди нова
солидарност, но и дигитална
неравнопоставеност.*

Илияна Йотова

Вицепрезидент на Република България

Ако изобщо и след време човечеството потърси някои положителни страни в смъртоносната пандемия от КОВИД през 2020 г., ще ги намери в бързия дигитален завой в комуникациите. За младите – то е ясно, но и поколенията на средна и по-зряла възраст, щат не щат, се научиха да общуват онлайн.

Компютрите станаха необходими на хората както часовниците и също тъй вездесъщи като радиото и телевизията.

Общуването през интернет пести и време, и път. Не ни плаши със смърт, ако събеседникът издишва срещу нас от екрана. Все по-виртуалният ни свят сближава далечни точки – ако не безплатно, поне поевтино. Икономисва удоволствията от пътешествия, но компенсира с по-важни удобства. Пази например животите на близки и непознати хора.

Макар и не нова, но подсилена от пандемията, виртуалната комуникация неизбежно ни застигна. Прилича на бърз влак. Ако не се качиш навреме, завинаги оставаш сам и замръзнал без развитие в изначална точка като в праисторическа пещера или в затънтен селски двор.

Връзката с българите по света, отдалечени на хиляди и десетки хиляди километри от България, няма как да се случва без все по-виртуалната комуникация. Огледайте се и сравнете колко бързо епидемията надви над навиците ни:

✓ Бързо свикнахме с „жестовите бариери“ като носенето на предпазни маски, миенето на ръцете и въздържанието от многолюдни събития и тет-а-тет срещи само от любезност.

✓ Университетите се пренастроиха, професорите четат лекции и изпитват от вкъщи.

- ✓ И децата вече ходят на училище онлайн.
- ✓ Филхармоничните оркестри репетират дистанционно, оркестрантите намериха как да свирят в ансамблите от вкъщи.
- ✓ Концертите, оперните спектакли и филмите не се случват вече в грандиозните зали, нито в салони и нито в мултиплексове.
- ✓ Световните премиери на Холивуд през 2021 г. са насрочени във виртуалната мрежа, а не в мултиплексовите кинозалони, наричани „театри“ от американците.
- ✓ Акциите на големите ИТ компании като Фейсбук, Амазон, Майкрософт отчетоха ръст от 77% в края на 2020 г., по данни на стоковата борса в Ню Йорк.
- ✓ За да избегне зарази от спортните зали, в двора зад къщата си край Лондон тренира дори абсолютният световен шампион по бокс тежка категория Антъни Джошуа, който не отстъпи титлата си в дългоочаквания мач с Кубрат Пулев в края на 2020 г.

✓ И т.н. безброй примери, откъдето и да наблюдава човек.

„Новото нормално“ и животът с КОВИД се отразиха и върху връзките и контактите, поддържани от вицепрезидента на Република България г-жа Илияна Йотова и екипа ѝ, с българите в чужбина. Още с първата карантина вирусът ни принуди да променим маниерите на общуването, но именно заради пандемията комуникациите и дигиталната връзка се превърнаха в още по-важни и незаменими социални отношения.

Извънредната обстановка през март 2020-а ни свари в края на изпълнението на важна и дълго подготвяна задача. От Аржентина, от Гражданската асоциация на българите в Буенос Айрес, бяха потърсили съдействие от вицепрезидента да намери аудио-уроци по български език. Сънародниците ни в Латинска Америка – четвърто, пето поколение на български емигранти – почти не говорят, а искат да разбират езика на дедите си. Асоциацията поддържа интернет радио „Моята България“ и веднъж седмично излъчва уроци по български език. Аксиния и Иван Цанкови споделиха, че били принудени скъпо и прескъпо да купуват от Дойче веле комплект уроци по български, озвучени при това от диктор със силен руски акцент. В големите университети у нас нямаше аудио пакети, в МОН приключваха методика за видео връзка.

Неочаквано разказан спомен ни върна към радио уроци по български език за испаноговорящи, които през 80-те години на миналия век

били съставени от преподавателя в Алма Матер Венко Кънев, по онова време асистент в Катедрата по испанска филология. В Българското национално радио били записани 285 урока, всеки по половин час. Излъчвани били и повтаряни четирикратно, цели 12 години били в ефира – и по програма „Знание“, и по „Христо Ботев“.

В Златния фонд на Радиото се намериха магнитофонните ролки със записите, с изтичаща годност на лентата, някои вече поразени от времето. През 2019 г. по инициатива на вицепрезидента Илияна Йотова и със съдействието на БНР започна спасяването им. Техниците успяха да прехвърлят 251 урока на цифров носител, юристите паралелно уреждаха авторските и продуцентските права. Със специална декларация БНР дари на вицепрезидента правото да ги предоставя за излъчване на българи в далечни страни за определен период от време.

Авторът на уроците бе открит във Франция. Проф. Венко Кънев беше станал почетен професор по литература и цивилизация на Южна Америка в Университета в Руан в Нормандия. Беше и в ръководството на Изследователския център на културните полета на Латинска Америка към Сорбоната в Париж, където живееше.

Проф. Кънев бе любезен да предостави писмено на вицепрезидента Илияна Йотова авторските права при следните условия: уроците да се ползват от българи в испаноговорящи държави, да му предоставим копие на съхранените уроци, и трето, при всяко излъчване да се споменава името на автора. Изрично бе приготвена и аудио заставка като част от всеки урок в изпълнение на волята на дарителя.

Докато съставяхме списъци до кои български общности да изпратим уроците, бе спусната първата КОВИД-карантина. Заради внезапното затваряне трансферът на дигитаните уроци се осъществи по личната, а не през служебната поща. Въпреки това аудио уроците стигнаха до 109 български дружества в четири държави, където се говори езикът на Сервантес. Получиха ги осем български дружества в Аржентина и по две сдружения в Бразилия и Колумбия. Отидоха и в Испания до 97 адреса на общности, училища, културни клубове и настоятелства, в т. ч. и църковни. (Неполучени се върнаха само четири писма от Испания и едно – от Колумбия).

Пет общности в Аржентина потвърдиха с благодарност, че ще използват изпратените от вицепрезидента аудио уроци. Други пет благо-

дарствени писма дойдоха от Испания, плюс още едно от Българското неделно училище в Сао Паоло, Бразилия, с което дотогава не бяхме общували. Впоследствие контактите ни укрепнаха и чрез социалните мрежи – също и с Колумбия.

В света испаноговорящите държави са двадесет. Предполага се, че до тях са стигнали българи от различни емигрантски или професионални вълни, но в ДАБЧ разполагат с информация само за четири от тях: Испания, Аржентина, Колумбия и Бразилия.

Населението на колумбийската столица Богота е приблизително колкото на цяла България, а във Фондацията за колумбийско-българско сътрудничество „Алианца“ членуват около 90 души – както българи, така и колумбийци, завършили в България. Председателката на „Алианца“ г-жа Дорис Дукова също изпрати мейл до екипа на вицепрезидента по повод аудио уроците. Чрез посолството ни в Аржентина има официална връзка с българите в Чили. Дипломатите ни в Бразилия поддържат контакти със сънародници във Венецуела (смята се, че там има около 60 българи) и в Еквадор (около 30 нашенци живеят в столицата Кито и в Гуюкил).

Към посолството ни в Мексико функционират две български дружества и по техни данни са обхванали 1320 българи и мексикански приятели на България. Епизодично се обаждали българи от Коста Рика, Ел Салвадор, Гватемала, Хондурас, Панама и Никарагуа (22-ма сънародници според дипломатически източник). От Хавана съобщават за активни петдесетина българи, оттам минава връзката и с пребиваващи в Доминиканската република. Дори по линия на МВнР няма сведения за български организации в Парагвай, Перу, Пуерто Рико, Уругвай и Боливия.

До момента е потвърдена информацията, че аудио уроците се ползват от сънародници в Испания, Аржентина и Бразилия. За жалост през април 2020 г. проф. Венко Кънев си отиде, покосен от коронавируса. Само с няколко часа разлика той и съпругата му починаха, реанимирани по спешност, без да ги спасят, в две различни болници в Париж.

По същото време през април от Калофер дойде вестта, че Националният музей на Христо Ботев откликва на идеята на вицепрезидента и ще дари изложба за живота и делото на поета революционер. Г-жа

Йотова имаше идея да изпратим интериор за възстановената, но празна къща в украинското село Задунаевка, където Ботев е бил учител. Логистичната задача по пренасянето на 17-те пана, копие на основната експозиция от родната къща в Калофер, трябваше да се изпълни точно когато сухопътните граници на североизток с Румъния, Молдова и Украйна бяха затворени. Цели села по пътя бяха пламнали от коронавируса. Превозвачите приемаха пратки само по въздуха и само до Одеса. Стотина километра оставаха до Задунаевка и дължим благодарност на Българското генерално консулство в Одеса за пренасянето им. То отне седмица.

Даже след като кметът на Задунаевка Дмитрий Ненов се обади, че е получил невредими паната и изпрати снимки как подредили изложбата, не спряхме да се съмняваме, че мисията е успешна. Колко ли зрители биха се претрашили да бият път до Задунаевка за откриването на изложба в Ботевата къща? Кой би оправдал риска от заразяване, и то в епицентър на корона-пандемията?

В момента изложбата се намира в „Стаята на Ботев“ – кабинет с реликви в основното училище „Христо Ботев“ в село Задунаевка. Когато децата ходят на училище, те свободно я разглеждат. Историческата памет не е прекъсната, пренася се да живее в следващото поколение българи.

Осъзнахме, че изпълнението и на тази задача е своеобразен сигнал, как времето и обстоятелствата изискват и дават по-голяма преднина на дигиталните усилия, отколкото на обичайните предишни дейности. Приехме го като косвен урок с обратната стойност.

Както призна и вицепрезидентът Илияна Йотова, наложи се да бъде отменен и планираният съвместно с президента Румен Радев Голям форум за българите в чужбина. Нямаше изгледи санитарните власти да разрешат събирането на стотици и хиляди сънародници в зала 3 на НДК, въпреки че и датата за събитието бе определена.

Наближаваше месец май и в екипа на Илияна Йотова се разговорихме как ли ще изглежда в извънредната пандемична обстановка най-българският празник 24. май – без манифестацията, без венците, без ехтящия химн „Върви, народе възродени“. И как да се случи парад, и то трансграничен, в прослава на Светите братя Кирил и Методий? Така по

волята на вицепрезидента се роди виртуалната инициатива, насочена към българите в чужбина. Тя взе за мото мъдростта на Константин-Кирил Философ от „Проглас към Евангелието“ „Голи са без книги всички народи“.

На 5. май вицепрезидентът Илияна Йотова покани и насърчи деца и младежи до 18-годишна възраст от българските общности зад граница да почетат делото на славянските първоучители като запишат със съвременната IT техника и изпратят стихотворение, песен, есе, свой прочит на любим български автор. За онлайн сцена вицепрезидентът предостави свой канал в Youtube.

Дните преди празника не стигнаха, за да бъдат качени в мрежата стотиците рецитации и затрогващи изпълнения от цял свят! Стотици, над четиристотин видеозаписа! Чак до юни продължи техническата обработка на файловете, без прекъсване. Телефоните звъняха, обаждаха се родители, учители, директори. Кога ще видим и нашите деца в социалната мрежа на вицепрезидента?

Прогледнахме за още един извод от все по-виртуалната комуникация. Осъзнато или не, сънародниците ни по света изпитват нужда да изявят принадлежността си към богатата българска книжовна съкровищница. Как иначе, освен чрез културни събития? Какво друго дава смисъл на безбройните фестивали и традиционни прояви в общностите на българите в чужбина?

Хората имат потребност да бъдат заедно и да се съизмерват, когато нещо силно и трайно ги свързва. Ограниченията заради КОВИД принудиха света да отвори и да изпълни нови социални мрежи и комуникационни канали, само и само за да не спре да общува.¹

В продължение на увенчания се с успех виртуален форум „Голи са без книги всички народи“ през септември 2020 година вицепрезидентът Илияна Йотова обяви инициативата „Будната България“. Замислена по случай Деня на народните будители, целта ѝ бе да насърчи деца, младежи и възрастни от българските общности зад граница да изразят връзката си с България, с нейното минало и бъдеще. Вицепрезидентът окуражи българите в чужбина да разкажат или покажат в кратък видео-

¹ Може да ги видите на следния адрес: https://www.youtube.com/watch?v=cluKdjQ5uw&list=PL8xeKJd_vkqQLIX3ZJWbXoHJezJpBaMSP (27.02.1921 г.)

запис всичко родно, което ги зарежда със сила и самочувствие – любимото място в Родината, предадените през поколения традиции, родова памет и прояви, поддържащи духовността ни отвъд границите. Отново виртуална сцена на „Будната България“ бе каналът в Youtube на вице-президента.

В отговор дойдоха повече от сто трогателни разказа от Аржентина до Австралия, от Северна Америка и от цялата Европа до Казахстан в центъра на Азия.

Получихме видеопоща от 18 държави, сред тях и от Перу – баща с двама сина, наследници на Теодоро Русинов от Ловеч. Те говореха как чувстват българската кръв във вените си. От Аржентина, от градовете Ушуайя, Кордова, Лас Бреняс, Комодоро Ривадавия, Президентия Саенз Пеня, Ла Плата, Буенос Айрес, потомци на българи разказваха за страданията на родителите си. Запазили са като историческа ценност паспортите им, с които преди сто и повече години предците им стъпили на аржентинския бряг. С превод от Ружка Николова, отличена от ДАБЧ като Българка на 2016 година, заместник-председател на Аржентино-българската фондация, чухме историите на Адриана Ганчев – внучка на актрисата Адриана Будевска, художничката Стела Сиди, Грациела Петков – аржентинска журналистка и потомка на журналисти, и още десетки хора, горди с българския си произход.

Запознахме се с Франко Цолоф от Лас Бреняс в Аржентина и с ученичката Ксения Пилаева от село Преслав в Запорожката област на Украйна. Те и двамата, въпреки че не се познават и ги разделят континенти и океани, мечтаят да следват в България. 18-годишният Франко, пето поколение българин, звънял в 22 часа на учителката си по български език, защото не разбираше добре разликата между свършено и несвършено време на глаголите. Ксения Пилаева бе изготвила за вице-президента Илияна Йотова презентация за славните български будители от Таврия. Сред тях са незабравените и тачени в Запорожието наши литератори, учени и поети Николай Державин, Мишо Хаджийски, Дмитрий Марков, учителя краевед Атанас Върбански. Доста българи от Мелитопол, от Симферопол, от селата Радуловка, Преслав и Инзовка, от Българския образователно-културен център с девет неделни училища в Причерноморието откликнаха на инициативата „Будната България“. Показаха ни

паметната плоча на българския публицист Александър Детков в село Радуловка, чието име слави възрожденския деец Димитър Радулов.

Няколко видеоклипа пристигнаха от Австралия – достойно и стилно представяне на фолклорните клубове от Канбера и Мелбърн, както и разказът на Мария Стайкова.

Дойде искрена изповед на младия шофьор Ероланд Муча от Гора, Албания. Той хортува на романтичния език, както го е научил от баба си и дядо си. Проговорил на български, а албанския почнал да срича чак като тръгнал на училище.

Първото писмо за инициативата на вицепрезидента дойде от писателя Мартин Ралчевски от Обединеното кралство. Подкрепи ни и Хари Зеслер, доайнът на българската общност в Израел.

На хиляди километри в Казахстан се „разходихме“ в село Болгарка, Актюбинска област. Немислимо и почти непостижимо е да се стигне дотам дори във времена без болести, нали? Спомените на преселниците за прародината свидно се пазят в музейната сбирка в село Болгарка, поддържана от патриотичния клуб „Вяра“. От Молдова получихме най-напред откъс от спектакъла на театъра „Смешен петък“, а след това още рецитации от ученици и студийни записи на весели фолклорни песни.

От Чехия, от Прага, инж. Силвия Кръстева, председателката на Българската православна общност на ул. „Америцка“, ни предаде символите, завещани от основателите на общността: да пазим „дървото на живота“ и да ценим „подадената ръка“. Поздравиха ни и малчуганите от българската детска градина в Торент, Испания. Дефилираха танцови ансамбли от българските училища в Чехия, Унгария, Словакия, Италия, Испания, Германия, Великобритания. Узнахме даже за българи, мигрирали във високопланинската Таласка област в Киргизстан, за които не беше чувала и Лариса Ташматова, ръководител на дружеството на българите в столицата Бишкек. Вижте и тези, и още по-вълнуващи истории от „Будната България“.²

„Удвоихме и буквално утроихме кореспонденцията си с нашите общности от историческите диаспори, от старата и нова емиграция на българите по света.“ – отбеляза вицепрезидентът Илияна Йотова.

² https://www.youtube.com/playlist?list=PL8xeKJd_vkqQB4qngDZbSKoi2d14uhzUG (27.02.1921 г.)

„Получихме разказите на десетки българи как се справят, как се борят. Гордеехме се с онези наши сънародници, които далеч от България бяха на първа линия в болниците, в полицията, в метрото, в училищата. Разказахме как ние в България се справяхме, колкото може успокоявахме, че ситуацията е под контрол – за да не се притесняват за близките си. През тези месеци се роди една нова солидарност между непознати хора от всички краища на света, неподправена, искрена и много ценна.“, общава Йотова. И още: „С моя екип десетки пъти сме гледали видеозаписите от „Будната България“. Всяка разказана история е урок по патриотизъм. Времената се менят, но болката от раздялата се пренася от поколенията. Принадлежността към България е част от идентичността им, незаличим паспорт. Пренесените традиции, особено в историческите диаспори, са им още по-скъпи, защото са опазени. Получихме немало мнения какво е за българите отдалеч съвременна България, какво очакват, как си я представят. И ето как от тези над сто различни образа, несъбираеми в реалния свят, сглобяваме като мозайка образа на „Будната България“! Не прекъсваме връзките си с историческите диаспори, но чуваме, осъзнаваме и споделяме проблемите и на т.нар. нова емиграция. Чувстваме основното: все по-крещящата необходимост на българите по света да се усещат заедно, да мислят и да функционират като част от една общност“ – акцентира Илияна Йотова.

В изказването си през декември 2020 г. пред обществения Съвет за работа с българите в чужбина вицепрезидентът се спря и на острата необходимост от национална политика, единна, а не разнопосочна от различните инстанции и интереси.

„Сега, когато чрез тези виртуални инициативи хората имаха възможността да излъчват послания за България, вицепрезидентът изброява, че се сблъскваме с:

А. Острият проблем за намиране на учители по български език в чужбина. Не само таврийските българи са останали без учители, и в Казахстан, в Павлодар вече няма преподавател. Учителката от Троян Ангелина Иванова успя да се върне в България буквално часове преди да се затворят границите заради епидемията. Въпреки усилията от МОН за промяна, за преподавателите не само че няма материални стимули, а са изправени и пред редица нормативни неуредици.

Б. Въпреки промяната в ПМС 103 за деца от български произход редица исторически общности остават извън обсега на постановлението. Защо, когато много български деца мечтаят да учат в България, живеят и растат с тази мечта?

В. Онлайн обучението за децата в България позволява да се отворят същите възможности за неделните училища в чужбина, особено за българчетата, които няма как да пътуват километри, за да се учат на български език, литература, история и култура.

Г. Точно сега, в условията на пандемия, по категоричен начин се вижда колко е необходим Български национален културен институт – преценихме всички ние колко е важна духовността. Тя не само ни събира през границите, но вдъхва сили, самочувствие и солидарност.

Д. Многобройни са сигналите за забавени с години молби за възстановяване на българското гражданство. Липсва достатъчно информация, а неработещото електронно управление затруднява хората от по-далечните точки на света.

Е. Недостатъчно и непрозрачно е подпомагането на българските общности. Едва напоследък се направи нещо...

Ж. Нямаме никакви интегриращи програми за работници и специалисти от българските диаспори.

З. Няма стимули и създадени нарочни механизми за бизнес проекти, за съвместни предприятия, за развитие на научен потенциал и дуални обучения, за кредитиране и банкови преференции за инвестиции на българи от чужбина.

И. Няма да подмина и един актуален въпрос напоследък, подчерта вицепрезидентът. Проблемът с Република Северна Македония е резултат и от липсата именно на национална политика. Отношенията ни се свиха до издаване на български паспорти, никакво разширяване на влиянието на България дори след подписването на Договора за добросъседство. Нещо много показателно – за „Будната България“ имамхе материали от Австралия и Аржентина, но не и от Македония!“

В пост-ковид света отношенията към българите в чужбина се съпоставят не само в комуникацията с дружества, лидери, младежи и улегнали хора, а и като социално-политическа конструкция. Образно може да се представи като пирамида – с очертаващи се контури, но

недостроена, с липсващи сегменти. Безспорно е, че в основата ѝ стои комуникацията. И ключът към нея са именно новите предизвикателства и промени, с които човечеството се сблъска, пазейки се от пандемията.

Отношенията, или по-точно неизбежно нужната връзка между държавата и диаспорите ѝ, не са изключение, нито изолирано явление в т.нар. „новата реалност“. Със същата скорост, с която самолетите се приземиха, а немалко авиокомпаниии фалираха, дигиталната трансформация се наложи и в комуникацията с българите по света.

Двустранна – между българските селища и разпръснатите точки по всички континенти – е потребността да споделяме не само новини, а и съдържание, наситено с творчество. Видеозаписите на танцуващи състави, на прочувствено изпълняван фолклор придобиват по-голямо значение и като спойка, и като обща ценност, и като патриотично съизмерване.

Пандемията и антивирусните мерки катализираха, забързаха компютърната свързаност. Научиха ни да пазим реалното, истинското общуване само за най-близките и в тесния семеен кръг. Вече няма как да се лишим и от втория тип все по-виртуална комуникация, ако изобщо искаме да живеем! В нея и чрез нея вече се случват повечето професии. Няма как иначе да останем на вълната на знанията и прогреса, нито свързани със света. Тя ни издига в космоса и ни въоръжава с лупа за молекулярната материя. Разширява кръгозора ни с литературата, изкуствата и великите открития, пак чрез нея ровим в корените на античността и строим спирките в историческите вериги.

Няма спор, че и българските диаспори се вписваха без закъснение в новите пост-пандемични параметри на комуникацията. Кое е повод да сравним напипваните в работата изводи с това, което глобалното познание описва като появяващите се комуникационни трендове. Удивително е, че заедно, общувайки с българите по света, стигнахме почти до същите заключения, както и по време на свиканата през 2020 г. онлайн Среща на върха на лидерите на световните медии. Вижте ги, те сякаш се преповторят.

Виртуалната среща бе организирана от Световната организация на издателите (на над 18 хиляди издания в 120 страни), за да формулира отговори и ключови подходи към „Деветте стратегически пост-панде-

мични предизвикателства“. Докато говорят за журналистика и за процесите, преживявани от медиите в момента, издателите анализират особеностите на 2020 година и практически поглеждат към комуникацията отвъд пандемията, в следващия период: да бъде видян светът през лещите на демократизацията на обществата и на висшата им роля във формирането на ценности и новини.

„Чувството, че принадлежиш към една общност, историческото асоцииране е абсолютният ключ към пост-ковид реалността“, смята Жан-Люк Брейс, зам.-изпълнителен директор на групата „Фигаро“, Франция.

Прочетени, а не просто цитирани, отговорите се припокриват и с комуникативните рамки на вицепрезидента в общуването ѝ със сънародниците по света. Ето как:

„Преживяваме повратната точка. Сега е време да се инвестира в дигиталния преход, в преобръщането на навиците за общуване. Реорганизацията е трудна роля, но неизбежна. Ситуацията след Ковид е акселератор за творчество“, смята Сив Джувик Твейтнес, изпълнителен директор на „Шибстед медия“ от Норвегия.

„Има преди-ковид свят и пост-ковид свят. Хората искат да четат икономически и бизнес истории за възстановяването, за превключването“, пледира и Рула Калаф, редактор във „Файненшъл таймс“, Великобритания:

Расмус Клайн Нилсен, директор на Института за изследване на журналистиката в Оксфорд, говори за „момента на истината“: „И коя е повратната точка? Че обичайните медии вече не могат да се върнат на пазара, както е било, и да оповестят, че ще правят всичко, както преди. Те трябва да се съсредоточат в служба на аудиторията от днешния и утрешния ден, а не в миналото“.

„Генерирането на съдържание се случва във форматите, в които успяваме да се променим, да се преобърнем, да се конвертираме в новата реалност. Ангажираността ни, всеотдайността е основната ни мярка. Стремим се към превключване в рамките на стойностите на конвертиране, присъствайки в социалните медии и в писмата на потребителите“, агитира Паула Миралия, съосновател и изпълнителен директор на Нексо джорнал, Бразилия.

Ебони Рийд, шеф на отдела за „Нови публикации“ в американския „Уолстрийт джърнъл“, акцентира върху храната за размисъл, върху „Замислените разговори“ (Thoughtful Conversations), върху умножаването по сто на обичайните Често задавани въпроси (Q&A), цитирането на мнения и коментари, както и върху привличането на уязвими и социално отдалечени групи в мейнстрийма на обсъжданията. Разчитат също и на неочакваната, но полезна рубрика „Поезия в пандемията“. Бурен пазарен успех е отбелязала новата британска медия Тортоаз, неслучайно базирана на събудения за нов живот аналитичен надслов „Замисляне“ (ThinkIns). По съществува си той е дискусиа в нюзрума, но читателят вижда кой я води и има доверие в него.

Паула Миралия описва и как става обновяването и предизвикателното свързване с потребностите на аудиторията: „Чети, чети, чети какво прави всеки друг, опирай се на опита на потребителите, отлично трябва да ги познаваш. Експериментирай, когато определяш тема за разговори, мисли повече как хората ще я коментират“.

Другият съвет на бразилската издателка е да се публикува интерактивно съдържание. Вместо статистически данни за промените в работната заплата в „Нексо джорнал“ пуснали калкулатор за изчисляване на доходите. Имало огромен интерес, „защото хората все повече искат да съучастват в процесите“ обяснява Миралия.

За двойствената природа на „новото нормално“ тепърва ще се пишат философски трактати. То промени инструментариума на медиите и изтри остарелите им шаблони. Поръси вестниците с нафталин. Хвърли печатните издания в криза и отприщи милионна вълна на вестоносци в социалните мрежи.

Допреди десет-двайсет години, и даже непосредствено преди наложената карантина в света през март 2020 г., никой не предвиждаше такива революционни промени. В рамките на един човешки живот се натрупа повече напредък, отколкото от каменната ера насам.

Няма как да не свикнем с промените. Няма как да продължим без смартфони, фейсбук, линкдин и търсачки. Ако превъртите назад лентата, ще се чудите как сме живели без гугъл, без мейл. По-лошо е, отколкото без хладилник! Приспособяването е не просто правилна реакция, а и шанс за оцеляване.

Встрани от възложеното правомощие да поддържа контактите с българите по света, вицепрезидентът Илияна Йотова отбеляза и друга особеност във все по-виртуалната комуникация. Успоредно с онлайн прехода в целия свят и у нас се породи и дигиталната неравнопоставеност. Към разделителните оси между богати и бедни, между образовани и неграмотни, между млади и стари се издълба още една пропаст по линията на достъпа до компютърния свят. Отново по-слабите са жертва и на този дисбаланс.

Вицепрезидентът постави ударение върху още един извод: че бързо случващите се КОВИД-предицикателства пораждат и дигитална неравнопоставеност. От памтивека и досега планетата ни е разделяна от полюси и оси: между Севера и Юга, Изтока и Запада, между богати и бедни хора, здрави и болни, стари и млади, между силно и слабо развити икономики. Към тях вече се прибавя и дигиталната неравнопоставеност, смята Йотова.

Заедно с 28 посланици и представители на дипломатически мисии в България вицепрезидентът организира онлайн конференцията „Невидимата пандемия на неравенствата“, в чийто фокус попаднаха проблемите пред жените и децата вследствие на пандемията. Вицепрезидентът цитира международната статистика, че в условията на криза на първа линия са повече жени заради професиите си. Илияна Йотова предложи още специални фондове и мерки в подкрепа на най-уязвимите и за преодоляване на неравенствата и кризите, породени от КОВИД-пандемията. А това са все неща, за които компютрите не са панацея.

* * *

Милена Димитрова е автор на книгата „Втората България“, издадена през 2020 г. от Книгомания и отличена със специалната годишна награда на СБЖ за 2020 г. Секретар е на обществения Съвет за работа с българите в чужбина при вицепрезидента на Република България Илияна Йотова.

ЕЗИКЪТ КАТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО – ПО ПРИМЕРА НА БЪЛГАРСКО УЧИЛИЩЕ „РОДОЛЮБИЕ“ В МАРОКО

д-р Таня Матанова, д-р Мариянка Борисова

*Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей
при Българска академия на науките*

Мароко попада извън популярните за българите емигрантски дестинации. След извоюваната независимост от Франция през 1956 година Кралство Мароко установява дипломатически отношения с България и в резултат на двустранни икономически спогодби през 1970-1980-те години в северноафриканската страна биват изпратени български специалисти: лекари, преподаватели, геодезисти, хидролози, строителни инженери, архитекти. Експертната помощ, оказана от България, е високо ценена в магребската държава и е причина българите и днес да са добре приети в Мароко. 1990-те години не бележат ръст на българската миграция в кралството и в резултат на това към 2013 г. броят на българите в Мароко е около 400 души (Кочева 2016: 42), като това са представители предимно на брачната миграция и на бизнеса. По данни на посолството през 2019 г. в Мароко броят на българските граждани, на мароканските граждани с български произход, както и на гражданите с двойно гражданство, е около 350-400 души¹.

Българската мигрантска общност в Мароко, макар и дейна и поддържаща контакт с България, не е обособила своя формална организация и гравитира около българското посолство и училището към него. Тъкмо българското училище зад граница, наравно със семейството, е институцията, предаваща, валоризираща и обучаваща в майчин език като културно наследство. Функционирането на българския език като елемент на културното наследство в приемното общество зависи от редица фактори: типа миграция – в случая – доброволна, икономическа; от политиките на конструиране и поддържане на културно наследство в приемното общество, от формите на адаптация и интеграция (вж. Елчинава 2010). Българският език служи за себепредставяне на общността, за консолидирането ѝ, за формиране на културната ѝ идентичност.

¹ Вж. Интервю с посланик Юрий Щерк – НЦНКН, ФнАИФ 3077, файл 1.

Изследването е резултат от теренно проучване в Кралство Мароко през декември 2019 г.² и проследява как обучението в майчин език способства за формирането у мигрантските деца на културна идентичност. Събраният емпиричен материал (от полуструктурирани интервюта, свободни разговори и наблюдения) е обогатен с архивни проучвания (в Държавен архив), онлайн-интервюта, анализ на публикации в социалните мрежи (Фейсбук публикации на българи и български институции в Мароко). Допълнителни данни са събрани чрез онлайн-анкета „Деца с български произход в Мароко“³.

В Мароко официални езици са арабски и берберски, дипломатическият език е френският, в зоните под испански протекторат се говори испански, а в бизнес комуникацията доминира английският⁴ (особено в Казабланка – икономическото сърце на страната). В такава мултилингвистична среда в Мароко живее българската общност, съсредоточена най-вече в Рабат и Казабланка, но населяваща и по-малки градове. Към българската общност гравитират и марокански граждани, които са завършили висше образование в България или са работили продължително време в страната ни и държат да поддържат контакти с България⁵. Те са добре дошли на всички български прояви – тържества, концерти, празници. Повечето от тях говорят чудесен български език.

Българските деца в Мароко са разностранна откъм езикови познания и етничен произход група, включваща деца, родени в България, в Мароко или в трета страна. Според етничния си произход те могат да бъдат разделени на деца, на които и двамата родители са българи, и деца от

² Теренното проучване и настоящият текст са част от работата на авторите по проект „Културно наследство и институционализация на българските исторически и съвременни мигрантски общности извън Европа“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН. Ръководител на проекта е проф. д-р Владимир Пенчев.

³ Вж. https://docs.google.com/forms/d/10uTd8CsP8cBbWE7m6YAD47lvzvyC2GdNuHKJP_ZEp_w/edit, 20.10.2020 г. Таня Матанова създава и популяризира анкетата, в която се включват пет българки, които живеят в Мароко между 1 и 21 години и чиито деца посещават (или са посещавали) функциониращото в страната българско училище.

⁴ Вж. Интервю с посланик Юрий Щерк – НЦНКН, ФнАИФ 3077, файл 1.

⁵ Пак там.

смесени бракове. Израствайки в мароканска среда, тези деца са изправени пред предизвикателствата на езиково многообразие: те избират да посещават френски, арабски, американски или испански училища, освен българското училище, което има статут на допълнително. Същевременно, макар родният/майчиният език да е средство за предаване на културно наследство в семейна среда, контактът с българския език и в семействата на българските деца невинаги е наличен или водещ. Българският език се използва за общуване с българския/те родител/и, „по телефона с баба“, „Вкъщи се говори само на български език, слуша се и се гледа българска телевизия“⁶.

За разлика от българските смесени или моноетнични семейства в Европа, за тези в Мароко, поради голямото разстояние (друг континент) и сложните самолетни връзки, невинаги е възможно българските баби и дядовци да пътуват и да помагат при отглеждането на децата, в редки случаи те живеят с младото семейство в Мароко, а бабите и дядовците определено допринасят за поддържането на майчиния език и култура (вж. Phinney et al. 2001; Sedakova 2017: 105; Матанова 2016 и др.). Въпреки че контакти с тях се поддържат чрез телефонни обаждания или интернет аудио- и видеовръзки, това невинаги е достатъчно за съхраняването на контакта с българския език и култура. По-често се наблюдава гостуване в обратна посока. Децата обичат да пътуват с родителите си в България, „защото там има много приятели, а и баба и дядо са в България“; „Баба и дядо ги очакват, ходят на куклен театър, на морето и къде ли още не“. При по-израсналите деца с развита приятелска мрежа в Мароко, пътуването до България не е приоритет⁷.

Обект на редица изследвания с различен фокус, мигрантското образование е проविждано в светлината на малцинственото образование, като се търсят социетални и психологически причини за различна успеваемост при равен старт (Ogbu 1987; Gibson, Ogbu 1991); ефектът на концентрация на мигрантски ученици върху образователните резултати се извежда в контекста на интеграция и асимилация (Schneeweis 2015: 63–76). Други изследвания се съсредоточават върху езиковото

⁶ https://docs.google.com/forms/d/10uTd8CsP8cBbWE7m6YAD47lvzvyC2GdHuHKJP_ZEp_w/edit#responses.

⁷ Пак там.

обучение в мултилингвистична среда (Extra, Yağmur 2004). Спецификата на българското мигрантското образование произтича от факта, че негови инициатори и изпълнители са представителите на самата българска мигрантска общност, т.е. докато преобладаващите чуждоезични изследвания се фокусират върху политиките на приемната държава за оптимизиране на мигрантското образование, българското мигрантско образование е в ръцете на българската мигрантска общност, а в последните години – и на българската държава. Следователно българските изследователи на мигрантското образование са фокусирани върху български политики отдолу (инициирани от мигрантската общност) и отгоре (произтичащи от държавата), насочени към процесите на унаследяване, валоризиране, конструиране, трансфер на културно наследство в българските мигрантски училища (вж. напр. Борисова 2015, 2017; Борисова и др. 2017; Ганева-Райчева 2004, 2012; Гергова 2017; Гергова, Борисова 2018; Йовева-Димитрова 2017; Пенчев и др. 2017; Маева 2017; Матанова 2016, 2017, 2017а; Янкова 2014; Dimitrova 2017; Gergova, Borisova 2015; Kyurkchieva 2017 и др.).

Българските училища зад граница като допълващи местната образователна система функционират един ден седмично (обикновено през почивните дни) (вж. Кулов, Борисова 2017: 99–118), имат доброволен характер и се фокусират върху конструирането, съхраняването, популяризирането на българското културно наследство чрез обучението в майчин език, литература, традиции, празничност. Те обикновено са резултат от активността на самата мигрантска общност (пак там), като върху създаването и функционирането им оказват влияние както политиките на изпращащата държава, така и тези на приемната страна.

Българско училище в Рабат възниква благодарение на първите няколко десетки специалисти, които напускат България заедно със семействата си и водени от необходимостта за поддържане на връзка с България и трансмисия на българската култура в приемната страна, създават просветен център, който да даде възможност на българските деца и децата с български произход в Мароко да усвоят българския език, а чрез него – и други елементи на българското културно наследство.

За първи път български образователен център в Мароко се открива за учебната 1986/87 г. като Българско училище към Министерството на

просветата. Директор е Панка Панайотова, а единствен учител е Евгения Спиридонова. Учебният материал се преподава по учебници, изпратени от България, а занятията се провеждат в съществувалия тогава Клуб на българите в Рабат, който респондентите описват като „апартамент, който беше нает, за да могат българите да се срещат, играят шах, карти, да гледат телевизия, да разговарят“ (Т. М., личен архив). В този си формат училището просъществува до 1991 г., когато на 7. ноември приема статут на училище, „в което се преподава български език и литература на учениците от I до XI клас“ (ЩДА Ф. 142, оп. 26, а.е. 149). Дейността им е подпомагана от училищно настоятелство (в състав Вл. Керемедчиев, Н. Браничева, М. Авуска), учебният материал се преподава от филолозите Евгения Спиридонова и Милка Кочева. Учениците заплащат такса за обучение, а училището в този си вид започва да функционира с около десетина деца (от български и смесени бракове), включително пътуващи от гр. Казабланка. За ученици, изпитващи затруднения да посещават часовете (напр. живеещи в далечни марокански градове), е съществувала възможността да се явят на изпит в края на учебната година. Децата са обучавани в помещения в сградата на посолството на Република България в Рабат, благодарение на загрижеността на тогавашните посланици в страната Катя Тодорова, а впоследствие и Боряна Симеонова.

Оттогава до днес училището продължава да обучава деца с български произход в Мароко. Преподавателката Ани Радева споделя, че първите ѝ занятия в това училище започват с четири деца през 2011 г., когато училището, след одобрение за финансиране по Постановление на МС № 334, приема името „Родолюбие“ (Т. М., личен архив). Българското посолство предоставя на БУ „Родолюбие“ помещения за обучение в посолството (за филиала в Рабат), както и в бюрото на търговския представител (съветника по търговско-икономически въпроси) в Казабланка (за филиала там) за безвъзмездно ползване⁸. Тези добри практики продължават и при настоящия посланик Юрий Щерк. Към днешна дата БУ „Родолюбие“ бива финансирано от МОН по ПМС № 90 от 2018 г., като бенефициент е Посолството на Република България.

Обичайната практика на българските училища зад граница е българските деца през седмицата да посещават училище в приемната страна,

⁸ Вж. Интервю с посланик Юрий Щерк – НЦНКН, ФнАИФ 3077, файл 1.

а в един от двата почивни дни да се провежда обучение в българското училище. Тъй като в мароканската образователна система сряда след обяд е свободно от учебни занимания време, филиалът на БУ „Родолюбие“ в Рабат провежда занятия в сряда след обяд, а филиалът в Казабланка – в събота преди обяд⁹. Изтъквана е спецификата на българските училища зад граница да изключват принудата (вж. Гергова, Борисова 2018), доколкото функционират като допълнително обучение и биват посещавани по желание. В същото време респондентите ни в Мароко нееднократно подчертаваха, че във филиалите на Българското училище са обхванати всички български деца в магребската страна. Изборът на училищен патрон – „Родолюбие“ – подчертава фокуса към културното наследство. Обучението следва програмата, одобрена от МОН, според която в българските училища зад граница се изучават български език и литература, история и цивилизация, география и икономика на България. Включените в училищната програма извънкласни дейности (Сн. 1.)¹⁰ също са насочени към съхраняването на културната идентичност – децата в БУ „Родолюбие“ изработват мартеници, кукерски маски, коледни картички, сглобяват макети на български културно-исторически обекти¹¹. За стимулиране на ранноезиковото обучение биват обучавани подготовителни групи, като в Мароко те включват деца от 4-годишна възраст¹².

В БУ „Родолюбие“ учат деца, които са от български, българо-марокански или българо-немски произход. За учебната 2020/21 г. в училището са записани двадесет деца, по десет в Рабат и Казабланка, от които три в подготовителна група, две – в първи клас, по двама ученици в трети и пети клас, по един в шести, седми и дванадесети клас, четирима в осми и трима в десети клас (Т. М., личен архив). Както и други български училища зад граница, филиалите на българското училище в Ма-

⁹ Вж. Интервю с училищния ръководител и преподавател Ани Радева и съпруга ѝ Иван Радев – НЦНКН, ФнАИФ 3077, файл 2.

¹⁰ Илюстрациите към текста са публикувани в специална кола в края на сборника на стр. 259. Бел. ред.

¹¹ Макетите са били изложени в руския културен център в Рабат. Вж. Интервю с училищния ръководител и преподавател Ани Радева и съпруга ѝ Иван Радев – НЦНКН, ФнАИФ 3077, файл 2.

¹² Пак там.

роко са посещавани и от деца, изминаващи за целта дълги междуградски разстояния (от Маракеш, Фес). Заслуга за това имат и родителите, които инвестират усилия и свободно време в обучението на децата си в български език и култура. В онлайн-анкетата родители споделят, че децата обичат да посещават българското училище, защото се срещат с български приятели и изучават български език: „Много се радваше, когато посещаваше българското училище. В него се осъществяваха контакти с други българчета, изучаваше се българския език, получаваха се познания по история на България, запознаваха се децата с българските писатели-класици, организираха се традиционните празници Коледа и Баба Марта“¹³. Този цитат експлицира елементите на културното наследство, заложен в идеологията на българските училища зад граница: български език, история, литература, празничност, традиции. Други родители споделят, че децата им намират трудности в произношението, въпреки че израстват в триезична среда. Определящо при трети е наличието или отсъствието на връстници в класа. Атмосферата в училището е дефинирана като „приятелска и децата принадлежат към рядка общност на този континент... Тук, в Мароко, те осъзнават, че българският език е особена привилегия в общуването им, особено когато имат да си кажат нещо тайно“¹⁴. На институционално и публично равнище българското училище, заедно с посолството на България, е медиатор на българското културно наследство в обществото-приемник и чрез празничността (просветна, национална, традиционна): училищните празници обичайно събират българската общност в посолството – откриването на учебната година е съпроводено със съответните ритуали (приветствие на посланика, рецитал, посрещане с хляб и сол, звън на училищно звънче и др.). Денят на будителите 1. ноември е отбелязван с открит урок или училищен концерт. Училищното коледното тържество се превръща в празник за общността с коледарски песни и благословии, танц на снежинките, стихове (Сн. 2.). Националният празник 3. март е посрещан тържествено с рецитал, децата изработват картички с националните символи, преписват част от одата на Ив. Вазов „Опъл-

¹³ https://docs.google.com/forms/d/10uTd8CsP8cBbWE7m6YAD47lvzvyC2GdHuHKJP_ZEp_w/edit#responses.

¹⁴ Пак там.

ченците на Шипка“, участват в официалния прием на посланика). Денят на българската просвета и култура и на славянската писменост 24 май е отбелязван с концерт (на празника през 2019 г. учениците изпълняват пиеса „Пеперудена магия“, стихове за родината, песни – химна на Кирил и Методий, „Хубава си, моя горо“) ¹⁵. Всички тези празнични събития, организирани обичайно в сградата на посолството, събират и представят българската общност в Мароко, възплащават представите ѝ за културно наследство, посрещат марокански гости, представляват и възможност за комуникация в неформална среда, за развитие на езиковите умения. Както отбелязва Магдалена Елчинова, артикулирането и показването на културното наследство много повече служи за постигане на цели на настоящето – консолидиране на общността, придаване на форма и обозримост на общностната принадлежност, поддържане на емоционално ниво на свързаност и принадлежност, отколкото за връщане към миналото с носталгия (Елчинова 2010).

Спецификите в усвояването, валоризирането, трансфера на българския език в училищата зад граница зависят както от броя и компактността на мигрантската общност, така и от културните особености на приемната страна. Кралство Мароко е мюсюлманска държава, толерантна към различните религии (в Рабат и Казабланка функционират както католически, така и руски православни църкви, в Рабат – гръцка православна църква ¹⁶). Характеристиките на приемното общество – друг език, друг тип култура, доминанта на различна от православно християнство религия – усилват стремежа у българската общност да съхрани българските език, традиции, празничност, да осигури усвояването, унаследяването, утвърждаването им от потомците (включително тези от смесени бракове). Колкото по-различна от българската е културата в приемното общество, толкова по-отявлен е стремежът на българската общност към съхраняване на културната идентичност. Паралелно протичат процеси на интеграция и адаптация в приемната страна. В мултилингвистичната среда в Мароко българският език е изправен

¹⁵ Интервю с посланик Юрий Щерк – НЦНКН, ФНАИФ 3077, файл 1; интервю с училищния ръководител и преподавател Ани Радева и съпруга ѝ Иван Радев – НЦНКН, ФНАИФ 3077, файл 2; М. Б., личен архив.

¹⁶ Пак там.

пред предизвикателството да бъде втори или дори трети за децата с български произход. Затова комуникацията на български език в процеса на обучението, в неформална среда в междучасията, на българските празници, в семейна среда има толкова важна роля за овладяването му от подрастващите с български произход в Мароко. Усилията в Българското училище са насочени приоритетно към упражняване в говорене на български език поради факта, че повечето деца са от смесени бракове, родени са в Мароко и усвояването на говоримия български език изисква повече усилия¹⁷. В Българското училище се обучават и деца, които възнамеряват да продължат висшето си образование в България – факт, с радост споделян от преподавателя Марин Радев.

Определящ за съхраняването на българския език зад граница е и броят на емигрантите и на емигрантските вълни. В Мароко и броят на емигрантите във всяка вълна, и общият брой на българските емигранти през годините не е достигал 1000 души. Тази малка, относително компактна и консолидирана българска общност в магребската страна още през 1980-те години се организира, за да създаде свое училище, за да запази връзката с родината и потомците да унаследят българския език.

* * *

Като елемент на културното наследство езикът е средство за трансмисия на знания и информация, но също и за създаване и поддържане на социални взаимоотношения. Езикът, редом с историята, литературата, религията, фолклора, е възприеман за един от главните маркери на културната идентичност, но и основното средство, чрез което е възможно предаването на останалите маркери на идентичността, включващи обичаи, морални ценности, колективна памет и др., откъдето произтича отчетливата необходимост от поддържането му в мигрантска среда. Сред децата от смесените бракове, сред мигрантите второ, трето и следващо поколение усвояването на езика в неформална среда (семейство, български приятелски кръг) е подкрепено и от училищната институция, която в мултилингвистична и мултикултурна среда разширява хоризонтите на обучаващите се, дава им още един поглед към заоби-

¹⁷ Вж. Интервю с Марин Радев, преподавател в БНУ „Родолубие“ – филиал Казабланка. НЦНКН, ФнАИФ 3077, файл 7.

калящия свят. Ето защо обучението във и поддържането на майчиния език е важен инструмент за съхраняването и „насърчаването“ на културната, идентичност сред следващото поколение, както и на връзката с родината (на родителя/ите) (вж. Dimitrova 2017: 189). В мигрантски контекст българското училище (наред с други институции като танцовите състави, църквата) се явява важна среда за поддържане на родния/майчиния език, културата на (единия от) родителите. Същевременно българските училища зад граница развиват разнородни дейности с отношение към културното наследство. Това става както чрез обучението по основните дисциплини, така и чрез извънкласни занимания, при които езикът отново е главният инструмент за предаването на знания. В извънкласните дейности и работилници се изучават фолклорни песни и танци, децата изработват различни обредни предмети, свързани с българските традиции. Често учениците в българските училища зад граница, насърчавани от своите преподаватели, участват в конкурсите, организирани от Държавната агенция за българите в чужбина (литературен конкурс „Стефан Гечев“; изобразителен конкурс „България в моите мечти“ и др.), от училища и други институции във и извън България. Всичко това обуславя необходимостта от усвояването, валоризирането, популяризирането в БУ „Родолюбие“ на българския език и като елемент на културното наследство, и като инструмент за трансмисия, и като израз на културна идентичност.

ЛИТЕРАТУРА

Борисова 2015: Борисова, М. Формирането на институции и приобщаване към вече налични такива на българските емигранти. Достъпен на: http://www.migrantheritage.com/portfolio_page/формирането-на-институции-и-приобщав/ (20.10.2010 г.)

Борисова 2017: Борисова, М. Случаят Ирландия – български институции и организации. – В: Борисова, М., Л. Гергова, Я. Гергова, Й. Еролова, Т. Матанова (съст. и ред.). Българи в чужбина, чужденци в България. София: ИЕФЕМ-БАН, 74–81. Достъпен на: <http://iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2017/09/Abroad-Sbornik.pdf> (20.10.2020 г.)

Борисова и др. 2017: Борисова, М., Л. Гергова, Я. Гергова, Й. Еролова, Т. Матанова (съст. и ред.). Българи в чужбина, чужденци в България. Со-

фия: ИЕФЕМ-БАН, 74–81. Достъпен на: <http://iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2017/09/Abroad-Sbornik.pdf> (20.10.2020 г.)

Ганева-Райчева 2004: Ганева-Райчева, В. Българите в Унгария – проблеми на културната идентичност. София: Българско академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

Ганева-Райчева 2012: Ганева-Райчева, В. Миграции и институции: политики и практики при конструиране на памет и наследство. – В: Ганева-Райчева, В., М. Елчинова, М. Златкова, Н. Вуков (съст.) Миграции от двете страни на българо-турската граница: наследства, идентичности, интеркултурни взаимодействия. София: ИЕФЕМ-БАН, 169–196.

Гергова 2017: Гергова, Л. (съст. и ред.). 2017. Културно наследство в миграция. Добри практики и проблеми. София: ИЕФЕМ.

Гергова, Борисова 2018: Гергова, Л., М. Борисова. Трансмисия на културно наследство в миграция: моделът на училището (По материали от Ню Йорк, САЩ). – В: Сборник в чест на доц. д-р Катя Михайлова. София: ИЕФЕМ-БАН. (под печат). Достъпно на: https://www.academia.edu/36038345/ТРАНСМИСИЯ_НА_КУЛТУРНО_НАСЛЕДСТВО_В_МИГРАЦИЯ_МОДЕЛЪТ_НА_УЧИЛИЩЕТО_ПО_МАТЕРИАЛИ_ОТ_НЮ_ЙОРК_САЩ (20.10.2020 г.)

Елчинова 2010: Елчинова, М. Миграции и конструиране на наследство. – Годишник на Департамент Антропология. Т. 4. Достъпно на: <http://ebox.nbu.bg/apl2010/index.php?p=18> (20.10.2020 г.)

Йовева-Димитрова 2017: Йовева-Димитрова, Сн. (съст.) Българите в чужбина на „...толкова близо, толкова далече...“ Ч. 2. София: ИИК РОД.

Кочева 2016: Кочева, А. Българският език на ново място по света. – В: Българите в чужбина Българите в чужбина „...толкова близо, толкова далече...“. Ч. 1. София: Род, 29–50.

Кулов, Борисова 2017: Кулов, Б., М. Борисова. Български училища зад граница. – В: Пенчев, В., М. Борисова, В. Воскресенски, Н. Вуков, Л. Гергова, Я. Гергова, Б. Кулов, Т. Матанова, К. Михайлова, Й. Янев. Културно наследство в миграция модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина. София: Парадигма, 99–118.

Маева 2017: Маева, М. Българските емигранти в Англия – минало и съвременност. София: Парадигма.

Матанова 2016: Матанова, Т. Употреби на българското културно наследство от български мигрантски институции и функциите му за консолидация на българската общност в Хамбург. – В: Йовева-Димитрова. (съст.) Българите в чужбина „...толкова близо, толкова далече...“. Ч. 1. София: ИИК РОД, 77–97.

Матанова 2017: Матанова, Т. 2017. Български мигрантски институции в Южна, Западна и Средна Европа: роля за поддържането при децата на бъл-

гарски език, традиции и религия. – В: Борисова, М., Я. Гергова (отг. ред.), Борисова, М., Л. Гергова, Я. Гергова, Й. Еролова, Т. Матанова (ред.). Българи в чужбина, чужденци в България: институции, организации, общостен живот. София: ИЕФЕМ-БАН, 103–124.

Матанова 2017а: Матанова, Т. Българското неделно училище „Св. Вмчк Георги Зограф“ в Солун – институция, консолидационен център, медиатор на българско културно наследство. – Български фолклор, 3, 355–371.

Пенчев и др. 2017: Пенчев, В., М. Борисова, В. Воскресенски, Н. Вуков, Л. Гергова, Я. Гергова, Б. Кулов, Т. Матанова, К. Михайлова, Й. Янев. Културно наследство в миграция модели на консолидация и институционализация на българските общности в чужбина. София: Парадигма.

Янкова 2014: Янкова, В. Българите в Унгария – културна памет и наследство. София: Ирка.

Dimitrova 2017: Dimitrova, T. Bulgarian National Identity and Cultural Heritage in Thuringia, Germany – preservation, transmission, and challenges. – In: Cultural Heritage in Migration. Vukov, N., L. Gergova, Y. Gergova, T. Matanova (eds.). Sofia: Paradigma, 187–210.

Extra, Yağmur 2004: Extra, G., K. Yağmur (eds.). Urban Multilingualism in Europe: Immigrant Minority Languages at Home and School. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.

Gergova, Borisova 2015: Gergova, Y., M. Borisova. Cultural Heritage in Migration: Bulgarian Sunday Schools in Italy. – Papers of BAS. Humanities and Social Sciences, 2 (3-4), Sofia, Prof. Marin Drinov Publishing House of BAS.

Gibson, Ogbu 1991: Gibson, M. A., Ogbu, J. U. (eds.) Minority Status and Schooling: A Comparative Study of Immigrant and Involuntary Minorities. New York: Garland Publishing.

Kyurkchieva 2017: Kyurkchieva, I. Migration and Cultural Heritage – An Example from Switzerland. – In: Vukov, N., L. Gergova, Y. Gergova, T. Matanova (eds.) Cultural Heritage in Migration. Sofia: Paradigma, 467–478.

Ogbu 1987: Ogbu, J. U. Variability in Minority School Performance: A Problem in Search of an Explanation. – In: Anthropology & Education Quarterly, 18 (4), 312–333.

Phinney et al. 2001: Phinney, J. S., G. Horenczyk, K. Liebkind, P. Vedder. Ethnic Identity, Immigration, and Well-Being: An Interactional Perspective. – Journal of Social Issues, 57 (3), 493–510.

Schneeweis 2015: Schneeweis, N. Immigrant Concentration in Schools: Consequences for Native and Migrant Students. – Labour Economics, 35, 63–76.

Sedakova 2017: Sedakova, I. Native Language as Cultural Heritage and Social Instrument in Migration. In: Vukov, N., L. Gergova, Y. Gergova, T. Matanova (eds.) Cultural Heritage in Migration. Sofia: Paradigma, 102–111.

ИЗПОЛЗВАНИ СЪКРАЩЕНИЯ

ИЦНКН – Национален център за нематериално културно наследство при Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ)

ФнаИФ – Фоноархив

ЦДА – Централен държавен архив

LANGUAGE AS CULTURAL HERITAGE – ON THE EXAMPLE OF THE BULGARIAN SCHOOL “RODOLYUBIE” IN MOROCCO

Tanya Matanova, Ph.D., Mariyanka Borisova, Ph.D.

Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract

The text presents information about the Bulgarian emigration to Morocco and the founded Bulgarian school there. The research shows the authors' findings considering the differentiation of mechanisms through which school lessons, outclass activities and informal communication ensure the maintenance and transfer of Bulgarian language to the next generations, born or living in the host society. Language is considered as an active element of the Bulgarian cultural heritage in foreign ethnic milieu.

Keywords: Bulgarians in Morocco, Bulgarian school abroad, language as cultural heritage.

ВЪРЗАН МОСТ, ИЗВЪРЗАНИ ОБУВКИ „МОЖЕ ДА ГОВОРИ БЪЛГАРСКИ. ТОВА Е COOL!“

**Даниела Горчева
Нидерландия**

Като печатно издание списание „Диалог“ излизаше десетина години и рубриката „Смехурко“ бе любимата на малки и големи. Тя бе открита в брой втори на списанието с призива читателите да изпращат в редакцията езиковите находки и остроумия на своите деца. Мнозина ми пишеха, че „Смехурко“ бил в състояние да оправи и най-лошото им възможно настроение и да ги разсмее с глас.

Отначало „Диалог“ бе създаден с идеята да се разпространява сред живеещите в Нидерландия, Белгия и Люксембург българи, но списанието бързо намери свои абонати не само сред сънародниците, пръснати във всички държави на петте континента, но и сред българите в България.

Така че билингвистичните „недоразумения“, характерни за деца, които усвояват едновременно два или повече езика като родни, далеч не бяха единствените бисерчета в рубриката. Детският поглед към света изненадваше и освежаваше и нашите възприятия, припомняйки ни понякога по чудноват начин етимологията и смисъла на думите. Като едни малки словотърсачи, на които би завидял и сам Иван Богоров, децата изковаваха чудни неологизми и ни връщаха усещането за красотата на езика. По разбираеми причини моят син Тервел и неговите приятелчета, които за тези десетина години пораснаха заедно с „Диалог“, бяха основните автори на тези бисери на детската реч и на забавните, а често и мъдри детски разсъждения. Приятно четене.

Сам намислена дума

По телевизията дават The Muppet Show.

– Мъпет – това е сам намислена дума – обяснява Тервел нещо неологизма, съставен от две други английски думи marionette (марионетка) и puppet (кукла).

Полулетен

– Мамо, кога ще стана полулетен? – пита Борис майка си.

Нищо ѝ няма!

Подават на Алек препечена филийка, тънко намазана с масълце, което се е стопило. Той я разглежда и недоволно казва:

– Ама на тая филия нищо ѝ няма!

Има ток

– Луната свети, значи горе има ток! – мъдро заключва 4-годишният Стефан.

Тези дупки хич не внимават

Катя и Павел (3,5 г.) вървят из разкопания столичен квартал „Надежда“.

– Внимавай, дупка! – предупреждава Катя малкия си син, който иска да крачи самостоятелно.

Въпреки това Павел се спъва, пада ... и се изправя сърдито:

– Аз внимавам – оправдава се той, – но тези дупки хич не внимават!

Само да порасна!

– Не се цапай и не рови по боклуците! – карат се на Стефчо.

– А той защо рови? – пита Стефан не без завист в гласа, сочейки един възрастен човек. Обясняват му, че чичкото сигурно е бездомник и това е много тъжно.

– Аз като стана бездомник, ще си ровя в кофите за боклук, колкото си искам! – заканва се Стефчо най-тържествено.

Да се зареди

Петгодишният Виктор е болен и ще го водят на лекар. Точно преди да тръгнат, той тича в банята и повръща. Майка му го пита дали вече е по-добре и дали е готов да тръгват, а той отговаря:

– Чакай малко да се зареди повръщането.

Тъй де

– Защо да си мия очите, аз виждам – протестира Кирил, когато майка му го подканва да става и да си мие очичките.

Без презрамки

Марта се вози обикновено на тролей с майка си, но сега чакат автобус. Автобусът идва и тя, много учудена извиква:

– Аууу, тролейчето си е загубило презрамките!

Коремчето ми мрънка

Гладен съм! – оплаква се Тервел (6 г.) и пояснява – Коремчето ми мрънка!

И на мен ми е жалко

Скъсал си си панталона – забелязвам аз. – Жалко!

– И на мен ми е жалко – утешава ме Тервел.

И съседите

Десетгодишната Дени брои колко пъти вече са се местили в ново жилище и пита:

– А другия път като се местим, може ли да вземем и съседите?

Ало-кол

Стоян отхапва от един бонбон с алкохол и констатира загрижено:

– Ауу... тук има ало-кол!

В баната да се потоплям!

– Мамо – моли Тервел вечерта, – напълни ми баната, да се потоплям!

– Ваната или банята? – смея се аз. – И не разбрах дали искаш да се стоплиш или да се потопиш?

– Мамо! – сърди се Тервел. – Не е смешно! Искам да се потоплям в баната!

Да те настрелят

Помагам на Тервел с вечерното къпане. Бързам, а Тервел се забавлява под душа.

– Вдигни си ръцете! – казвам.

– Какво, какво? – не чува той заради шума на водата.

– Горещите ръцете! – командвам шеговито. Тервел веднага подема играта:

- Горе ръцете! **Ще настрелям те!**
- Ще ме застреляш с твоя български – смея се аз.
- Да, да – отговаря ми моят всезнайко, – не е „застрелям“, защото ще те напръскам с вода и значи е „настрелям“.

Всеки път с хубава „смешка“

Влизам в стаята и разсеяно търся нещо. Петгодишният Тервел ме подкача:

- Мамо... забрави нещо!
 - Какво? – питам
 - Забрави смешката. Искам всеки път да имаш хубава смешка! Включвам, че иска да каже „усмивка“ и избухвам в смях.
- Доволен, че ме е разсмял, Тервел забелязва:
- Е, аз исках малка смешка, но и голяма може.
- Обяснявам му, че той е една мила смешка с неговия български и че се казва усмивка. На другия ден, запомнил урока той ме пита:
- Мамо, къде ти е усмивката или искаш да казвам пак някоя смешка?

Следващия път – умната!

- Тази ти е третата ракия – напомня майката на Борис на съпруга си не без укор. Борис поглежда баща си със съчувствие и му казва:
- Друг път като се жениш, си вземи жена, която не може да брои.

А кой е Батман?

- Приятели разглеждат снимки на Добринка. На една от тях тя е с тогата си на съдия. Детето им гледа учудено и я пита:
- А кой е Батман?

А другите си имат...

Родителите получават съобщение, че в училище са открили въшки. Вечерта, докато майката на Малена ѝ преглежда косата, Малена я инструктира:

- Гледай добре да намериш една въшка, после да търсим и другите...
- Накрая, силно разочарована, че майка ѝ не е намерила нито една въшка, въздиша:

– А другите деца си имат...
Така, де. Щастливци.

Недоверие

Дени се учи да плува. Майка ѝ търпеливо обяснява: „Не се страхувай от водата, трябва да ѝ вярваш!“ Дени отговаря разумно:

– Аз на водата вярвам. Не вярвам на потъването!

А ако е случайно нарочно?

Майката на Деница счупва чиния. „Е, нищо, – успокоява се тя – счупеното носи късмет!“ Дени реагира веднага:

– Тогава може ли да счупя този буркан?

– Важи само, ако е счупено случайно – обяснява майка ѝ.

– А ако е случайно нарочно...?

С моя сам дракон

– Петнадесет дракони вече пребихме с моя сам дракон – развълнувано ми обяснява Тервел, докато щрака на поредната игра.

И добавя:

– Аз имам мой дракон и съм му треньор.

Сърдит на мен сам

Аз бях сърдит на мен сам...

Вързан мост

Обяснявам на Тервел, че обичам Родопите, където сме скитали по горите и сме пресичали реката по въжени мостове.

– Знам, знам – прекъсва ме 6-годишният многознайко. – Обичаш Родопите, защото там има вързан мост.

Сурова вода

– Водата в морето е сурова – констатира четиригодишният Митко, току-що върнал се от морето.

Билингвистични находки

Вероник (6 г.) от Амстердам е решила трудния избор между ябълка (бълг.) и appel (нидерландски.). Ябълката се отхапва, нали? Ето чудесната дума на Вероник – апелка.

Ям, ядох

То не е лесно. Има и такива глаголи – неправилни и трябва да се изправят.

Затова Тинка упорито казва не „ядох“, а „ях“.

Поспахме се

Събота сутрин. Тервел се гушва до мен в леглото и изведнъж скача разтревожено:

– Мамоооо, мамоооо, ние се **поспахме!**

Тези трудни глаголи

Разхождаме се с Тервел и си говорим разни работи.

– Ти **беше** ли си навсякъде? – пита ме той дали съм обиколила всички квартали на градчето.

– Мисля, че да – казвам. – Като беше малък те разхождах с количката чак до яхтеното пристанище. Но ти не помниш, защото беше бебе.

– **Помням, помням** – уверява ме моят полиглот.

Извързали се

Сутринта настоявам Тервел да си обуе обувките, които не харесва, защото са с връзки. На обяд се връща ядосан:

– До теб (заради теб) извързаха ми се обувките!

Засмеял ги

Баща му и майка му са сърдити и не си говорят. Пепи се опитва да разведри атмосферата и изглежда успява, защото гордо докладва на баба си в другата стая:

– Аз ги засмеях!

Избъркал се

Крум бърза да разкаже какво е правил в училище, смесва холандски с български думи, спира се и казва: „Ох, избърках се.“

Обори ме, де!

Павел и баща му се борят. Борбата става сериозна, а той тържествуващо-победоносно подканя татко си:

– Хайде де, обори ме!

Времето ти изтича

След кратък спор, в който за голямо неудоволствие на Тервел заявявам, че телевизорът трябва да бъде изключен, нашият пристига с кухненския часовник за разсеяни домакини (от онези, дето дрънчат истерично – тичай, че млякото ще изкипи). Та този часовник тиктака оглушително в ръцете на петгодишния Тервел като бомба със закъснител.

– Мамо! – казва ми строго синковецът. – Виждаш ли това?

– Виждам – казвам. – Яйца ли ще вариш, та си го включил да цъка?

– Не – обяснява нашият, – това е за теб. Имаш толкова време да направиш ме доволен.

Часовникът застрашително се приближава към нулата, цъкайки укорително.

Поглеждам – времето е наистина кратко. Тогава протестирам:

– Ама, Тервел, не беше ли обратното – децата да радват майките си, за да са майките доволни, а не майките – децата?

– Мамо! – чувам отсреща. – Имаш само още пет минути да направиш ме доволен. Иначе и утре цял ден съм сърдит!

Виждам те после

Тервел иска ножици, лепило и голям картон. На вратата закача бележка, че не може да се влиза. Забелязал леко учудения ми поглед, ме успокоява:

– Мамо, имам да правя нещо тайно! Виждам те после!

Плачай!

Обядваме с Тервел и си приказваме. Внезапно започвам да си трия окото и Тервел ме пита загрижено какво има.

– Влезе ми нещо в окото – обяснявам аз.
– Ами тогава трябва да плачеш – съветва ме Тервел и командва. – Плачай!

Ами не ходай тогава!

– Ела с мен! – увещавам аз Тервел да ме придружи до магазина.
– Не искам – пъшка нашият, – уморен съм. И ме гушва галъовно:
– Сърдиш ли се?
– Не – хитрувам аз, – но не ми се ходи самичка.
– Ами не ходай тогава – предлага нашият соломоновско решение.

Котка в обувки

– Кой филм ще гледате? – питам Тервел, който се кани да ходи на кино с приятели.
– Puss in Boots – отговаря ми той и бързо се поправя на български: – Нали знаеш: „Котка в обувки“.
– Не „котка в обувки“ – прихвам да се смея аз, а „Котаракът в чизми“! Не помниш ли, че съм ти чела приказката като беше малък?
– Какво е пък сега това „чизми“? – недоволничи Тервел.
– „Чизми“ е синоним на „ботуши“ – уточнявам аз.
– Ти бъди доволна – казва ми той, докато си обува обувките, – че не казах „котка в сандали“.

Не сме нормални

Клио (4 г.) се прибира от училище и казва:
– Другите деца, като се приберат вкъщи, и пак си говорят на фламандски, а ние навън на фламандски, вкъщи на френски и на български. Не сме нормални.

Е, защо тогава ходят на училище, като си знаят?

Клио (4 г.), на която са обяснили, че в училище, освен всичко друго, ще научи добре фламандски, пътува с баба си в тролея в София и изведнъж с изненада установява:

– Бабо, бабо, тук всички говорят български! Ами децата защо ходят тогава на училище?

Имаш късмет!

– Мамо, ти като беше малка, искаше ли да имаш детенце? – пита ме 6-годишният Тервел.

– Исках – отговарям.

– А защо? – иска да знае нашият.

– Ами защото си знаех, че ще имам ей такова хубаво детенце като теб – измъквам се аз от темата за инстинктите.

– Ами да, така е! – доволен е Тервел от отговора. – Имаш голям късмет с мен! От нашия клас само аз знам български... Ако имаше друго дете, нямаше да знае български и как щеше да разбирате се!

Български – толкова е cool!

Тервел (6 г.) е „дете на седмицата“. Това е някаква мила инициатива – всяко дете е веднъж годишно „дете на седмицата“ и съучениците му трябва да кажат какво харесват в него.

В края на седмицата Тервел ми носи „дипломата“ с положителните си качества, така както ги виждат съучениците му. Чета, че го харесвали, защото имал хубава косичка, правел смешки, играел добре футбол, можел да свири на флейта, защото бил добър приятел и т.н. и стигам до точка 5 или 6, в която пише: „Може да говори български. Това е cool!“

Изучили езиците

Училището на Тервел е точно до нас и всяка сутрин вкъщи идват приятелите му Мартайн, Бас и Фил да го „вземат“. Тримата седят на дивана и хрупат бисквити, докато Тервел си връзва обувките. Мартайн взема едно детско списание и се учудва: „Какво пише тук?“.

– Това е на български – казва важно Тервел.

– На мен ми харесва българският – казва стеснително Бас.

– И на мен! – въодушевен е Мартайн. И добавя:

– Аз знам малко български: „здрасти“, „мамо“ и „чао“!

Другите двама повтарят след него.

– Хайде – размивам се аз, – вече може да кажете, че освен български знаете и италиански. Тръгвайте, че стана време. Чао!

Четиримата дружно ми отговарят на българо-италиански и хукват към училището.

Не са глупости, а хубави работи

Тервел и приятелят му Мартайн разглеждат една книга и се смеят.

- За какво си говорите? – любопитствам.
- За секс! – кискат се и двамата.
- Аха, – кимам аз, демек всичко ми е ясно, – говорите си глупости!
- Това не са глупости, а хубави работи! – протестират и двамата.

И даже не плаща авторски права!

– Какво пишеш? – пита ме с любопитство един приятел на Тервел, наблюдавайки с почуда как записвам нещо в един тефтер.

– Пише всичко, каквото кажеш в тоя „Смехурко“ – обяснява му Тервел с глас на препатил. И допълва:

– Всичко, което казваш, може да се използва срещу теб. А даже не плаща авторски права.

В Рим прави като римски!

В София сме. Правя забележка на Тервел, че употребява нецензурна дума на български.

– В Рим прави като римски – отговаря ми невъзмутимо той.

Да се скриеш навсякъде!

– Видях змия, но това беше смок – разказва Борис на майка си по телефона, че с баща му забелязали смок в бунгалото им на морето. Баща му обърнал бунгалото да го търси, защото смокът бързо се скрил някъде.

– Къде? – пита майка му не без тревога.

– Беше се скрил навсякъде – отговаря Борис изчерпателно.

Заеквацият телевизор

– Мамо, телевизорът заеква – оплаква се петгодишната Роси, която гледа детски сериал, а поради смущение в сигнала говорът ту се появява, ту изчезва.

Махни му батериите!

Изнервена от плача на бебето, Роси казва на майка си:

– Защо не му махнеш батериите?

Дон Исанда де Тубиски

– Исанда от Тубиски – представя се гордо двегодишният Александър от гр. Стамболийски.

На етажката

– Къде остави книжката? – питат малката Нели. Тя сочи етажерката и казва:

– На втората етажка.

Да не те окържилят

– Не ходи в тревата! – предупреждава 4-годишният Пепи своя приятел на същата възраст. – Ще те окържилят.

Едните се женят, другите се мъжат

Четиригодишният Иво важно обяснява на сестричката си:

– Мъжете се женят, а жените се мъжат!

Градинар!

Мишо е на четири години и половина и му купуват раница, за да ходи на детска градина. Продавачката го пита:

– Ученик ли ще бъдеш?

Мишо отговаря с достойнство:

– Не, градинар.

Руснаките са ни откраднали азбуката!

Случайно чувам как Тервел (12 г.) обяснява на един свой приятел (холандски съученик), че руснаците откраднали азбуката от българите. Тактично подсказвам от кухнята, че не са я откраднали, а сме им я дали.

И се провежда следният диалог между мен и него:

– Е, как?! Ти нали ми каза, че руснаките са взели нашата азбука !?!

– Да – казвам, – руснаците използват нашата азбука, но не са ни я откраднали, ние сме им я дали. Те просто са получили от нас азбуката и религията.

– Е, как така ще им ги дадем ей така без нищо? – възмущава се Тервел. – Те платили ли са ни азбуката? Ами тогава, значи са я откраднали.

Това е то. Дружбата си е дружба, но азбуката – с пари.

ЕНОРИЯТА КАТО ЕДНО СЕМЕЙСТВО: БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКОВНА ОБЩИНА В ЖЕНЕВА¹

Сандра Керелезова
Богослов и журналист

В последните десетилетия Швейцария се утвърждава като успешен пример за етническа, езикова и религиозна толерантност². Неслучайно именно Женева е градът, избран за седалище на Световния съвет на църквите (ССЦ). Това е организацията, в чиято основа стои т.нар. икуменическо движение. В ССЦ към днешна дата членуват 350 християнски църкви, включително и поместни православни църкви³. Мисията на ССЦ е да утвърждава междухристиянския диалог, а крайната цел според нейните представители е постигането на единство между всички християнски църкви по света.

Въпреки повишения брой на европейците, които се самоопределят като християни, но не и като членове на конкретна деноминация, продължава да е валидна потребността от практикуване и преоткриване на духовната традиция, в която човекът е израсъл и е бил възпитан от дете. Това в особено голяма степен е валидно за имигрантите в западноевропейските страни. Поставени в нова житейска ситуация и нова среда, те се изправят пред предизвикателството да се интегрират в обществото и едновременно с това да запазят своята културна и религиозна идентичност. Може би именно заради това Западно- и Средноевропейската епархия е най-бързо развиващата се и разрастваща се епархия на Бъл-

¹ Илюстрациите към текста са публикувани в специална кола в края на сборника на стр. 260. Бел. ред.

² По-голямата част от християните в Швейцария се самоопределят като католици – 35.8%, а протестантите са 23,8%. Около 2.2% принадлежат към някоя от новите евангелски общности, 2.2% са от друга християнска деноминация, а православните са около 2.5%. Един немалък процент – над 26, не принадлежат към никоя деноминация, а се определят като агностици, атеисти и др. Изповядващите исляма са около 5.3%, а почти 2% са изповядващите други религии като юдаизъм, будизъм, индуизъм и др. Вж. <https://www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/population/languages-religions/religions.html>

³ Св. Синод на Българската православна църква взема решение да напусне Световния съвет на църквите през 1998 г.

гарската православна църква. От своето създаване през 1986 г. до днес в диоцеза на епархията се включват десетки църковни общини в над 14 европейски държави.

Съработници на Бога

Какво е нужно, за да се основе църковна община в някой европейски град, където има българи? Какъв е основният принцип, по който нашата Западно- и Средноевропейска епархия се разраства? Бихме казали, че той е свързан не толкова с големия брой българи на даденото място, а със степента на силата, с която те искат да създадат жива и автентична църковна общност. Поради недостига на финансови средства, на дефицита на свещеници и липсата на храмови сгради, мисията за съграждане на българска православна енория в странство се оказва съвсем нелека. Но волята, да устоиш на изпитанията, и убеждението, че усилията си струват, идва от съзнанието за съработничество с Бога. Или както пише свети апостол Павел: *„Ние сме съработници на Бога... По дадената ми от Бога благодат, аз, като мъдър първостроител, положих основа, а друг зида върху нея; ала всеки нека внимава, как зида... И ако някому делото, що е зидал, устои, той ще получи награда“* (1 Кор. 3:9-14). Тези думи на свети апостол Павел за Божиите съработници може да се отнасят до църковните служители, но са валидни и в по-широк план – за всеки, който спомага за осъществяването на всяко благословено от Бога дело, което дава благодатни плодове.

Емблематичен пример за целеустременост и вяра в успеха на своята мисия (на които Българската църква откликва в лицето на Западно- и Средноевропейския митрополит Антоний) е една от новосъздадените български църковни общини – **„Рождество Богородично“ в Женева.**

Българската православна община в Женева е основана на 8. септември 2018 г. Митрополит Антоний обявява новината за новосъздадената община след празничната света Литургия за Рождество Богородично в румънския храм в швейцарския град. Учредителното събрание се провежда на 11. май 2019 г., когато се приема и уставът на общината и когато е избрано и църковно настоятелство от четирима представители на българската общност. Двама от тях – **Пламен Мамихин**, председател на настоятелството, и **Нели Цонева** – зам.-председател, разказват за началото и неговата предистория.

Началото

Пламен пристига, за да устрои живота си в Женева, както самият той казва – воден от любовта. „През 2012 г. моята приятелка получи предложение за работа от международна организация в Женева. Аз я подкрепих в решението ѝ. Всъщност това беше труден избор, защото в България по това време тъкмо си бяхме купили терен и имахме планове да строим къща. Изобщо не си представях живот извън страната, бях се отдал на работата си, но след две години вече се бяхме изморили от пътувания и срещи между Женева и София и трябваше да взема решение за моето бъдеще. Преместих се в Женева с много съмнения, въпроси и неизвестности. Попаднах в град, в който дори не говорех езика“, споделя той. Нуждае се от време за аклиматизация – в този динамичен и с особено висок стандарт на живот европейски град (който се нарежда на седмо място в класацията на най-скъпите градове според The Economist за 2020 г.). На следващата година след пристигането на Пламен в Женева се ражда неговият син Борис и това събитие прогонва всички съмнения.

„В самото начало контактите ми бяха изцяло международни. С българи почти не се срещам. При една от визитите ми в българското посолство в Берн, които бяха свързани с уреждането на документите на сина ми, питах служителите в него за български организации и българска общност и те ме насочиха към две организации, за които не открих никаква информация, нямаха дори и интернет страница. През 2018 година обаче за моя изненада с мен се свързва Иван Кожухаров – емблематична фигура в Женева, председател на организация „Воеводите“, и Нели Цонева, които живееха в града от над 25 години, както и Ева Ананиева – председател на родителския съвет към българското училище в Женева. Идеята им бе да подкрепя създаването на българска православна църковна община“, разказва Пламен. Той си спомня първите въпроси, които задава тогава на своите сънародници – защо чак сега работят за създаването на българска църковна община в Женева и защо са потърсили именно него, който живее тук от около четири години. „Чудех се как не е създадена църква до този момент, след като България е членувала и е имала представител на най-високо ниво в Световния съвет на църквите в Женева над 50 години. Вторият по важност човек в Българската пра-

вославна църква е бил зам.- генерален секретар на тази икуменическа организация, така че не параклис са могли да изградят, а направо храм. Но отговорите на тези въпроси разбрах много по-късно! Вече имаше един неуспешен опит за създаване на църковна община и затова през март 2019 г. митрополит Антоний реши да назначи служебно църковно настоятелство с мандат единствено да създаде устав на бъдещата църковна община и да организира учредително събрание. Аз бях част от това настоятелство. През април същата година вече имахме изготвен устав и събрание на учредителите. На следващия месец бе отслужена първата света Литургия на българската православна енория в Женева“.

Датата 12. май 2019 г. е паметна за православните българи в Женева. В Неделята на светите жени мироносици е отслужена първата света Литургия, за която се събират около 50 българи. Многолетствието е изпълнено от Хари Драганов – хорист в Женевската опера. Мястото, предоставено на българската община за това първо богослужение, е протестантският храм „Св. Мария Магдалена“ в сърцето на стария град, в близост до катедралата „Сен Пиер“. Всъщност една от нелеките задачи по пътя към устройването на църковната енория е процесът по откриване и устройване на постоянно място за богослуженията. В това отношение силно се разчита на подкрепата и благоразположението както на градските власти и най-вече на представителите на другите християнски деноминации – на католици и протестанти. „Беше изключително трудно, несигурно и много скъпо. Слава Богу, успяхме всеки месец да организираме самостоятелни служби с български свещеник! Много по-късно този въпрос се реши устойчиво. За българската общност беше важно службите да се провеждат на място, достъпно от градски транспорт, да бъде в центъра на Женева и да има площадка за деца, за да могат да играят по време и след службата“, разказва Пламен.

Но подобно на Пламен, и Нели, зам.-председател на настоятелството, е убедена, че спънките по пътя не биха я отказали да дава всичко от себе си за каузата. Затова и тя не пести сили и време за отговорностите си като член на църковното настоятелство. Време, което се оказва най-дефицитното и ценно нещо в динамичното ѝ ежедневие на банков служител и майка на 9-годишна дъщеря. Когато преди около над 20 години Нели пристига в Женева, тя се изненадва, че само българската общност

няма своя църква измежду православните, за разлика от гърци, сърби, руснаци и румънци.

Действително православието е наднационално учение, в което всички са едно цяло в Христос и в което „няма вече иудеин, ни елин“ (Гал. 3:28). Но понякога за конкретния човек езикът на богослужението се оказва пречка и той има нуждата да разпознае специфичната красота на собствената традиция, в която е бил възпитан от дете. Години наред Нели посещава енория към Руската православна църква, но копнежът да бъде част от българска църковна общност не отслабва. „Когато пристигнах в Женева, българите не бяхме много. Образно казано, брояхме се на пръстите на двете ръце. Първоначално се появи идея българската община да бъде приютена в руския храм, но не позволиха да се отслужва богослужение само от български свещеник, задължително трябваше да участва и руски духовник в него“. Когато стартират организационната работа по създаването на новата енория, Нели е част от един екип, който с времето се сменя. Днес тя казва, че не си е и мечтала да бъде в настоящия екип, който е като едно семейство. „Създаването на нова църковна община е процес, който се гради с години. В началото са идвали и по 4-5 човека на богослужение. Но сме безкрайно благодарни на митрополит Антоний, който откликна на всички наши стремежи, за да се случи всичко това! Такава силна подкрепа от Митрополията не сме и очаквали!“ , споделя Нели. В организационната работа ѝ помагат две качества, които е усвоила от самите швейцарци – дисциплина и чувство за ред. „Много е важно хората от църковното настоятелство да са събирателни фигури, българите тук да ги асоциират с отзивчивост и търпеливост. Да ти имат доверие, че могат да се обърнат към теб по всякакви въпроси, не само църковни. И ние откликваме на всякакви проблеми, понякога и в почивните ни дни – попълваме документи, търсим работа, квартира...“. И тогава често се случва един парадокс: много българи, пристигнали в чуждата държава, преоткриват православието именно далеч от родината си. Първоначално потърсили църковната ни община с мотива да срещнат свои сънародници, да потърсят решение на проблемите си, постепенно започват да проявяват все по-силно желание да научат повече за църковните тайнства, за православната молитва, музика, иконопис, за постите и т.н. За истините на вярата и посланията

на Свещеното Писание. А доскоро някои от тях са приемали вярата, в която може би са били кръстени като деца, за даденост, чието практикуване се е изчерпвало в това да посетят храма на големите празници и да „запалят свещичка за здраве“.

„Трябва да посрещаме всеки човек с благодат. Ако на входа на храма стоим с някакъв „верометър“ и съдим другия – ти си църковен, ти не си достатъчно църковен, това няма да е от полза за никого. И ние, членовете на настоятелството, искаме да покажем, че сме хора от света, нищо човешко не ни е чуждо. Искаме сънародниците ни, дошли на служба, да се чувстват спокойно и свободно. Да знаят, че децата им не трябва да са строени като войници и да мълчат, затова и направихме един кът с масичка, където малките могат да рисуват, да оцветяват иконки, да не се отегчават. Засега се събираме веднъж месечно и след като Литургията завърши, хората остават още час-два, за да се видят, да си споделят проблемите, да се запознаят с новодошли от общността“, разказва Нели и е категорична: **„Не е вярно наложилото се клише, че българите в странство не си помагаме помежду си!“**.

Дяконията

Взаимната помощ е основна част от мисията и дейността на българската православна общност в Женева. Тя съвсем естествено се вписва в църковното понятие „дякония“ – служение на християнина в грижа за ближния, за всеки, изпаднал в нужда, в страдание поради болест, в затруднение. Дяконията е и един от основните приоритети на Западно- и Средноевропейската митрополия. Месеци след своето избиране през 2013 г. за архипастир на Западно-и Средноевропейската епархия в публична дискусия⁴, посветена на мисията на Българската православна църква в Европа, митрополит Антоний говори именно за ключовото значение на дяконията: *„Важно е нашите сънародници да намерят подадена ръка, да намерят съпричастност в лицето на нашия български свещеник – да бъдат подслонени, нахранени дори докато се устроят. В някои европейски държави има лостове за субсидиране на такава*

⁴ Публична дискусия, организирана по инициатива на сайта Православие.БГ, с участието на митрополит Антоний и проф. Георги Каприев, състояла се през юни 2014 г. в столичната ателие-книжарница „Къща за птици“.

дейност. Разбира се, това изисква усилия от страна на нашите свещеници да създадат добър екип около себе си, който да ги подкрепя в търсене на европейски програми, по които се отпускат средства за обучителни семинари, социална дейност и др.... Важно е да не се отива в крайности – нито храмът да се превръща в една трапезария, в столова, нито да се загърбва социалната дейност. Следвайки примера на Спасителя – преди да извърши чудото с хлябовете, Той говорел на събралото се множество за Бога, за вярата. И след като им говори, накрая Той вижда, че са огладнели – тогава извършва чудото и нахранва хиляди хора. Тоест Той се е погрижил и за тяхната физическа храна, но преди това ги е наситил духовно.“.

Една от социалните инициативи на църковната община в Женева е ежемесечното подпомагане на български семейства (включени по определени критерии) с ваучери за храна. Друга особено полезна инициатива за новодошлите е безплатен курс два пъти седмично по френски език, воден от франкофон, член на общината. Предвидени са и посещения на музеи и културни събития (кинопрожекции на френски език и др.). В краткосрочен план членовете на настоятелството планират да осигурят за свои сънародници логистична подкрепа пред институции, за попълване на документи, представяне на юридически съвети и др.

Специално за Рождество Христово членовете на българската енория са подготвили коледни подаръци за 40 деца. Беше планирано те да бъдат раздадени на коледен концерт на 13. декември, но за жалост поради ситуацията с мерките срещу коронавируса, концертът бе отложен. Разбира се, подаръците стигнат, до когото трябва навреме. Всъщност как преминава една нова православна община през изпитанието на пандемията и наложените ограничения и периодите на карантина?

Църковен живот във време на пандемия

През пролетта на 2020 година духовници и вярващи се изправиха пред изпитанието на една нова реалност, настъпила като отговор срещу заплахата от COVID-19. Като предпазна мярка срещу разрастващата се пандемия в много европейски държави бе взето решение за затваряне на храмовете, включително и на православните църкви. На някои места богослуженията бяха напълно преустановени, на други – духовни-

ци служеха св. Литургия от домовете си, а някои я излъчваха онлайн. Изпитание, което все още не е преминало, което тепърва предстои да осмисляме в дълбочина и да търсим отговор на въпроса, дали сме го преодолели успешно в духовно измерение. Отец Добромир Димитров, един от българските свещеници от Западно- и Средноевропейската епархия, обгрижващ църковната ни община в Кент, Великобритания, пише по повод новата ситуация: *„Делта на преживяната карантина и невъзможността да се събирате би трябвало да принесе благодатно покаяние, за да осъзнаем какво е всъщност Литургията за нас... Ако нямаме радост, то със сигурност се уповаваме на нещо друго, а не на Христа. Нека помним, че нищо не може да ни отлъчи от Неговата любов, нищо не може да ни отдели от Него, защото Той възкръсна от мъртвите и със смъртта си смъртта победи, и това Той направи за нас...“* (Димитров 2020). Нищо не може да замести или да подмени светата Евхаристия, която е сърцето на църковния живот, но именно тази радост, която има предвид отец Добромир, това усещане за общност и за взаимна грижа се стремят да запазят сънародниците ни от православната ни енория в Женева във времето на изолация, изпълнено с тревожност и страхове. *„За разлика от България, където храмовете останаха отворени, на нас ни се наложи да спрем богослужението съобразно местните санитарни мерки. Именно в този труден период открихме друг начин на солидарност и общуване – църковната община подкрепяше 11 семейства, като им предоставяше дезинфектанти, маски, ръкавици и витамини. Бих казал, че през този период ние подсилихме отношенията помежду ни чрез чести телефонни разговори и конферентни онлайн срещи“*, споделя Пламен.

Тази есен, преди повторното затягане на мерките, църковната община успява да се събере за първата света Литургия след първата вълна от разпространението на коронавируса. Това става на 20. септември 2020 г., а за да отслужи светата Литургия в Женева пристига Западно- и Средноевропейският митрополит Антоний заедно с протосингела на епархията архим. Атанасий (Султанов). За богослужението, отслужено от архиерея в съслужение с неговия протосингел и свещеници от епархията, в католическия храм „Сен Пол“ се събират около 120 души, включително идват и българи от Цюрих и Франкфурт. Преди началото

на Литургията за иподякон е постриган малкият Йоан от църковната община във Франкфурт, а отец Стефан Тафров получава офикията „протойерей“ (заедно със свещ. Васил Балевски). „В този ден се усещаше колко много хората бяха зажаждали да се съберат отново в храма, беше много вълнуващо. Някои от нас вече бяха преминали през коронавируса. Спазвахме всички санитарни мерки и въпреки това малко се притеснявахме дали всичко ще бъде наред. За радост, никой не се разболя след това църковно събрание.“, разказва Нели Цонева. Към момента на подготовка на настоящия текст (втората половина на ноември 2020 г.) в храмовете в Женева отново са наложени по-строги мерки. За разлика от пролетта, все пак вратите им остават отворени за богомолци, но в тях не могат да се извършват богослужения. Нели уточнява обаче, че българският свещеник има право да извършва водосвети в домовете и други треби. „Правим всичко възможно да не се прекъсва това общение между нас и свещеника“, отбелязва Нели.

Мистичната сила на православната музика

Въпреки използването на алтернативни начини на общуване, благодарение на съвременните технологии в извънредната ситуация от последните 10 месеца, вярващите са наясно, че нищо не може да замести и компенсира живото общение в храма, автентичното участие в светлата Литургия като общо дело. Неизменна част от богослужението са православните песнопения, а докосването на духа до красотата на молитвено издигащите се гласове в храма не може да бъде подменено със слушането на изпълнения онлайн.

В първите векове на християнството, в древната Църква песнопенията са били изпълнявани от всички богомолци в храма. Постепенно обаче богатството и сложността на песнопенията се развиват и това по естествен път налага обособяването на отделна група от богомолци – тази на църковните певци. Историческите свидетелства посочват, че през 363 г. на Лаодикийския църковен събор темата за православното пеене е била поставена и тогава е записано правилото: „*Не трябва никой друг да пее в църквата, освен певци, които се броят в клира и пеят по книга...*“ (Борисов 2019: 30). От времето на четвърти век се пренасяме отново в съвременето. Скоро след първите богослужения на българ-

ската енория в Женева възниква нуждата от създаването на църковен хор. На пръв поглед мисията изглежда особено трудна за осъществяване – няма как да се „командирова“ професионални църковни певци от България. За щастие, обаче, със задачата се заема професионалният диригент с дългогодишен опит Станислава Нанкова и само месеци след създаването на общината – на Кръстовден 2019 г. вече е сформиран и църковен хор.

Станислава пристига в Женева през 1999 г. Преди да се реши да застане за чужбина, тя завършва Академията за музикално, танцово и изобразително изкуство в Пловдив и работи като музикален педагог и диригент в родния си град Добрич. Специализира оркестрово дирижиране в Лондон, а в Швейцария завършва хорово дирижиране и магистратура по музикология. Любопитно е, че интересът ѝ към източната църковна музика е провокиран от нейния преподавател по грегорианско пеене. „Един ден той ми каза – как ще учиш за традицията на нашето западно пеене, когато не знаеш нищо за собствената си традиция – на православната музика?! И това наистина е парадоксално – всеки бъдещ хоров диригент тук е задължен да изучава като дисциплина грегорианското пеене, а в България, доколкото знам, и днес в Консерваторията хоровите диригенти не учат източна църковна музика. Това е голям минус – че тази дисциплина може да се изучава само в богословските факултети⁵“, споделя Станислава. Работи като асистент в Консерваторията в Женева по международен проект, посветен на късновизантийската Кукузелева нотация, съвместно с Центъра за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“ към Софийския университет.

Днес тя е диригент на четири хора – на една изцяло мъжка формация, две смесени хора, с които изпълняват религиозна музика в ораториално-кантатния жанр, и хор към немскоговореща протестантска църква в Женева. Как се стига до решението ѝ да поеме ангажимента да дирижира пети хор, а именно към нашата православна община? „Това

⁵ Към настоящия момент на сайта на Националната музикална академия в София в магистърската програма по хорово дирижиране обучението по църковна музика е отбелязано като избираема дисциплина (вж. <http://nma.bg/bg/degree/?d=3&id=17>). Магистърската програма „Ръководство на църковен хор“ е сравнително нова и може да се изучава в Богословския факултет на Софийския университет.

беше спонтанна идея, която ми хрумна по време на втората служба на българската църковна община в Женева, на която присъствах. Беше ми ясно, че освен вяра, за да изпълняваш песнопенията в светата Литургия, е необходима и някаква музикална подготовка. В Швейцария не е да няма българи, които са музиканти по професия. Може би тук ще кажа нещо, което няма да се хареса особено на мои колеги, български певци, които живеят от години тук, но... истината понякога боли. Имаме гласове, които биха се включили чудесно в една такава инициатива, но някак все идва момент, в който се стига до финансовия въпрос – ще дойда да пея, но колко ще ми бъде платено?! На този етап, обаче, в една толкова млада църковна общност, каквато сме, правим нещата основно на доброволчески принцип. И тогава, след като отецът изнесе своята проповед, аз излязох пред хората и попитах дали има желаещи да направим хор“.

За радост, няколко души откликват на призива на Станислава и към днешна дата членовете на хора варират между 6 и 10 човека. Всеки от тях в някакъв етап от живота си – любителски или професионално – се е занимавал с музика. Това са: Варвара, касиер на църковната община, която пее в хор в Женева; Светлин, който е бил учител в българското училище в Женева; Пламен, председателят на църковното настоятелство; неговата съпруга Цвети, която работи към международна организация, но в родния си град Габрово е пеела в хор; Вяра – счетоводител по професия, но участвала в български фолклорен хор; Валентина, която също пее в хор в Женева; Лиляна – готвачка по професия, но и тя – изпълнявала български фолклор; Натали – студентка по виолончело в Женевската консерватория, и Татяна – вече пенсионерка, но дълги години свирила на виолончело в оркестъра на френска Швейцария в Женева.

Красотата на източната църковна музика, както и на иконописта докосва сърцето на западния човек и понякога провокира в него желанието да опознае православната вяра и култура в по-голяма дълбочина. Неведнъж българската диригентка е виждала възхищението, което православната музика провокира в нейни швейцарски приятели и колеги. Тя споделя, че с мъжкия хор, който дирижира, имат диск с няколко православни песнопения. Спомня си и как веднъж преди години пасторът на

протестантската църква, към която е и хорът, който тя ръководи, решава да включи православни песнопения в богослужението за Рождество, както и православни икони. Благодарение на съдействието на Станислава това става факт. Тя помага на певците да изучат няколко песнопения от Добри Христов, обяснява тяхната роля в богослужението на Православната църква и дори превежда стиховете на някои от песните, за да добият представа за смисъла. „Майка ми, която по това време ми беше дошла на гости за Коледа, дойде на службата и се просълзи от вълнение“, припомня си диригентката.

Като свидетелство за това, че православната вяра е наднационална, какъвто е и езикът на църковните изкуства, и завладява човешкото сърце без значение от народност и културна среда, тя дава следния пример: „В Шамбези, квартал на Женева, има голям гръцки храм, има и православен храм, в който се служи на арабски, а има и една крипта, която съм посещавала и в която богослужението и песнопенията са на френски език“.

Православната енория през погледа на една швейцарка

Българската църковна община „Рождество Богородично“ в Женева вече има и своите швейцарски приятели. „Швейцарците са силно вярващи, но не демонстрират вярата си както ние източноправославните християни. Умерени в изказа и сдържани в поведението си, на пръв поглед те могат да направят впечатление на незаинтересовани и студени хора. Но веднъж установиш ли контакт на духовно ниво с тях, те се превръщат в изключително подкрепящи, мили и много отзивчиви хора. Те са много подредени, лишени от вкус към пищност и помпозност“, обяснява Пламен.

Мари Лор дьо Прю е сред местните хора, които посещават богослуженията на българската църковна община „Рождество Богородично“. Ето и нейния разказ за впечатленията ѝ от българската енория:

„За първи път влязох в контакт с българската община през януари 2020 г., благодарение на моя приятел Димитър Арнаудов, който бе поканен да пее като гост-псалт на една служба. С него сме състуденти по теология от университета във Фрибург. Покани ме да дойда, защото знаеше, че България ми е близка на сърцето! Преди повече от 15 години

прекарах цели две лета в дома за деца без родители „Солидарност“ в Стражица. Именно при общуването ми с децата и персонала там научих български. Никога няма да забравя как децата ме накараха да се чувствам като тяхна по-голяма сестра и как създадох страхотни приятелства там.

Когато отидох на богослужението на българската църковна общност в Женева, бях впечатлена от гостоприемството и топлината в отношенията на тази съвсем нова, малка общност! От този ден нататък се създадох приятелства и малко по малко се опитвам да внеса част от моя опит, който имам от Католическата църква и работата ми в най-голямата организация в Швейцария за предоставяне на социални услуги „Каритас“. Вече 10 години работя в капеланството на федерален център за лица, търсещи убежище в Швейцария, както и отговарям за предоставянето на социални услуги в региона Vaud Riviera (Vevey-Montreux). Отговаряме за организацията около раздаването на хранителни продукти и стоки от първа необходимост няколко пъти седмично, на социални горещи линии във връзка с „Каритас“, на групи за подкрепа и взаимопомощ, както и подкрепа на уязвими и маргинализирани групи хора. Винаги съм обичала красотата на православната Литургия. В университета във Фрибург изследването ми в областта на патристиката беше посветено на социалните аспекти в богословието на свети Василий Велики и свети Йоан Златоуст.

Голямата изненада за мен бе всъщност, че тази малка общност е едно голямо семейство, в което всички са добре дошли! И миряните като част от тази общност се чувстват защитени и щастливи. Те са много креативни и всичко това се случва в хармония с отец Стефан. Това е скромна енория, която се опитва да изпълнява мисията си с любов. Изпитвам голяма радост, че съм част от тази братска общност!“

Българското свещенство в Западна и Средна Европа

Именно тази хармония между миряните и свещеника, за която споменава Мари Лор, е определяща за това, дали една енория ще бъде сплотена и жива – като едно семейство. Отговорността на свещеника по правило е огромна и това със сигурност е валидно не по-малко за свещениците, които служат в Западно- и Средноевропейската епархия

на БПЦ и които се сблъскват с някои специфични трудности. Самият митрополит Антоний говори за тях: „Служението в нашата епархия изисква голяма енергия, която трябва да отдават свещениците. Българските свещенослужители в Западната и Средноевропейската епархия не получават заплата от Българската православна църква. Единственото, което получават, е субсидия за подпомагане на дейността им от държавния бюджет – 500 евро месечно. Това е един екзистенц минимум, което показва грижата на българския народ към мисията на Църквата зад граница, но тези средства съвсем не са достатъчни. Затова нашите свещеници работят в най-различни професионални сфери, включително и в сферата на услугите, за да си осигурят препитание“⁶. На някои от тях им се налага да изминават стотици километри, за да обгрижват няколко църковни общини на голямо разстояние една от друга.

„Аз лично работя на две места и никога не съм се срамувал от какъвто и да било труд. Основната ми работа се състои в грижа за възрастни и болни хора. Тя е тежка, но много удовлетворяваща“, казва отец Стефан Тафров в свое интервю⁷. От януари 2020 г. той е изпратен от митрополит Антоний да служи в енориите на православните българи в Цюрих и Женева. Така миряните от българската църковна община „Рождество Богородично“ се сдобиват с нов пастир. Той е седмо поколение свещеник. Гордо носи името на дядо си, който е служил в Пловдивската епархия и който е един от духовниците, брутално убити през 1944 г. от комунистическите власти.

Отец Стефан е ръкоположен за свещеник през 1997 г. Няколко години служи в храмове в Софийската и Пловдивската епархия, бил е и диригент на свещеническият хор при Пловдивска света митрополия. През 2013 г. обаче решава да замине и да заживее в Щутгарт, Германия.

В лицето на отец Стефан вярващите българи в Женева намират духовна подкрепа и застъпничество за всички благородни инициативи,

⁶ Публична дискусия, организирана по инициатива на сайта Православие.БГ, с участието на митрополит Антоний и проф. Георги Каприев, състояла се през юни 2014 г. в столичната ателие-книжарница „Къща за птици“.

⁷ „Отец Стефан Тафров, обгрижващ българите в Швейцария“, интернет портал Православие.БГ, 10 ноември, 2020 г.

които са замислени да бъдат осъществени в бъдеще. Като например каузата за привличане на все повече млади хора чрез създаването на сдружение на български студенти, което да е асоциирано към църковната община, както и стартирането на неделно училище. Дали тези идеи ще се реализират, особено в извънредните условия на пандемия, предстои да разберем. Но всичко е възможно – когато всички успяват да запазят, както досега, този дух на единомислие като едно семейство. С упование в думите на свети апостол Павел: „*Всичко мога чрез Исуса Христа, Който ме укрепява*“ (Фил. 4:13).

* * *

Докато подготвях настоящия текст, от разговорите ми с тези българи, изпълнени с вдъхновение и искрена вяра, особено ярко в мен се запечатаха едни думи на Нели Цонева: *Вложената от нас любов Господ ни я връща стократно! А тази църква знам, че е съградена с много любов. Вярвам, че не красотата ще спаси света, а любовта. Всичко, направено с любов, ще устои във времето!*

Затова и съм убедена, че делото им ще удържи на изпитанията – включително и на днешната нова „нормалност“, предизвикана от пандемията. За да пребъде за следващите поколения!

ЛИТЕРАТУРА

Борисов 2019: Борисов, Ив. Селенията на църковната музика. София: „Омофор“.

Димитров 2020: прот. Димитров, Д. Пандемия и духовен живот. – Християнство и култура, 4 (151), 5–12.

**THE PARISH AS A FAMILY: THE BULGARIAN CHURCH
COMMUNITY IN GENEVA**

Sandra Kerelezova

Theologian and journalist

Abstract

The text presents the Bulgarian church community “Nativity of the Virgin Mary” in Geneva, which is part of the Western and Central European Diocese of the Bulgarian Orthodox Church. It contains thoughts shared by Bulgarians participating actively in the development of the newly-created church community. The article focuses on different aspects of parish life: church services, social initiatives, educational activities, etc. It also examines the question of how restrictive measures during a pandemic affect a young church community.

ЗА НАЧИНА НА САМООПРЕДЕЛЯНЕ НА „НАШЕНЦИТЕ“ В ОБЛАСТТА СРЕДСКА ЖУПА, Р. КОСОВО¹

Доц. д-р Илияна Гаравалова

*Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българска академия на науките*

Република Косово получава своята самостоятелност на 17.02.2008 година, а държавната ѝ територия обхваща обширна част от областите Гора (разположена между планините Шар, Кораб и Коритник в границите на републиките Косово, Албания и Северна Македония) и Жупа (включваща Дебърско (Република Северна Македония) и териториите на северозапад в Република Косово), чието население, макар и ислямизирано, е с доказано български произход (Антонова-Василева 2018а: 79; Антонова-Василева 2019: 1; Гаравалова 2015: 53; Кочева-Лефеджиева 2003: 134; Тончева 2012: 7). Именно тук е областта Средска Жупа (наричана още Сретечка, Средачка, Призренска или Ябланичка), разположена в южната част на Република Косово и включваща десетина селища (Речане, Локвица, Долно и Горно Любине, Манастирица, Неврегоще, Раховец, Планиане, Призрен и др.) в Призренско (Антонова-Василева 2018а: 78; Антонова-Василева 2019: 1; Гаравалова 2015: 53).

За съжаление наличните в балканския контекст проучвания за етническата принадлежност на населението от разглеждания регион много често са политически пристрастни, с превес на едни или други етнически, национални или религиозни тежнения. В духа на лингвистичната традиция в Сърбия и Югославия, започвайки от края на XIX век, то се определя като сръбско (Младенович 2005; Антонова-Василева 2018б). На опитите говорът на славянската общност в областта Средска Жупа да се определи като македонски или бошнячки език в резултат от толерирането на „самоопределянето“ на появилите се след разпадането на СФР Югославия нови самостоятелни държави в границите на славянския свят и към изследването на техните „микроезици“ се гледа като на поредния опит филологията да бъде поставена в служба на текущите политически процеси (Антонова-Василева 2013а; Антонова-Василева

¹ Статията е написана във връзка с работата по проект „Изследване на българските диалекти на различни езикови равнища“, подтема 2: „Българските говори в областта Жупа, Р. Косово“.

2014в: 54; Дуличенко 2013: 266). Още през 1900 г. В. Кънчов акцентира върху българския произход на населението от разглежданите области, чийто говор носи „*всички отличия на дебърското българско наречие*“ (Кънчов 1900: 100–102), наблюдение, потвърдено и от експедицията в Македония и Поморавието през 1916 г. (Тончева 2012: 33). Традиционно възгледите на българските учени за езика на населението в Косово се основават на конкретни наблюдения на говорите в региона, като и най-новите изследвания по проблема също потвърждават извода, че в случая става дума за „*местни стари жители от български род, приели мохамеданството*“ (Иванов 1993: 140–141; Антонова-Василева 2014а; Антонова-Василева 2018а: 78; Антонова-Василева 2019; Гаравалова 2020 и др.).

Ислямизирането на населението способства за запазването на някои архаични черти в диалекта на областта Жупа. В комбинация с по-нови тенденции и типологични специфики, отличаващи българския от останалите славянски езици (наличие на силово ударение; отсъствие на различни типове интонация и фонологичен квантитет при гласните; аналитичен характер на именната система; наличие на тройна система за членуване, близка до тази в родопските говори, напр.: *лебот, лебоф, лебон* 'хлябът' – Жупа; удвояване на допълнението и преизказно наклонение; аналитично изразяване на сравнителната и превъзходната степен при прилагателните и наречията, на инфинитива – с да-конструкция и на бъдеще време с частица; наличие на богата глаголна система с две различни прости форми за минало свършено и минало несвършено време. (БДА. ОТ 2001: к. № 2)), те недвусмислено доказват принадлежността на говора към българския езиков континуум. Има и редица специфични черти, които в още по-голяма степен го свързват с българските диалекти в държавните ни граници, като наличието на звук *ъ* на мястото на старобългарската *Ѣ* (напр.: *дъп, зъби, гъба* – Жупа), като рефлекс на старобългарската *Ѣ* (вж.: *бъдник, мъгла, тъст* и др. – Жупа) и в групи *ър/ръ* и *ъл/лъ* на мястото на *р* и *л* (напр.: *зърно, сърп, вълна* // *суза* 'сълза' и др. – Жупа), наличие на група *чер-//чар-* (напр.: *чарвец, череп, череве, черешна* и др. – Жупа), застъпници *шт* // *шч, жд* // *жц* на мястото на прасл. съчетания **tj, *dj, *kt* (напр.: *горешт, лешта* // *лешча, маштеа, вежда* // *веж(ц)а, межда, прежда, сажди* – Жупа), наличието на рефлекс *е* на *ь* (напр.: *дѐн, дѐцет* – Жупа), остатъци от якав изговор на

мястото на *ѣ* (срв.: *Йѧ сум ѡмал тѡйа кнѡга, сум ѡа дѡл н'ѡкому.; в'ѡчи* и др. – Жупа), образуване на бъд. вр. с частица *к'е* и сегашно време на глагола (напр.: *к'е видет* – Жупа), редовно се употребяват и форми за мин. св. и мин. несв. време (напр.: *им зедое глайте* 'взеха им главите – с. Горенци, Жупа) и някои лексикални особености (Антонова-Василева 2014а; Антонова-Василева; Гаравалова 2020).

Географската изолираност на селищата от Средска Жупа и затвореността на общността са основна причина за отличното запазване на диалекта, чиято жизненост и функционалност се дължат на това, че местният говор е единственият начин за общуване между членовете на общността, независимо от техния пол, възраст или образование. Фактът, че се намира във възможно най-западната част на българското езиково землище, го превръща във важно доказателство за непрекъснатостта на българския езиков континуум и прави изучаването и съхраняването му особено важно за българистиката.

За да бъде възможно това, от особена важност са политическите, социалните и икономическите условия, при които живеят жупаните, а те далеч не са благоприятни. Обстановката, в която протича животът на тези хора, особено в последните три десетилетия, е, меко казано, динамична – на политическо равнище: войни, многократна смяна на държави и администрации, никоя от които не ги припознава като свои, но всяка имаща конкретна представа какви не бива да бъдат, непрекъснат натиск жупаните да се самоопределят като бошняци, македонци, сърби и дори турци или албанци в резултат от политическа конюнктура; на административно равнище: загуба или унищожаване на държавни архиви и документация, съответно на сигурност и идентичност; на социално равнище: тежки условия на оцеляване поради унищожаването на икономиката в региона, бедност, безработица и социалната несигурност, които принуждават младите да търсят шанс за по-добър живот в чужбина. Ето защо не е учудващо, че към въпросите, свързани с национална идентичност, се подхожда с огромно недоверие, а подобни разговори се водят най-често между близки и доверени хора и затова се регистрират изключително трудно и рядко. Начинът на етническо самоопределяне на носителите на даден териториален говор обаче е важна част от проучването на диалекта, тъй като предопределя до голяма степен посоката на развой на лингвистичната система и улеснява

достигането до някои изводи. Именно затова тази статия си поставя за цел да разгледа съвременната езикова ситуация в областта Средска Жупа, представена чрез анализа на нов теренен материал, събран лично от автора през периода 2015–2019 г., по време на пребиваването му в района на гр. Призрен като преподавател в ежегодния кандидатстудентски курс по български език, история и литература, провеждан там.

Тъй като местните хора се страхуват да говорят по темата за националната принадлежност и я избягват, дори за дългогодишен преподавател, ползващ се с доверието на общността, е трудно да регистрира на запис назоваването на конкретна народност. В затворената общност на селата в Жупа обаче всеки нов човек се забелязва и незабавно се подлага на директен разпит. Докато при първото си появяване в с. Речане, Призренско, обяснявах на възрастен мъж какво работя, той се ядоса, че съм един от многобройните „мисионери“, прилъгващи младежите с обещания за университетски стипендии и високи заплати да се самоопределят по определен начин, и троснато ми заяви: *Из Бугария ли сте? А що че ги учиш! Ми знамо, ми бугарски сбòримо! Ми сме йèдно!* Една от майките на учениците от курса, макар да не използва названието България, индиректно свързва жупаните с нея чрез общността в обичаите и топонимията, пряко свързана с помаците – определение, използвано много често от хората от региона за етническо самоопределяне, защото се смята за по-безопасно, тъй като не се свързва директно с конкретната държава: *Йèзик да нè йе м̀òго прòблем. Миe сбòримо сл̀ично... Л`уди, кòи ж̀ивет òвде у Ж̀упа, сбòрат й̀сто ка миe. З̀начи нèма р̀азлика у сбòр. Н̀аши òбичаи, св̀атбе, м̀òго са сл̀ични к̀а о Брèзница, Р̀ибново, Дрaг̀иново, т̀ам де й̀ма п̀òмаци.*

Жупаните, подобно на гораните, най-често наричат себе си „нашенци“, а диалекта и обичаите си „нашенски“, ясно съзнавайки, че се различават от останалото многонационално обкръжение в държавата (Антонова-Василева и др. 2016: 321; Антонова-Василева 2019: 15, Мангалакова 2008 и др.). Макар да не уточняват чрез етноними какъв е „нашенският“ език, хората от областта Жупа имат много ясна и точна представа какъв не е. Той определено не е албански, защото нашенците не разбират този език и това е основният им проблем с държавата телевизия: *Кòсовска (телевизия) й̀ма, але н̀ие не раз̀б̀ирамо, щò да г̀ледамо на а̀блански. Па и й̀д н̀ишита не раз̀бирам а̀ли г̀ледам сл̀ике. И*

в междуличностните общувания с приходящите търговци или външни за общността хора, за което свидетелства и разказът на възрастна жена за добронамерения ѝ опит да общува със самотната си съседка, отско-ро омъжена в селото албанка: *Сва̀ки й̀език йе д̀обър да зна̀ш. А како̀, то̀лико врѐдиш. Ѐво на̀ма ни бил̀и албанци ту̀йка. Мийе р̀едко н̀екой й̀език, н̀екой р̀еч зна̀мо.* А такива смесени бракове са рядкост в района, защото нашенците не обичат албанците, които изкупуват предприятия-та, даващи препитание на Жупа, и ги обричат на безработица: *На̀шта ф̀абрика йа да̀доа пр̀иватно (частно). Зна̀ш ко̀д 'ко бил̀о и ж̀ени и му̀же, он̀а Жуп̀а, св̀и ра̀ботели... О̀ни кат пр̀оджеха и ра̀т три м̀есеца, о̀ни йа да̀доа, албанци до̀дуа и йа у̀зуа. И та̀ко и тѐ да по̀чнат да нѐ та ну̀шат вѐке и та̀ке, та̀к отѝшла ф̀абрика.* Албанците се считат за примитивни, жестоки хора, с които е опасно да се общува, и биват наричани презрително шиптъри. Попитана защо не се оплачат от непрекъснатото замърсяване на р. Бистрица от разположените нагоре по течението албански фабрики, една жена от с. Речане обяснява: *Айде, бр̀е, дѐ чѐ йа чѝсти, й̀едън д̀ен йѐ ц̀ървена р̀ека, й̀едън д̀ан йѐ жу̀та р̀ека. Ко̀ме че р̀ечеш? О̀ти т̀иа са шип̀тари, нѐ мо̀ж да се р̀азумеш уз̀ ни. Св̀е шип̀търи, о̀ви на̀ши л'у̀бинци, пла̀йанци, р̀ечанци ту̀й св̀и ист̀ерали о̀ни и йа̀ у̀зев пр̀во зѐмл 'у. Шт̀ото о̀н нѐма а̀ман, нѐма нѝщо о̀н, о̀дма ну̀ца.* Албанският е езикът на висшето образование в столицата Прищина, което е основна причина децата от региона да предпочитат образованието в България. Въпреки това, когато няма вариант за получаване на образование в чужбина, университетите в Прищина се считат за по-пристижни от този в Призрен. Ето как описва обучението на внука си и собствения си сблъсък със задължителното изучаване на албански в училище една жена от с. Речане: *Й̀ма (факултет), а̀ма нѐче о̀н о̀вде, о̀че у г̀рад. О̀вде (в Пр̀изрен) бил̀ на на̀ший й̀език као̀ мѝ смо, а та̀мо у Прѝщина на ал̀бански. Нѐ, ал̀бански нѝкой о̀вде... Чѐтири го̀дине йа̀ сум уч̀ила шк̀ола на ал̀бански. Нѐ раз̀умйаш, ма̀ри, нѝшта. П̀ърво сѐ йдѐ на ал̀бански, о̀вде о̀челе ал̀бански, ста̀ри л'у̀ди на ал̀бански. Нѝшта, чѐрко, нѐ смо на̀училе та̀м. До̀джи ку̀чи, сб̀ориш св̀ој й̀език, йдѝ у шк̀ола са̀мо шт̀о смо на̀училе – вра̀та како̀ сѐ вика̀, пр̀озор како̀ сѐ вика̀ и нѝка ка̀ пр̀е, нѝшта.* Въпреки това, докато гледахме видеозаписа от бала на абитуриентите от училищата в Призренско, домакинята отбеляза: *Св̀е*

наши деца, албански нема тука, само наши – от наша Жупа – Л’убине, Небрòште, Манастирица, Лòквица и Рèчан’е.

Нашенският език няма нищо общо и с турския, макар че турската експанзия в региона е равна на албанската и дори по-сериозна от нея, защото е стратегически много по-добре обмислена. Докато Албания разчита основно на преселването на големи групи хора и многодетността на семействата, Турция действа много по-обмислено и мащабно, като разчита на общата религия за посредничество. Косовските телевизии са залети от турски сериали, излъчващи се без дублаж със субтитри на сръбски, а не на албански език, което е показателно за целевата група, към която са насочени тези предавания: *У й’утро й’ене има... т’урски. Т’урски п’ушет, ама так’е, а се чита с’ербски. М’и тако,* (а останалото) *не са прòчита и не са п’уште, й’а сум ст’ара.* Освен това с всяка изминала година се увеличава турското население в района на гр. Призрен: *Дòшли са т’урци, Призрен йе в’еле, ч’увам, т’урски град. А напр’имер с’ега и òва и наши л’уде, що т’ук ж’ивет, св’е пр’ичает т’урски. Ёве и наши деца йдет на т’урски òвдек йсто т’урски св’е й’език йдет.* А причината за този нарастнал интерес към турския е много проста. В Жупа се шири безработица, а турски фирми предлагат работа и отлична заплата на всеки, който каже, че е турчин. При университетско образование в Турция се предлагат толкова сериозни стипендии, че от тях може да се задели за подпомагане на семейството си в Косово, а след това държавата изплаща и допълнителна цяла заплата към основната, ако се върнеш да преподаваш в региона турски език: *Пр’е йшли у Т’урска м’òго. С’аг де м’и йе бл’иже òвде и й’ефтен’ийа фин’ансишка. П’рво йде на й’език, ч’ерка йшла. Зав’ршила й’език и т’урски и стоматолòгийа на т’урски зав’ршила. За ч’ерку б’ило йди т’еже, т’ей п’рво й’език т’р’еба да н’аучиш, а б’угарски н’аш йе сл’ично.* Интересно в случая е да се отбележи, че турският, който се учи в Призрен и се говори от призренските турци, е различен от езика, който се говори в Турция, за което свидетелства и следният разказ: *Св’е одл’ичен йшел, св’е. И й’език учил’ й’ена гòдина у Призрен. Т’урски й’език. Кад òтишел т’амо, к’а да друг’а й’аче йе св’е. Призрен б’ашка збòри, т’урски ама б’ашка. Т’амо, де òтишол, б’ашка. М’ешено, м’ешено. Са с’ила дòшол и в’атив м’ало т’уй кур’ило н’агоре, т’уй с’е пр’айат т’урци да с’а. В’аква т’урци, дòшле... Н’е мòгут да се р’азберат. Кад дòде т’урчин и т’уй б’ашка. А к’ако! Аш к’ажемо, зн’ам, йшол сум м’ало, йшол, а’ли с’ъм...*

мослимѝн сѝм! Възмущението на възрастната жена от подмяната на етническата принадлежност на верска основа в края на изказването ѝ е особено показателна за това, че населението на Жупа не причислява този етнос към нашенците.

Възрастните хора категорично разграничават нашенския език от всички останали славянски езици, говорещи се в държавата. Особено показателен в този смисъл е един разговор, който, за съжаление, не е регистриран в аудио записите по технически причини. В личен разговор една от най-възрастните ми информаторки подчерта: *Мие и вие сме си нѝши*. Помолих я да поясни, но тя упорито изместваше въпроса ми, отказвайки да замени личните местоимения с етноним, затова реших да я провокирам да го направи, разпитвайки за близки села, населени с хора от други етноси. Попитах дали те са наши и отговорът беше: *Ќни са шиптѝри, ѝлбанци. А ѝни са вѝрли сѝрбе*. Когато обаче попитах дали хората в Македония са наши, жената завъртя очи хитро и каза: *Ќни са си вѝши, опрѝвѝайте се с нѝх*.

Завидната ориентация, която показва тази възрастна жена в комплицираната и все по-усложняваща се балканска езикова ситуация, се споделя от по-възрастното поколение, което помни разказите на своите баби и дядовци за българския произход на тукашното население и, макар да избягва да говори за него, намира начин да намекне, че разбира за какво става дума. България представлява голям интерес не само за кандидат-студентите, но и за всички жители на Жупа. Хората познават следващите у нас младежи, интересуват се от живота им, предават си един на друг разказаното от тях и ги чакат за празниците, за да чуят от първа ръка всички подробности. Такова е отношението и към преподавателите в курса по български език, литература, история и култура, който се провежда ежегодно тук. Развитието на технологиите също способства за задоволяването на този интерес. В Жупа всяка къща разполага с компютър и интернет, защото това е единствения относително евтин начин за поддържане на връзка с емигриралите членове на семейството и рода, но това е и начин да научиш повече за това, от което се интересуваш. А когато разказват за видяното и наученото за България, най-често срещаният коментар на хората е: *Вѝка куд нѝс, кѝде вѝс, свѝ ѝе ѝсто, да бѝде, свѝ ѝе ѝсто*. Много показателен в това отношение е разказът на една жена от помощния персонал в речанското училище за откритите

от нея в мрежата примери за идентичността на кухнята и обичаите ни: *Прàвите вè айвар? А, èте нàприка. Тàрана, прàйте вийе тàрана, нè? Од брàшно тàрана се с̀уши и п̀осле. È на исто. Куд нàс тàрана, куд вàс тàрхана, исто. Се с̀уши òве в̀реме се прàй, се òсуши, нàпуниш и й̀маш ц̀ела з̀има. И ч̀орба н̀екоя прàви. Св̀е исто знàчи èте и òни прàйат. Пà й̀а м̀ислим да й̀е й̀стайа к̀ухин'а. Тàй куд нàс й̀ста. Тòй нàрод у М̀акедонийа, Б̀угарска, òвде м̀ийе смо на грàница й̀е й̀едно, дà. Й̀а сум г̀ледала на й̀ут'уб й̀ена б̀угарска свàдба тàма. Й̀сто нàши обичàи. Й̀сто се ш̀ари. Ш̀арени, ш̀арени. Й̀а сум г̀ледала. Сл̀ични òбичаи. Т̀уй покàже д̀ека смо й̀един нàрод н̀екад. Н̀ема в̀езен в̀ера. Св̀акоя н̀екога в̀еруйе. У й̀едно б̀ога св̀е. А т̀уй нàй-стàри са òбичаи. А в̀иш и й̀език ни й̀е сл̀ичен. А м̀и се раз̀умемо св̀е.* Тук се цитира само част от продължителен разговор, в който участниците, разпитвайки ме подробно за всичко, което искаха да научат за България, установиха, че при нас и при тях „йе исто“.

При по-младото поколение, особено при децата и младежите в училищна възраст, а донякъде и при техните родители, които живо се интересуват от политическата и икономическа съдба на новата държава и така стават уязвими за влиянието на политическата конюнктура, въпросът за етническата принадлежност на жупаните започва да се размива. Особено показателен в това отношение е следният откъс от разговор, в който темата за езиците отново е провокиран от телевизионната програма: *Й̀ма (косовска телевизия), àли м̀и не раз̀б̀ирамо, св̀е й̀е на àлбански, н̀ема на нàш й̀език, н̀е раз̀умемо и м̀и г̀ледамо св̀е ср̀пски канàли. М̀ийе смо òдвоени г̀оре, òво й̀е Ж̀упа, не сб̀ори àлбански, б̀осн'ански, м̀ийе кàко сб̀оримо н̀е знам, с̀ел'ачки, нàшенски, кàко. На м̀акедонски, на б̀угарски, на р̀уски в̀ише й̀демо. Ми кат пр̀ичамо, па в̀ише грамàтика на ср̀пски, зàтуй што сме нав̀икнале на ср̀пски й̀език. Иначе кат пр̀ичамо и пр̀ичамо нàшенски, м̀акедонски у̀век. Й̀език ни й̀е сл̀ичен. Па на б̀осненски, нàшенски кàò што й̀е. Кòл'ко й̀езика знàш в̀ише, в̀ише в̀редши.* Този цитат е особено показателен по отношение на твърдението, че младите, също както и по-възрастните поколения, ясно осъзнават, че езикът, на който общуват у дома, е славянски, но когато се опитват да обяснят какъв е той, са категорични единствено, че нашенският език не е сръбски. Причината за това несъмнено се открива във все още съвсем ясният спомен за непосредственото минало, в което разглеждания регион

е част от СФР Югославия, а официалният за страната сърбохърватски език се изучава задължително в училище, което улеснява осъзнаването на различията между него и нашения говор, използван у дома, сред близките и съселяните.

Подобни изказвания са тревожен сигнал, че в последно време нещата бързо започнаха да се променят. Република Северна Македония е съседна държава, отделена от разглеждания регион само чрез билото на Шар планина. Именно там бягат жупаните по време на войната, а сега, в мирно време, пазаруват и се лекуват в тази държава, защото считат условията в нея за по-добри от местните. Когато към това се добави и фактът, че книжовният български език има за основа източните (балканските) говори, а македонската книжовна норма е създадена въз основа на югозападнобългарските диалекти, които стоят много по-близо до говора на Жупа от балканските, както и изключително агресивната политика на Македония спрямо българския език и история, напълно закономерна става появата, особено у по-младото поколение жупани, на изказвания от типа: *Ако знаш малко Македoния и наш ѝезик млодо блиски ѝе. Од Шабана майка се лечи, он мож да са триес године и више у Скопийе. Од тромбoза, трoм ѝмела она. И кат че ѝде у Скопийе они си мишлет да ѝе она из Скопийе.* А от тук до цитираното в предходния текст заключение: *Иначе кат прѝчамо и прѝчамо нашенски, македонски ѝвек,* остава само една крачка. За хората, споделящи тази гледна точна, българският език започва да не е еднакъв, а само подобен на нашения и трябва да се учи, макар че се усвоява много по-лесно от турския, например: (Браво), *че си научила ѝезик oвде наш. Мало ѝма бугарски ваш и наш мало ѝма разлика. Комуникациѝа трѝба, разговори. А ѝма доста наше деца от Жупа тамо код вас и добро прихва̀тили. И ѝезик научиле и добри ученици са. Чѝрка завр̀шила ѝезик и турски и стоматологѝия на турски завр̀шила. За чѝрку бѝло ѝди теже, теѝ прѝво ѝезик трѝба да научиш, а бугарски наш ѝе слѝчно.*

Езиковата ситуация в образователните институции на територията на Жупа (както и на цяло Косово) е изключително пѝстра. На въпроса ми на какъв език учат в училище една от ученичките от шести клас в с. Речане отговаря така: *Бoсненски, ѝнглиски, албански. На кой ѝезик учимо. На бoсненски. Али ѝмамо и албански, ѝмамо ѝнглиски, немачки. Прѝдмети? Не, учимо сaмо ѝезик, не прѝдмети. Албански ѝсто сaмо*

*йезик. И немачки. Па турски исто учимо. Туј ње курс. Све учат турски. Удавна са га училие руски, неколико го знали сега. Този прекомерен интерес към езиците още на ниво начално образование се дължи на две причини: многонационалността на държавата и високата степен на безработица в нея, която принуждава голяма част от населението, включително и на Жупа, да търси препитание зад граница. Емиграцията е толкова сериозен проблем, че властите са принудени да прибегват до хитрости, за да ограничат поне малко процеса: *А дџека сега максус дипломе каснет, да не би њшли например дџца у инострџнство, да би останале.* Роднините често се виждат само онлайн или по време на летните отпуски, поради което и на най-възрастните се нагала да са в крак с компютърните технологии: *Їли седимо на клупе кџде плџдне, ѓли унутра, џкол дџсет сџт сџстра ме чџка на компиутер. И дџбро, дџдџжи џвек, џвек сум тујка.**

Разказът на шестокласничката е показателен и в друго отношение: докато повечето езици се изучават само като отделни предмети в училище, мястото на основен „матерен“ за славянското по произход малцинство от областта Жупа език, на който се изучават нелингвистичните дисциплини, се заема от новосъздадения босненски език. Пътят, по който се достига до това положение, е лесно проследим. В своите разработки по темата за езика на населението от областите Гора и Жупа Лучия Антонова-Василева многократно акцентира върху това, че предположението, че Албания и прилежащите ѝ територии се заселват с българско население по време на преселническите движения в епохата на богомилите, се свързва с наименованието „бошняци“ на жителите на Косово, но с течение на времето то разширява значението си и сега така се наричат всички, които не са албанци, защото не знаят езика и не искат да го изучават. Според авторката след разпада на Югославия и последвалите войни това название съвпада с името на населението на новосъздадената държава Босна, където по политически причини се наблюдават тенденции към консолидация на бошняшката нация, към която се причисляват и някои от гораните в Косово и торбешите в Р. Северна Македония, което налага босненските учени да стеснят значението на етнонима бошняк до название на славянин-мюсюлманин от Босна, макар да приемат схващането, че образуването на бошняшкия народ е свързано с богомилското движение. На тези твърдения Л. Ан-

тонова-Василева противопоставя довода, че съществуването на български (християнски) презимена като Бошнаков или Бошняшки доказва, че наименованието бошняк не се отнася стриктно до мюсюлманин от Босна или Санджак. Освен това авторката отбелязва, че разглеждания етноним се споменава за пръв път едва през 15 в., докато наличието на българско население на територията на днешна Западна Албания и Южно Косово е засвидетелствана много по-рано, а към доводите за наличието на старо българско население на територията на Косово в Призренско следва да се добавят и функциониращите и до момента местни имена съдържащи прилагателното *български* в състава си или съществуването на фамилия *Bugarî < bulgarî* в региона. Според Л. Антонова-Василева всички тези сведения за употребата на термина бошняк, разпространен днес в Косово, по-скоро доказват, че връзката на населението с преселници от България към Западните Балкани датира от епохата на богомилството, и обясняват очевидните сходства между езика на българите в Албания (Гора) и в Косово (Гора и Жупа) с българския език, а при наличието на толкова обширна област, населена с българи в Албания, по-реално е да се предположи, че дори и да е имало преселвания от изток в областта Гора и в други местности, те са се извършвали в селища, в които вече е имало местно автохтонно българско население (Антонова-Василева 2014в; Антонова-Василева 2018б: 96–100). Макар да е очевидно, че въпреки историческите и политически превратности споменът за българския произход и език е жив в Призренско, поради конюнктурата на съвременната политическа реалност по-лесно е да се възприеме, че при наличието на държава Босна, в съседната държава Косово съществува бошняшко население. Така през 2001 г. в община Призрен са регистрирани 17 села с около 20 000 души бошняци (Антонова-Василева 2018б: 101; Мангалакова 2008). Въпреки че връзката на това население с държавата Босна вероятно е вторична, в последните години за неговите нужди оттам се внасят учебници и се изучава босненски език, който мюсюлманите в Босна въвеждат като свой по примера на отделянето на хърватския. Като има предвид всичко това, Л. Антонова-Василева изказва опасенията си относно начина, по който ще повлияе изучаването на този език върху населението от български произход в Призренско, и подчертава, че макар да не е повдигнат при обявяването на независимостта на Р. Косово, въпросът за съществува-

нето на българско малцинство там трябва да бъде поставен в най-близо бъдеше, за да не възникне „бошняшки“ въпрос, който представлява своеобразно продължение на „македонския“ въпрос (Антонова-Василева 2018б: 102).

За съжаление, подобни опасения съвсем не са лишени от основание. Несъмнено към днешна дата населението от областта Жупа все още е много далеч от това да постави знак за тъждество между изучавания в училище босненски език и нашенския говор, използван в домашна обстановка и между приятели и познати от региона, въпреки политическата конюнктура и социалния натиск. Това важи дори за най-младите негови представители, учениците в началното училище: *Òвай д̀иректор н̀е зна нашенски. Па в̀ен 'а б̀осненски. На б̀осненска (преподава) и òн ѝе алб̀анец, н̀е знай нашенски.* В случая става дума за външен за общността човек, защото е от албански произход, и макар да владее отлично босненски, след като го преподава, местните хора са категорични за него, че не знае нашенски. Въпреки казаното дотук във връзка с босненския език обаче не може да се отрече, че в последните години бързо се множат изказвания от типа: *Мийе, бошняци што смо, ка̀жемо ба̀бо, а òви та̀та, па н̀екој з̀ови и та̀та код нас,* които недвусмислено показват, че назрява проблем, който не бива да се пренебрегва.

За съжаление, ако не получи подобаващо внимание и разрешение, в следващите години този езиков конфликт вероятно ще ескалира, подобно на македонския въпрос. Причината за това е тежкото политическо и социално положение на жупаните, които като малцинствена група се чувстват отхвърлени от собствената си държава, подложени са на различни етнически тежнения и в стремежа си към спокоен, сигурен и обезпечен живот търсят начин да бъдат припознати някъде като „свои“. Несъмнено първият им избор е България, защото „ние сме си наши“, за което недвусмислено свидетелстват не само просъществувалият дълги години курс по български език, литература и история, традиционно ползващ се с голям интерес, и цялостната дейност на „Културно-просветното дружество на българите в Жупа „Български мохамедани“, но и демонстрираното отношение на населението в областта към страната и народа ни. Дългогодишната липса на резултат в това отношение обаче е обезкуражителна, а в името на материалното благополучие някои компромиси стават все по-приемливи. Свидетелство за това е и следва-

шият разказ, който ще бъде цитиран в цялост, тъй като съдържа интересни сведения за сръбската окупация на региона по време на югославските войни: *Мийе от свèкуде смо зèли обичаи. Йà, жìвели смо зàйедно и от свàкого обичаи ìмамо. Сàмо да се жìви. Да ìе мìрно, а, чèрко. Нè б̀ило код нàс, м̀ало б̀ило, àла стрàшно б̀ило. М̀ало ì б̀ила вòйска. Тр̀и м̀есеца сàмо б̀ила. Тр̀и м̀есеца вòйска в̀аке свè, àма т̀уй ìе б̀ило сàмо стрàх. А ìшли, у т̀аа к̀уча г̀оре сèдали, у онà д̀оле сèдали, у т̀ай т̀амо сèдали. А к̀ак у сèло н̀аше вòйска. Па т̀аа из Бèлград. С̀рби. Сàмо не н̀и пр̀аиле шèф. Не н̀и пр̀аиле рач̀уна, м̀и смо мосилм̀ани, не б̀ид'амо н̀икога, нè, не н̀и пр̀аиле шèф. Че сèднат, че моàбетет, че п̀отиет кàфу. Па ч̀акале, ìшли по сèла àл'банске. Àл'банске м̀лого шèф в̀иделе. Дарж̀авата да не ìе б̀ивало р̀ат, да в̀идиш к̀ако ìе. А си б̀ила у Пр̀изрен? К̀аково б̀ило н̀апре сру̀шено, а сèга ка де не ìе било р̀ат. Ймея̀а òни àлбанци, ìмея̀а, ìдиш не можеш да ги вèруеш. А каквò б̀ило у Бòсно, м̀ойа чèрко, ìа свè ми б̀или м̀ойо сèстра, бр̀ат'а, свè у Бòсна ми б̀ило. Тò ìе било м̀лого гòдине, тò ìе м̀лого гòдине се б̀ийало, а к̀ако ти, т̀и че òтидеш, че смо ги в̀иделе вèче да ц̀ъркнеш от м̀уке. Свè пору̀шено, свè. Чèтири гòдине б̀иле, чèтири гòдине т̀амо, а м̀ийе за тр̀и м̀есеца смо. Да побегнет ли? Па не м̀огали м̀ало, м̀ало да бèгает, дè че бèгает, ìа си сèди. Нè д̀авали да се мèшаат. Вòйна ìе щò м̀ишлели òни да пр̀ает. Полит̀ика, д̀обро не ìе. Д̀обро за бòг, полит̀ика и т̀ак ìе н̀апраено, щò полит̀ика ìе. Йèно сèг на Каф̀ирет у зàтвор ìма кòй за кòл'ко у зàтвор сàди. Н̀иш, Бèлград т̀амо у Àка б̀аш кòлико са, ос̀амдесет д̀уши, м̀ож да и стò ìма. А ìе било с̀удое, па д̀оджели по петн̀айс-дв̀аес гòдине, по тр̀ийес, по чèтирис, штò че ти к̀ай ж̀ивотец. А кад не си чу̀ла т̀и, а м̀ийе сл̀ушамо македòнски. Очевидна в случая е философията на преживелия много трудности човек, който е склонен да направи редица отстъпки в името на това: „Сàмо да се жìви“, защото жупанинът вече е живял с всички: с̀рби, албанци, турци, македонци и пр., затова за него те са по-малкото зло, в сравнение с ужаса на войната и социалната катастрофа, която я следва. Нашенци са толерантни хора, свикнали да оцеляват в многонационална среда, което се потвърждава и от следното изказване за националните им празници: *Код нàс м̀ного (празници) ìма. Свè м̀и, и Вèликден, свè пр̀азници сл̀авим. Нèма код нàс н̀икога (християни), àли пр̀азника м̀и не р̀адим. У Пр̀изрен ìма д̀оле, код нàс нè.* Ето защо в условията на тенденциозна толерантност, с която се ха-*

рактизира нашето съвремие, където националното и езиковото самоопределяне и самоидентификация често се извеждат като основен и дори като единствен фактор при определянето на езиковата и националната принадлежност, а към въпроса за самоопределянето се прибавя и въпросът за определянето на „нови културни езици“ за целите на новосъздадените държави (Антонова-Василева 2014в: 54) без оглед на това, че така филологията отново се поставя в служба на текущите политически процеси (именно на тази основа се проявява общността между македонския въпрос и въпроса за същността на диалектите в Призренско, Южно Косово), жупаните могат много бързо да променят своята позиция относно етническата си принадлежност, принудени от силните етнически, национални и религиозни тежнения на своите съседи, от политическата конюнктура или дори доброволно – в името на стремежа си към по-добър живот.

През 2018 г. в косовския парламент бе подадена петиция, в която се настоява за признаване на българската общност в страната. Тя е организирана от неправителствената организация „Обединените българи в Косово“ с председател Расмин Хамза и започва активната си дейност от края на 2017 г. Петицията е подписана основно от живеещи в районите на областите Гора и Жупа, които се намират в южната част на Косово. Няма данни петицията да е разглеждана от парламента. Това още веднъж подчертава належащата нужда от заемане на национална позиция от страна на България по въпроса за съществуването на българско малцинство в региона.

ЛИТЕРАТУРА

Антонова-Василева 2013а: Антонова-Василева, Л. Актуални тенденции в славистиката – новите езици, микроезиците и микрофилологиите. – Български език, LX, Приложение, 274–282.

Антонова-Василева 2013б: Антонова-Василева, Л. Актуални сведения за изследванията на езика на българските общности в Албания, Косово и Северна Гърция. – В: Културно-историческо и езиково наследство на „съседна“ България. София: УИ „Св. Кл. Охридски“.

Антонова-Василева 2014а: Антонова-Василева, Л. Фонетичната система на говора на с. Шишевец, Кукъска Гора, Република Албания. – Известия на Института за български език, XXVII, 76–112.

Антонова-Василева 2014в: Антонова-Василева, Л. Със самосъзнанието на българин с плава кръв. – Интернет източник: <http://www.spisanie.ongal.net/broi8/6.Antonova.pdf> (25.06.2020 г.).

Антонова-Василева 2016: Антонова-Василева, Л. Диалектната система на с. Шишевец, Кукъска Гора – един говор на границите на българската граматика. София: Мозайка.

Антонова-Василева и др. 2016: Антонова-Василева, Л., Ил. Гаравалова Българският език в исторически граници – разпространение през вековете и обучение в настоящето. – Български език и литература“, 3, 315–321.

Антонова-Василева 2018а: Антонова-Василева, Л. Форми за миналите времена на глаголите в българските говори в Косово. – Българска реч, 2, 78–87.

Антонова-Василева: 2018б: Антонова-Василева, Л. Езикът на българите в Косово. – Македонски преглед, 3, 93–102.

Антонова-Василева 2019: Антонова-Василева, Л. „Раховечкият език“ или говорът на българите в Раховец. (приета за печат)

БДА 2001: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. София: КК „Труд“.

Гаравалова 2015: Гаравалова, Ил. Българистиката в Република Косово. – Българистика, 31, 53–64.

Гаравалова 2020: Гаравалова, Ил. За някои морфологични особености на именната система на говора на с. Речане, Призренско. – В: Сб. Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“. София: АИ „Проф. М. Дринов“.

Дуличенко 2013: Дуличенко, Ал. Феномен славянских микрофилологий в современном славяноведении. – В: Сб. XV міжнародны з’езд славістаў. Мінск. Беларусь. 20–27 жніўня 2013 г. Тэзісы докладаў. Т. I. Мовознаўства. Т. 2. Літаратурознаўства. Культуралогія. Фалькларыстыка. Мінск.

Иванов 1993: Иванов, Й. Западните краища на Македония в етнографическо отношение. – В: Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916. София: УИ „Св. Кл. Охридски“.

Кочева-Лефеджиева 2003: Кочева-Лефеджиева, А. За българския език в Косово (фонетични особености). – Македонски преглед, 4, 133–139.

Кънчов 1900: Кънчов, В. Македония. Етнография и статистика. София: Българско книжовно дружество.

Мангалакова 2008: Мангалакова, Т. При нашенци в Косово и Албания. – Интернет източник: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/T_Mangalakova_Nachenci_v_Kosovo_i_Albanija.pdf (25.06.2020 г.).

Младенович 2005: Младеновић, Р. Граматична основа именица са номинативом множине на -и (муџи, синови, дедови, пружи, јарићи) у јужнометохијским и северно шарпланинским говорима. – Јужнословенски филолог, LXI, Београд, 145–177.

Тончева 2012: Тончева, В. Непознатата Гора. Софија: ИИК „Род“.

**FOR THE WAY OF SELF – DISTINCTION OF “OURS”
IN THE AREA OF SREDSKA JUPA, R. KOSOVO**

Assoc. Prof. Piyana Garavalova, Ph.D.

*Institute for Bulgarian Language „Prof. Lyubomir Andreychin“ –
Bulgarian Academy of Sciences*

Abstract

The article is interpreting the problem about the way of self-distinction of the Bulgarian minority in the area Sredska Jupa, located on the territory of Kosovo Republic. It is well preserved due to the mountain terrain and the natural isolation of the region and its origin leads back to the years of prosperity of the First and the Second Bulgarian kingdom. The interest, which the language of the people from the region inflicts, is due to not only the compilation of archaic signs with modern tendencies in the development of the Bulgarian language, but with the possibility that through its research to be outlined the western border of the Bulgarian linguistic area too. The research is based fully on new linguistic material, collected on place during seven years while conducting courses of Bulgarian language, History and Literature for the candidate students from the area.

Keywords: Dialectology, territorial speech.

ИЛЮСТРАЦИИ

Илюстрации към текста на Ана Кочева – „По пътя на сребърния черпак от Струга през София до Анхиало“, стр. 36–42.

Ил. 1. Семейна реликва – сребърният черпак от Струга.

Ил. 2. Учителят Юстиниан Кочев.

Илюстрации към текста на Борислав Б. Петранов – „София – Виена – Берлин – толкова близо, толкова далеч“, стр. 43–67.

Ил. 1. Оперната прима Красимира Стоянова, Борислав Петранов и пианистката Мария Принц (отляво надясно) във Виена.

Ил. 2. Борислав Петранов и цигуларят Стефан Камиларов (вдясно) във Виена.

Ил. 3. Актрисата Десислава Урумова, Борислав Петранов и Константин Браваров – журналист и преводач (вдясно), в творческа обстановка във Виена.

Ил. 4. Постер от художника Стоимен Стоилов за годишнината на виенското метро – 2003 г.

Ил. 5. Проф. Христо Станишев от Виенската консерватория и Весела Табакова – културтрегер и бизнесдама във Виена.

Ил. 6. Фотографът Юри Чарийски на откриването на изложбата „Нудо“ в БКИ „Витгенщайн“.

Ил. 7. Сценично изпълнение на саксофониста Владимир Кърпаров – Берлин, 01.11.2020 г.

Ил. 8. Цвета Софрониева по време на финасажа на проекта „Българските букви в Берлин 2020“.

Илюстрации към текста на Катя Костова – „Родината е такава, каквато я носим в сърцата си“, стр. 68–71.

Ил. 1.

Ил. 2.

Ил. 3.

Ил. 4.

Илюстрации към текста на Александър Димитров – „Международен детски великденски фестивал – Босилеград: настояще и бъдеще“, стр. 105–109.

Ил. 1.

Ил. 2.

Илюстрации към текста на д-р Емилия Юкер – „15 години един особен клуб на българските жени и семейства в Хамбург: екологична среда за запазване на българската народност и култура“, стр. 110–124.

Ил. 1. Организационно събрание на BFFCH – 23. август 2020 г.

Ил. 2. Връчване на награди от Литературния конкурс на Клуба в пандемия – 24. май 2020 г.

Ил. 3. Д-р Юкер. Смахът като екологичен фактор.
Виртуално 13. биенале на БГ хумор в Хамбург.

Ил. 4. Д-р Емилия Юкер и проф. Манфред Юкер – 8. март 2020 г.

Илюстрации към текста на проф. д-р Владимир Атанасов –
„Артистът отблизо, артистът надалеч“, стр. 137–150.

Ил. 1. Иван Милев – „Изкуството и тръненият венец“ (1922).

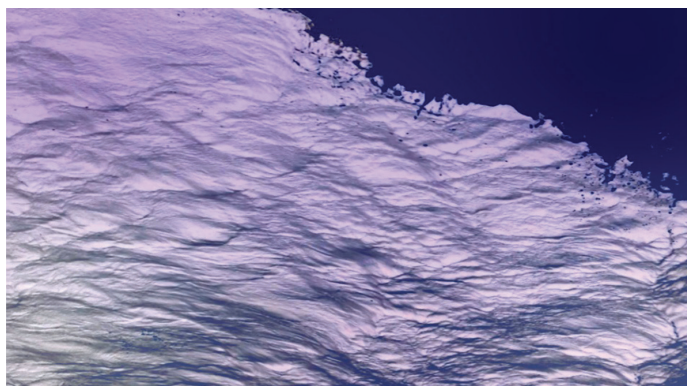
Илюстрации към текста на Ния Табакова – „Изложбата „Посока север“, или как да започнем всичко отначало“, стр. 151–155.

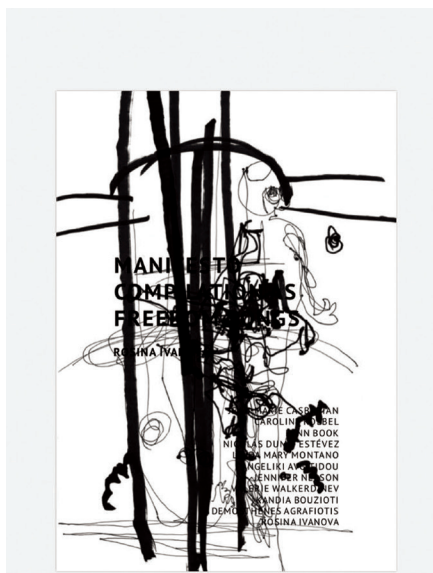
Ил. 1. Райна Власковска – „Авто-портрет със стара химия“, 2015, UV принт върху опалов плексиглас от оригинал амбротипия светлинна кутия.

Ил. 2. Лора Димова – „Небесно тяло“, 2019, смесена техника, вариращи размери.

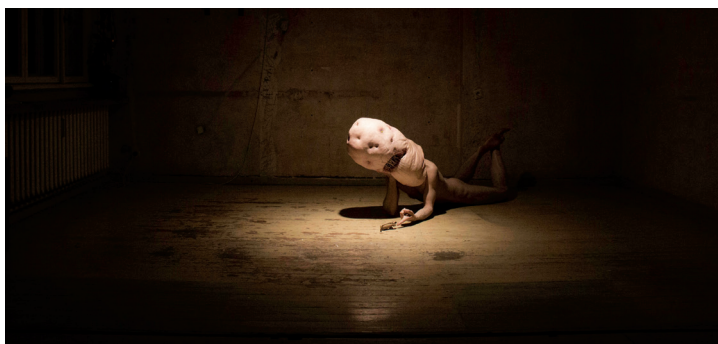

Ил. 3. Леда Ванева – „Допълване“, 2019, видео, 2 канала.

MANIFESTO

Ил. 4. Росина Иванова – „Компилация от манифести като песни за свободата“, 2019, публикация.

Ил. 5. Юлиан Табаков – от серията „Ние, чудовищата“, 2015–2019, дигитален принт върху фотохартия.

Ил. 6. Евелина Добранова – „Майка, дъщеря“, 2019, колаж, 24 x 30 см.

Илюстрации към текста на проф. д-р Владимир Пенчев, д-р Анелия Авджиева, д-р Таня Матанова – „Българските общностни организации в чужбина в условията на пандемия“, стр. 156–172.

Вид на организацията/институцията

Фиг. 1. Визуализация на институциите (по видове), участвали в анкетата.

Продължихте ли да се срещате и да осъществявате съвместни инициативи с представители на общността и след началото на пандемията?

Фиг. 2. Визуализация на отговор от анкетата.

Илюстрации към текста на д-р Таня Матанова и д-р Мариянка Борисова – „Езикът като културно наследство – по примера на българско училище „Родолубие“ в Мароко“, стр. 187–199.

Ил. 1. Урок на г-жа Ани Радева за зимно-пролетните български обичаи. БНУ „Родолубие“. Филиал Казабланка. Декември 2019 г. Фото: М. Борисова.

Ил. 2. Коледното тържество на БНУ „Родолубие“, събрало българската общност в посолството. Декември 2019 г. Фото: М. Борисова.

Илюстрации към текста на Сандра Керелезова – „Енорията като едно семейство: българската църковна община в Женева“, стр. 211–226.

Ил. 1. Западно- и Средноевропейският митрополит Антоний отслужва литургия в Женева.

Ил. 2. Българската църковна община в Женева.